

האוניברסיטה העברית בירושלים הפקולטה למדעי הרוח החוג ליהדות זמננו

**תרומתה של ההתארגנות הציבורית והמשפחתית
להישרדות יהודים מגורשים מבוקבינה ובסרביה לגטו
שארגורוד בשנים 1941-1944 - חקר מקרה**

עבודה מחקרית (תזה) לתואר שני

**בהנחיית:
פרופ' דליה עופר**

**מוגשת על ידי:
שרה רוזן
ת"ז 51580447**

דצמבר 2005

תוכן עניינים

4..... **מבוא**

5..... הנחות היסוד של העבודה

6..... שאלות המחקר

7..... המקורות עליהן מסתמכת העבודה

9..... **פרק א' - טרנסניסטרסיה**

9..... הקדמה

11..... ראשית כיבוש החבל והיהודים המקומיים בשטחים האוקראינים

17..... יהדות בסרביה

20..... יהדות בוקובינה

24..... ריכוזם של המגורשים בטרנסניסטרסיה ומדיניותו של השלטון הרומני

30..... מערכת היחסים בין היהודים המגורשים לבין הז'נדרמריה הרומנית והמיליציה האוקראינית

32..... קשרי המגורשים עם הסביבה המקומית

38..... יוזמות כלכליות כמאפשרות קיום

39..... **פרק ב' - גטו שארגורוד**

39..... רקע כללי - שארגורוד לפני מלחמת עולם שנייה

42..... השלטונות הרומניים והמשטר בשארגורוד

42..... תנאי החיים בגטו שארגורוד

45..... התארגנותם של המגורשים היהודים בגטו שארגורוד

54..... קיום חיי מסורת ודת בגטו שארגורוד

55..... התארגנות ציונית בקרב בני נוער בשארגורוד

57..... עבודת כפייה

65..... **פרק ג' - המשפחה היהודית בגטו שארגורוד**

65..... המשפחה כיחידה כלכלית

68..... המשפחה הגרעינית: אינטראקציות ומערכות יחסים בין הורים וילדים

78 קונפליקטים בתוך המשפחה
81 מערכות יחסים בתוך המשפחה המורחבת
86 מעמדה של המשפחה בקרב הקהילה
91 פרק ד' - סיכום ומסקנות
100 ביבליוגרפיה

מבוא

רומניה הייתה אחת המדינות היותר אנטישמית באירופה בין שתי מלחמות העולם. לדברים אשר אירעו בטרנסניסטריה ובקורותיהם של יהודי רומניה בתקופת השואה יש ביטוי והמחשה של כל אותם מרכיבים של אירועי השואה כפי שהתרחשו בשאר חלקיה של אירופה. אירועים אלו באו לידי ביטוי בהתפתחויות פוליטיות ומדיניות שהתחוללו ברומניה עוד מראשית שנות השלושים ועד לשנת 1944. אירועים המשקפים את היסודות האידיאולוגיים, המדיניים הצבאיים והפוליטיים של תקופה זו. במהלכים אשר הובילו לרצח מאות אלפים מיהודי רומניה עמדו הרומנים, ובראשם יון אנטונסקו, מפקדי צבאו, יחידות משטרה, פקידי ממשל וגורמים אינטרסנטים אחרים.¹

באשר לטרנסניסטריה: את תולדות האסון בטרנסניסטריה ניתן לראות כתולדות יתר אירועי השואה, אך יחד עם זאת, הוא טומן בחובו גם כמה מרכיבים ייחודיים שמבדילים אותו הבלד ניכר ממעשי הרצח שבוצעו בידי ה"אינזאצגרופן" או בידי גורמים אחרים ממנגנון ההרס הגרמני.² כאמור, הרומנים היו אלה שביצעו את מרבית מעשי ההרג. רומניה העצמאית הייתה בת בריתה היחידה של גרמניה וזו האחרונה הייתה מעורבת ישירות ברציחות ההמוניות.³

למרות שהממשלה והצבא הרומניים החלו לצעוד בנתיב "הפתרון הסופי" בלהט רב, מרגע שחדל הניצחון הנאצי להיראות ודאי, הרומנים החלו להפגין הססנות ולבחון את האפשרויות העומדות לפנייהם. ככלל, רומניה אימצה מדיניות עצמאית ביחס לבעלות ברית אחרות של גרמניה, כפי שמעידה המדיניות היהודית שלה. הממשלה הרומנית התנגדה לתביעות הנאצים לגרש את יהודי רומניה מאזור הרגאט, למוקדי ההריגה בפולין.⁴ שיקולים פוליטיים שהשפיעו והכריעו את גורל היהודים ברומניה, ובמידה מסוימת גם העובדה שנותרה שארית פליטה קשורה בכך טרנסניסטריה.

תמורות פוליטיות אלו ועובדת קיומה של קהילה יהודית מבוססת ותומכת ברומניה, היו הבסיס לפעולות הצלה בטרנסניסטריה. ניתן אפוא לראות את גורל יהודי טרנסניסטריה כחלק מן הגורל היהודי בשואה אך הוא נשא גוון ייחודי.

את ייחודו של מקרה טרנסניסטריה מסבירים הגורמים הבאים:

א. חוסר הסדר הכללי ששרר בקרב פקידי הממשל ונושאי המשרות הרומניות.

¹ ז'אן אנצ'ל, *תולדות השואה רומניה*, חלק א', יד ושם, ירושלים, תשס"ב, עמ' יב'.

² ז'אן אנצ'ל, הדרך הרומנית לפתרון השאלה היהודית בבסרביה ובבוקובינה, יוני-יולי 1941, קובץ יד ושם י"ט, ירושלים 1989, עמ' 143.

³ ז'אן אנצ'ל, *תולדות השואה רומניה*, חלק א', עמ' יב'.

⁴ שם.

ב. השימוש הנורמטיבי במתן שוחד ושלמונים שהיה מקובל קרב הפוליטיקאים והפקידים הרומנים.

גורמים אלו אפשרו למנהיגות היהודית לגבש אסטרטגיית סיוע והצלה בעבור המגורשים היהודים לטרנסניסטריה⁵.

בפברואר 1942, כשנה לאחר שהחלו מעשי הרצח ההמוניים ולא יותר משישה חודשים לאחר שבוצעו מרבית הגירושים, החל להגיע סיוע בצורות שונות ליהודים שבטרנסניסטריה מן הקהילה היהודית ברומניה⁶.

ראוי לציין כי שום קהילה יהודית אחרת בתחת השלטון הנאצי לא זכתה לסיוע כה מסיבי.

עבודה זו עניינה בהתארגנות הציבורית בכלל ובחיי היום-יום של המשפחות היהודיות בגטו שארגורוד שבטרנסניסטריה בפרט. בראשית העבודה אתאר חבל ארץ זה, את הגרושים ומציאות החיים בטרנסניסטריה בכלל הן מן ההיבט של היהודים המקומיים שחיו בטרנסניסטריה וכן מן ההיבט של היהודים אשר גורשו אליה מבוקובינה, בסרביה ומדורוהוי. אתאר את היהודים המקומיים שבחבל ארץ זה, אחר כך אסקור את יהדות בסרביה ואת יהדות בוקובינה ובהמשך אנסה לאפיין ולהבחין בין המגורשים השונים שאכלסו את גטו שארגורוד. בהמשך אתמקד בגטו שארגורוד שהיה אחד הגטאות הגדולים בטרנסניסטריה. אסקור את הקשיים שעמדו בפני המגורשים ואשר איתם היה עליהם להתמודד ולבסוף אציג את התארגנות החיים בשארגורוד ברמה הציבורית וכן את ההתארגנות ברמה המשפחתית וברמת הפרט. בסקירת הקשיים בפניהם עמדו משפחות המגורשים, אתאר את דרכי ההתמודדות של המשפחות עם קשיים אלו במציאות החיים היומיומית ואת חשיבותה של המשפחה הגרעינית והמורחבת בגטו שארגורוד.

אראה כי להורים היה צורך לשמור על הילדים ועל יתר חלקי המשפחה (המורחבת) ולהעניק להם ביטחון, אהבה וכח. כמו כן אראה כי המשפחה עצמה היוותה מקור חשוב להבנת יכולת הישרדות של הפרט.

הנחות היסוד של העבודה

1. המשפחה היהודית שגורשה לטרנסניסטריה הייתה בעלת חשיבות ליכולת ההישרדות: המשפחה החזיקה מעמד או התמוטטה, בתנאי שיכלה להחזיק מעמד מבחינה כלכלית.

⁵ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", קובץ מחקרים - יד ושם כ"ה, תשנ"ו, עמ' 182.
⁶ תיאדור לביא (עורך), פנקס הקהילות רומניה, כרך א', יד ושם, ירושלים, 1969, עמ' 515.

2. לתמיכה ההדדית בתוך המשפחה הגרעינית כמו גם בתוך המשפחה המורחבת (הן מבחינה כלכלית והן מבחינה רגשית) היה ערך רב להישרדות.
3. חיי היחיד והמשפחה, היו קשורים למיקומם במערך החיים הפנימיים ובמערך התארגנות היהודים המגורשים בגטו שארגורוד.
4. התנאים הקשים ככל שיהיו אפשרו התארגנות ציבורית. מסורת ארגון של קהילה ומנהיגים ראשיים היוו יתרון למשפחות המגורשים.

ההתארגנות כללה:

ההתארגנות ברמה הציבורית (Public sphere):

- משטרה
- עזרה הדדית: מטבחים, רפואה, בית יתומים.
- עבודה: יצירת מקומות עבודה ומתן מענה לדרישת השלטונות לעבודת כפיה בצורה שוויונית והוגנת (עד כמה שהיה אפשרי).
- רשתות קשר - קשר עם רשויות כמו: רומניות, ז'נדרמריה, גרמנים, אוכלוסייה מקומית.

ב. ההתארגנות ברמה האישית (Privet sphere):

- המשפחה כיחידה כלכלית
- הורים-ילדים, יחסים דוריים
- מעמדה של המשפחה בקהילה (מרכז – שוליים)
- המשפחה המורחבת

שאלות המחקר

1. כיצד תרמה ההתארגנות הציבורית להישרדותם של משפחות היהודים המגורשים לשארגורוד (ועד הגטו), המשטרה היהודית, פיתוח מערך רפואי, קשרים עם גורמי חוץ שונים, הקמת בתי יתומים, ארגון מערך העבודה, תנועת הנוער הציוני וכו'?
2. באילו דרכים ואמצעים התמודדו המשפחות היהודיות בגטו שארגורוד בחיי היום יום?

(תנאי מגורים, אמצעי קיום, יתמות, אלמנות, קיום חיי דת (נישואין, קיום מצוות כשרות, מנהגי שבת, מנהגי חגים ביקור בבית כנסת ברית מילה בר מצווה), עבודת כפייה, רפואה והתמודדות עם מחלות).

3. כיצד התמודדה המשפחה הגרעינית בקיום היום יומי נוכח השינויים שחלו בתפקידיהם המסורתיים של בני המשפחה: האב, האם והילדים.

4. כיצד הושפעו מערכות היחסים השונות:

א. בתוך המשפחה הגרעינית (הורים בינם לבין עצמם ויחסי הורים וילדים)

ב. יחסיה של המשפחה הגרעינית עם המשפחה המורחבת (סבים סבתות, דודים ודודות וכו').

5. מה הייתה תרומתה של המשפחה המורחבת להמשך קיומו והישרדותו של הפרט.

המקורות עליהן מסתמכת העבודה

- א. דפי עדות של ניצולים כפי שנמסרו לידי יד ושם.
- ב. ספרי זיכרונות שכתבו ניצולים.
- ג. יומנים וקטעי יומנים הקיימים בספרי זיכרונות, ספרי יזכור וכו'.
- ד. מסמכים מארכיון פילדרמן וארכיונים שונים של יד ושם, אוסף מסמכים שערך ז'אן אנציל.
- ה. מכתבים שנאספו מארכיון יד ושם.
- ו. ראיונות אישיים.
- ז. ספרי זיכרון לעיירות דורות, קימפולונג, וטרה דורניי.
- ח. פנקס קהילות רומניה (כרך א' וכרך ב').
- ט. ספרות מחקרית כפי שתפורט ברשימה הביבליוגרפית המוצעת.

הערה מתודולוגית:

בעבודה זו עשיתי שימוש רב בעדויות של ניצולים. עדויות שנלקחו מארכיון יד ושם, עדויות רבות שמצאתי בספרי היזכר לקהילות כמו: קימפולונג, דורות, וטרה דורניי ואחרים. כמו כן ראיינתי עדים שונים כדי למצוא משום שהיו פרטים נוספים אותם רציתי לברר ולא מצאתי בעדויות הכתובות. עדויות אלה סייעו בידי לבסס ולתמוך במחקרי. כמו כן יש להן

חשיבות רבה, שכן הן מעבירות את תחושות הניצולים ומידע אותנטי על חוויותיהם בתיאור סביבתם האירועים שהתרחשו

במיוחד חשוב היה הדבר כאשר ביקשתי לדעת פרטים על חיי המשפחה בגטו שארגורוד. יחד עם זאת, לקחתי בחשבון את העובדה כי עדויות אלה עלולות היו להיות סובייקטיביות. נלקח גם בחשבון כי עדות שנגבתה ממרחק של זמן עלולה להשמיט פרטים חיוניים מן הזיכרון. יתר על כן, זיכרונות עלולים לקבל לעיתים מימד פייסני, ובמקרים אחרים, נוטר, לא סולח ומעצים רגשות. בשל כך העד עלול לא לתת תיאור מדויק של ההתרחשויות הן בשל הפרספקטיבה של גיל והן בשל מרחק הזמן מהתרחשות האירוע.

כדי לבסס את טענותיי, לא הסתמכתי רק על עדויות ועל זיכרונות, אלא ניסיתי לבסס גם באמצעות יומנים שנכתבו בזמן התרחשות האירועים, ספרות מחקרית ומסמכים מאוספי מסמכים שונים כפי שמפורטים בגוף העבודה.

באשר לנתונים המספריים אותם הצגתי בעבודתי זו, היו אלה בעיקר הנתונים המספריים אשר פרסם ז'אן אנצ'ל בספרו: "תולדות השואה ברומניה"⁷ וזאת בשל היותם הנתונים העדכניים ביותר. יחד עם זאת, ישנם מקומות בעבודה בהם הצגתי נתונים של כותבים אחרים. הסיבה לכך היא שז'אן אנצ'ל אינו מציין נתונים אלה במקומות הספציפיים כפי שנדרשו בעבודה. בעתיד, כאשר יהיה צורך להשתמש בנתונים עדכניים יותר יהיה צורך למצוא את הנתונים העדכניים ביותר.

⁷ ז'אן אנצ'ל, תולדות השואה ברומניה, חלק א-ב', יד ושם, ירושלים, תשס"ב

פרק א' - טרנסניסטריה

הקדמה

בסתיו של שנת 1941 גורשו לטרנסניסטריה, בפקודת ממשלת רומניה כמאה וחמישים אלף יהודים. האופן בו בוצע הגרוש ותנאי החיים בטרנסניסטריה גרמו לכך שכמחצית מן המגורשים מצאו שם את מותם, רבים אחרים הוצאו בהוצאות המוניות להורג ועוד אלפים אחרים נספו בחודשים שלאחר מכן מרעב, טיפוס ומחלות אחרות.

טרנסניסטריה (Transnistria), שטח שגודלו כ- 40,000 קמ"ר במערב אוקראינה המשתרע בין נהר הדנייסטר במערב, הנהר בוג במזרח, נהר הליאדובה – באר (Lyadova – Bar) בצפון וחוץ הים השחור בדרום. רוב אדמת טרנסניסטריה היא אדמה חקלאית פורייה, ושטח זה הוא המשכה של רמת פודוליה שמצפון לה. אוכלוסיית החבל מנתה כ- 2.5 מיליון תושבים, מחציתם אוקראינים וכן שלושה מיעוטים לאומיים גדולים נוספים: כ- 700,000 רוסים, כ- 300,000 יהודים וכ- 290,000 רומנים. בנוסף לאלה היה גם מיעוט של כ- 125,000 גרמנים מקומיים שהקימו מושבות חקלאיות בעיקר בחלק הדרומי של חבל ארץ זה ועל גדות נהר הבוג. כמו כן היו ארמנים, צוענים, בולגרים, ליטאים ויוונים.

עד ליוני 1941 שטח זה היה שייך לברית המועצות, וחזר להיות חלק ממנה עם כיבושו מחדש בידי הצבא האדום באביב 1944.⁸

טרנסניסטריה ניתנה לרומניה על ידי גרמניה בתמורה על השתתפותה במלחמה בברית המועצות, לאחר שנכבשה בידי שני הצבאות בפעולה משותפת בקיץ-סתיו 1941. איזור זה היה להגדרה מיוחדת אד-הוק לתקופת הכיבוש הרומני-גרמני של האזור. שמה הרשמי ניתן לה לאחר הסכם טיגינה, שנחתם ב- 30 לאוגוסט 1941 בידי נציג המטה הכללי הרומני, גנרל טטארנו ונציג הוורמאכט, גנרל האוף. ההסכם אפשר נוכחות יחידות גרמניות בטרנסניסטריה רומנית כבושה לשם ביצוע משימות מיוחדות. סעיף 7 בהסכם עסק בגורל היהודים במחנות ובגטאות שבבסרביה ובבוקובינה וכן בגורלם של מי מהיהודים שישרדו לאחר מעבר איינזצגרופה D בטרנסניסטריה.⁹

⁸ שחן אביגדור, בכפור הלוהט-גטאות טרנסניסטריה, בית לוחמי הגיטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1987, עמ' 133-136.

⁹ ז'אן אנציל, "מסעות הרצח ההמוני של הרומנים בטרנסניסטריה, 1941-1942" בשביל הזיכרון - גיליון 38, יד ושם, 2000 עמ' 23.

משמעות השם טרנסניסטריה הינו "מעבר לדנייסטר". על פי הסכם זה גם נקבעו גבולות שיתוף הפעולה באזור בין הגרמנים לרומנים. טרנסניסטריה מעולם לא סופחה לרומניה יחד עם זאת, הוצב במקום מושל מטעם השלטון הרומני – פרופ' גיאורגה אלכסיאנו. הגרמנים מצידם לא ויתרו לחלוטין על האחיזה בשטח זה. הם המשיכו, במשך כל המלחמה, להחזיק בו יחידות לוגיסטיות, אדמיניסטרטיביות, שכן על פי הסכם טיגינה היו הגרמנים רשאים להציב בטרנסניסטריה יחידות גרמניות לשם מילוי תפקידים מיוחדים. כך נקבעו מפקדות גרמניות על יד צמתי רכבות, כדי לתאם העברת יחידות צבאיות, ציוד ואספקה לחזית וכדי לאבטח את צמתי הרכבות. מספר יחידות צבאיות גרמניות הועמדו לרשות הארגון טוט (Totd) שהקים גשרים וסלל כבישים, כמו למשל במחנה טריהאטי שעל שפת הברג¹⁰. המטבע החוקי בטרנסניסטריה היה המרק הגרמני המיוחד (רייכס קרדיט קסן שיין – R.K.K.S Reichskreditkassenschein) ולא מטבע הלי הרומני כפי שהיה מקובל ברומניה.

טרנסניסטריה התחלקה למחוזות הבאים: מוגילב, טולצ'ין, זוגאסטרו, דוכסאר, נאנייב, טירספול, ברזובקה ובידופון, אוצ'יאקוב ואודסה¹¹.

אודסה הייתה העיר הגדולה בחלק זה של אוקראינה. כ-30% מאוכלוסייתה של אודסה היו יהודים. 200,961 על פי מפקד של שנת 1939, אך בחודשים הראשונים של המלחמה עלה מספרם בעשרות אלפים, בעקבות זרם פליטים מן האזור הסמוך לאודסה וכן מדרום בסרביה¹². היהודים בחבל ארץ זה של אוקראינה כפי שנקרא מאוחר יותר בשם טרנסניסטריה, חיו בערים או בעיירות, בעיקר בצפון החבל ובמרכזו. ביניהן היו גם עיירות שאוכלוסייתן יהודית כולה או רובה. כך למשל בקרסנויה, אולגופול, קריבוי, וזרו, ברשד, שארגורוד, קופאיקורוד, אוצ'קוב ועוד. עם כניסת צבאות גרמניה ורומניה לטרנסניסטריה נאמד מספר היהודים בה ב¹³ 331,000. עיירות אלו שימשו מרכזי שירותים לקולחוזים ולסובחוזים.

את יהודי טרנסניסטריה ניתן לחלק לשתי קבוצות:

א. היהודים המקומיים שחיו באוקראינה.

ב. היהודים שגורשו לטרנסניסטריה ממחוזות בסרביה, בוקובינה ודורוהוי במספר "גלים" החל

מיולי 1941 ועד לינואר 1942¹⁴.

¹⁰ ז'אן אנציל, תולדות השואה רומניה, א' עמ' 351.

¹¹ ראדו יואניד, תולדות היהודים ברומניה כרך ד', אוניברסיטת תל-אביב, 1993, עמ' 186.

¹² ז'אן אנציל, תולדות השואה רומניה, ב', עמ' 758.

¹³ שם.

¹⁴ שמואל בן ציון, ילדים יהודיים בטרנסניסטריה בתקופת השואה, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה" אוניברסיטת חיפה 1986, עמ' 17.

ראשית כיבוש החבל והיהודים המקומיים בשטחים האוקראינים

כפי שצוין במבוא, בשטחה של טרנסניסטריה לפני המלחמה וטרם כיבושה בידי הרומנים והגרמנים חיו כ- 331,000 יהודים¹⁵. בהשמדת היהדות המקומית עסקו חמישה גופים מאורגנים, שלושה עיקריים ושניים מסייעים.

הגופים העיקריים היו: איינזגרופה D, "הוומי" (Vomi - Volksdeutsche Mittelstelle)¹⁶ והווארמאכט - הצבא הגרמני הסדיר (אמנם השמדת היהודים הוטלה על יחידות האיינזגרופה והוומי בעוד שהצבא נועד להילחם בחזית. אף על פי כן, נטל הווארמאכט חלק לא מבוטל בהשמדת יהודים)¹⁷.

הגופים המסייעים היו: הז'נדרמריה הרומנית והמיליציה האוקראינית¹⁸.

כיבושה של טרנסניסטריה החל ב- 15 ליולי 1941, ראשית בידי יחידות איינזגרופה D בפיקודו של קולונל אוטו אולנדורף. יחידות אלה חברו לחיילים מן הארמיה הגרמנית ה-11 וכן לחיילי הארמיה הרומנית השלישית והרביעית. במעשי ההרג השתתפו חיילים גרמנים לצד רומנים. רוצחי האיינזגרופה D לא הצליחו להרוג את כל היהודים המקומיים בטרנסניסטריה, גודל המשימה, גודל האזור והצורך להישאר בקרבת פלוגות הסער, היו הסיבות אשר מנעו מהם להשלים את המשימה. בזמן הכיבוש, החיילים הרומנים לא השתתפו רק ברציחות אלא עסקו גם במעשי ביזה ואונס רבים¹⁹. במקביל לאירועים אלה, כבר בשלב הראשון של הכיבוש, מאוגוסט ועד אוקטובר 1941, חומשו התושבים האוקראינים המקומיים, שהפכו לגרעין המיליציה האוקראינית שנודעה באכזריותה.

ההתקדמות המהירה של הגרמנים מזרחה אילצו את הסובייטים לסגת תוך נקיטת מדיניות לפינוי מהיר של יחידות הצבא, המינהל, המנגנון המפלגתי, מפעלי תעשייה וכל מה שעשוי היה להביא תועלת לכובשים. עקב הפלישה והקרבות נשתרר תוהו ובוהו כללי, דבר שמנע פינוי מאורגן ברכבות של מאות אלפי יהודים שהיו באזור: הן של המקומיים²⁰ והן של יהודים שנמלטו

¹⁵ ז'אן אנציל, *תולדות השואה רומניה, חלק ב'*, יד ושם, ירושלים, תשס"ב, עמ' 575.
¹⁶ אביגדור שחן, *בכפור הלוחט*, עמ' 143. הוומי נוסד בשנת 1936. במסגרת תפקידו הכשיר את המיעוטים הגרמניים שמחוץ לרייך לפעול בהתאם לצרכיה של המדינה הנאצית. בשנת 1941 סונף ל-ס.ס והפך לאחת ממחלקותיו. יחידות הקומנדו של הוומי בסיוע המיליציה האוקראינית והז'נדרמריה הרומנית, הוציאו להורג בדצמבר 1941 במחוז גולטה, 70,000 יהודים, רובם מדרום טרנסניסטריה, חלקם מנמלטי טבח אודסה וחלקם יהודי בסרביה ובקובינה, שנמלטו או גורשו לאזור זה לאחר הכיבוש הגרמני-רומני.
¹⁷ ז'אן אנציל, *תולדות השואה רומניה, חלק ב'*, עמ' 771-772.
¹⁸ אביגדור שחן, *בכפור הלוחט-גטאות טרנסניסטריה*, עמ' 57, ז'אן אנציל, *תולדות השואה רומניה, חלק ב'*, עמ' 42.

¹⁹ ז'אן אנציל, *תולדות השואה רומניה, ב'*, עמ' 770.
²⁰ ז'אן אנציל, *תולדות השואה רומניה, א'* עמ' 758. ראוי לציין כי בנוסף לקשיי הפינוי מרבית היהודים המקומיים לא בחרו להימלט בזמן הקצר שעמד לרשותם ממספר סיבות: יש לזכור כי חלק כחודש עד חודש וחצי

מרומניה מאימת השלטון הרומני ואשר שהו באזור²¹. יתר על כן, השלטונות הסובייטיים לא העניקו שום עדיפות לפיניו היהודים. גברים יהודים צעירים במספר בלתי ידוע גויסו לצבא הסובייטי, ומרביתם אמנם הגיעו ליחידותיהם. כמו כן התפנו יהודים עם בתי החרושת, בתי החולים וכן המוסדות והממסד של המפלגה הקומוניסטית שפנו באופן מאורגן וכפי שצינתי לעיל²². לא כולם הצליחו להגיע למחוז חפצם בבטחה, משום שהסובייטים נקטו במדיניות של "אדמה חרוכה" בשטחים שהשאירו אחריהם במטרה להקשות על הגרמנים. בנסיגתם, הם קראו לאוכלוסיה להתנגד לגרמנים בכל דרך, ובעיקר להקים יחידות של פרטיזנים.

לסיכום: התפוררות השלטון הסובייטי והנסיגה המבוהלת שגרמו לתוהו ובוהו ולשיבושים חמורים בדרכי התחבורה והאספקה, היו הגורמים שממילא הקשו עוד יותר על פיניו התושבים²³. ניצלו רק אלה שהספיקו להימלט עם הצבא הרוסי הנסוג ויהודים אוקראינים שהסתתרו ביערות, במרתפי הבתים, אצל שכנים לא יהודים וכדומה.

אודסה הייתה נצורה עד ל-16 באוקטובר. החל מן ה-18 באוקטובר 1941 ועד אמצע מרץ 1942 ניהלו שלטונות הצבא הרומניים באודסה, בסיוע הזינדרמריה, שהייתה כפופה לצבא, המשטרה, שהייתה כפופה למושל, והשלטונות האזרחיים, שהתארגנו במהירות מסע של טרור שהתבטא בהשמדה וגירוש נגד יהודי העיר. אלה הסתכמו ברצח של 25,000 יהודים לפחות ובגירוש של 60,000 יהודים²⁴.

כמו כן, הצליחו להימלט כ- 80,000-90,000 יהודים מאודסה, שהייתה נצורה. יהודים אלה פונו על ידי השלטון הסובייטי²⁵.

ראוי לתת את הדעת ביתר פירוט להתרחשויות ולגלי ההרג ההמוני באזור אודסה: באזור זה התחוללו שלושה גלי הרג המוניים. יחידת המשימה D של הצבא הגרמני הגיעה לאוקראינה

מראשית הפלישה ועד שהכוחות הפולשים הגיעו לאזורי מגוריהם. הסובייטים שלא הודו אז, כפי שהדבר ידוע כעת היטב, שמלחמה עם גרמניה עומדת לפרוץ בכל רגע. יתר על כן, הסובייטים גם סירבו להודות בתבוסות צבאם לצבא הגרמני, ולכן גם יהודי האזור לא היו ערים לסכנה הקיומית הנשקפת להם משלטון כיבוש גרמני או רומני. זאת ועוד, התקדמות הצבא הגרמני מזרחה ואחר כך דרומה ואשר ירדה אל הים השחור, חסמה די מהר כל אפשרות לבריחה המונית של יהודים ושל כאלה שאינם יהודים.

²¹ תיאודור לביא (עורך), *פנקס הקהילות רומניה, א'*, עמ' 349. מדובר בפליטים שנמלטו מרומניה בקיץ 1940, כשנספחה בסרביה לברית המועצות וכן פליטים מבסרביה ומצפון בוקובינה שברחו ממקומותיהם עם פרוץ המלחמה בין ברית המועצות לרומניה בסוף יוני 1941.

²² ז'אן אנציל, *תולדות השואה רומניה*, א' עמ' 758.

²³ שמואל בן ציון, *ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה*, המכון לחקר השואה אוניברסיטת חיפה, 1990, עמ' 68; כמו כן ראוי לציין כי בשל אותו תוהו ובוהו שארע בעת נסיגתם של הסובייטים, אין הערכה למספר המפונים והמתפנים מרצון מזרחה.

²⁴ ז'אן אנציל, *תולדות השואה רומניה*, ב', עמ' 891.

²⁵ מאחר וז'אן אנציל אינו מציין נתונים אלה, השתמשתי בנתונים כפי שמציגים: תיאודור לביא (עורך ואחראי), *פנקס הקהילות רומניה*, א', שם, עמ' 350; אביגדור שחן, *בכפור הלוחט-גטאות טרנסניסטריה*, עמ' 141. (ראה הערה מתודולוגית)

בספטמבר 1941, וקומנדו המשימה 12 המתין עוד חודשים אחדים עד שהחל לפעול²⁶. ב-17/16 באוקטובר 1941 נתפסה אודסה בידי הצבא הרומני והחל גל ההרג ההמוני, בו נרצחו כ- 8,000 איש. רובם יהודים, חלקם באזור הנמל, כנראה מבין אלה שלא הצליחו להתפתות עם הספינות האחרונות שעזבו את אודסה ונתרו על הרציפים או בקרבתם²⁷. הטיעון לרצח היה כי היהודים היו אחראים לפעולות טרוריסטיות ולפעולות חבלה בעיר. יתר היהודים כ-40,000-45,000 יהודים הושמו בגטו בתנאים מחרידים²⁸. גל ההרג הנוסף החל כאשר יהודי אודסה גורשו למחנות באזור ברזובקה. אזור זה היה מאוכלס מאד בגרמנים המקומיים ותוך שנה אחת נרצחו מרבית היהודים בידי יחידות ה"וומי". אותו הדבר בדיוק התרחש עם שארית היהודים, שהיו בחלקה דרומי של טרנסניסטריה ואשר גורשו למחנות עבודת כפיה בבוגדנובה ודומנובקה. גם יהודים אלה נרצחו בידי יחידות המשימה של ה"וומי". בשני מקרים אלה שיתפו הכוחות המיוחדים הרומנים פעולה עם ה"וומי".

מתוך 210,000 היהודים המקומיים של טרנסניסטריה, נרצחו כ-80% במהלך ששת חודשי הכיבוש הראשונים. הריגתם של יהודים אלה הייתה חלק מן הפתרון הסופי. הם נרצחו באותן שיטות בדיוק, דהיינו: ירוי, בהן השתמשו יחידות המשימה בשטחים הסובייטיים הכבושים. לאחר גל האלימות והרצח העיקרי הראשון סומנו ובודדו היהודים, נושלו מרכושם ולבסוף גורשו ונהרגו (צו מס 23 מן ה-11 בנובמבר 1941) השתלשלות ארועים זו הייתה דומה למודל אותו פיתחו הנאצים בפולין. המאפיין השונה בטרנסניסטריה היה בתפקידם המסיבי של הרומנים והגרמנים המקומיים בהרג. שלא כמו המיעוטים משתפי הפעולה האחרים, כגון: האוקראינים בשאר המחוזות באוקראינה הכבושה, או הליטאים אשר שימשו ככוחות מסייעים ליחידות המשימה, היו משתפי הפעולה כאן המתכננים, היוזמים והמבצעים גם יחד. ה"וומי" היה באופן מעשי זרוע של הס.ס והרומנים תרמו את צבאם ואת יחידות הביטחון הממלכתיות²⁹.

ההסתערות על האוכלוסייה היהודית הלא מוכנה הייתה מהירה, ברוטאלית, לא היו נמלטים ולא היה פנאי להתכונן או להסתתר. האוכלוסייה היהודית הגדולה של אודסה הוכתה בתדהמה נוכח פינוי מחצית מחבריה. אלה שנותרו היו מבולבלים, חסרי מנהיגים, ונתונים לחלוטין לחסדי כובשיהם. אלה האחרונים, הפעילו באופן מיידי צעדי ענישה שכוונו לעבר היהודים בלבד. הגטו באודסה התקיים לא יותר משבועות מספר. תושביו סבלו מעוני וממחלות ולא הייתה כמעט כל

²⁶ נתונים אלה נלקחו מתוך: שמואל בן ציון, *ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה*, שם, עמ' 63.

²⁷ ז'אן אנציל, *תולדות השואה ברומניה*, א', עמ' 890.

²⁸ ז'אן אנציל, *תולדות השואה ברומניה*, ב', עמ' 909.

²⁹ דליה עופר, *"השואה בטרנסניסטריה-מקרה יוצא דופן של השמדת עם"*, *משואה*, כרך כ"ד, תל יצחק, אפריל 1996, עמ' 26.

הזדמנות של עזרה עצמית או התנגדות. מדיניות זו ננקטה גם כלפי האוכלוסייה היהודית אשר חיה מחוץ לאודסה: בעיירות ובכפרים בעלי גודל בינוני וקטן. ברצח היהודים באזור אודסה והסביבה השתתפו הצבא הרומני בפיקודו של הקולונל הרומני ליסיווצ'י ויחידת האינזאצקומנדו הגרמנית ב-11 אשר סופחו ליחידות אינזאצגרופן, ז'נדרמים רומניים והמיליציה האוקראינית³⁰.

ואמנם ליהודי אוקראינה היה יתרון בולט על פני היהודים המגורשים מבסרביה, ובקובינה - התמצאותם והיכרותם את הסביבה אפשרה להם לנוע ביתר קלות. כמו כן עזר להם הקשר עם התושבים האוקראינים וידיעת השפה האוקראינית והרוסית. מאידך, יהודים אוקראינים אלה (אשר נותרו אחרי פעולות הרצח הראשונות) לא שלטו בגרמנית או ברומנית, דבר שמנע מהם, לנהל משא ומתן של ממש עם רשויות השלטון הרומניות, או להציע יוזמות, בין אם כלכליות, או אחרות כפי שיזמו המגורשים מבסרביה ובעיקר מבקובינה. בנוסף לכך, הרומנים והגרמנים ראו ביהודים האוקראינים לוחמי מחתרת ופרטיזנים פוטנציאליים. באביב 1943, עם תחילתן של פעולות פרטיזניות בטרנסניסטריה, נעצרו ונרצחו חשודים רבים מביניהם. ואמנם התומכים הראשונים בתנועה הפרטיזנית הסובייטית בשטחי טרנסניסטריה אכן היו יהודים מקומיים שארגנו פעילים גם מבין היהודים המגורשים³¹. כשהגיעו המגורשים הראשונים מבקובינה לטרנסניסטריה, נותרו בבתיהם רק יהודים מקומיים (אוקראינים) מועטים. על יהודים אלה הוטל לספק דיור למגורשים. חלקם של יהודים מקומיים אלה שניצלו מן הטבח, בעיקר מאזור מוגילב, נלקחו למחנות עבודת כפיה באזורי טולצ'ין, לבאלטה ולפצ'יורה, שם הועסקו בכריית כבול. יתר על כן, יהודים מקומיים אלה, היו חסרי כל, לא היו להם כספים או חפצי ערך שיכלו להציע כשוחד לשלטונות. בואם של המגורשים לטרנסניסטריה ערער עוד יותר את מעמדם של שרידי יהודים אלה, המחירים האמירו, הצפיפות בבתיהם החמירה ובגטו הם זכו למעמד נחות. הם היו הראשונים שנידונו לגירוש כאשר ראשי הגטו קבעו את רשימות המיועדים לגירוש. לדוגמא בגטו דז'ורין ועל כך מספר על כך מספר קונשטט ביומנו: "מתוך 4000 הנפשות הנמצאות בדז'ורין על מחציתם לעזוב את העיר ובתוכם כל תושבי העיר המקומיים..."³².

³⁰ ז'אן אנצ'יל, תולדות השואה ברומניה, ב', עמ' 922-891; אביגדור שחן, בכפור הלוחט-גטאות טרנסניסטריה, עמ' 148.

³¹ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 189.

³² במקומות רבים כמו למשל במוגילב, שארגורוד, דז'ורין וכיוצא בזה, הוועד נתבקש לשלוח מכסה של עובדי כפייה, לעיתים קרובות הרשימות כללו גירושם של יהודים מקומיים במקום מגורשים או כמועמדים ראשונים לגירוש לעבודות כפייה. ליפמאן קונשטאדט, טרייבט מעל יידען איברן דיעסטטער, ללא שנה וללא הוצאה (להלן: קונשטאדט, יומן), עמ' 9, 17, 3 ביולי 1942; ליאוניד פקר, איו"ש 03/5212.

בשלב מאוחר יותר של המלחמה רוכזו היהודים המקומיים בגטאות סגורים יחד עם יתר המגורשים (כך למשל בגטאות דז'ורין, במוראפה, בברשאד, שארגורוד וכו'). בגטאות אלה נאסר על היהודים לצאת מן הבתים אלא בשעות מסוימות והיה עליהם לשאת מגן דוד על בגדיהם. אף על פי כן נתקיימו יחסי עבודה בין היהודים המקומיים לשכניהם האוקראינים ובעיקר עם בעלי המלאכה (כגון: חייטים, צבעים, סנדלרים, בורסקאים, נגרים ועוד). מלאכות אלה נדרשו משום שהן לא היו בנמצא בקרב איכרים אלה. כך למשל בדז'ורין שלא היה תחליף לעבודתם של בעלי המלאכה היהודים והללו, סיפקו את מרכולתם לכפריים האוקראינים³³.

בתי החרושת המשיכו להעסיק את היהודים האוקראינים המקומיים. אף על פי כן מצבם הכלכלי של יהודים אלו היה קשה ביותר, ראשית, משום שאוקראינה כולה סבלה מעוני ומהמשכו של הרעב הכבד שפקד אותה בשנות השלושים בעקבות תכניות החומש של סטלין (תקופה שנקראה בשם הידוע "הרעב הגדול"). שנית, משום שיהודים אלה במקור היו דלים ועניים יותר באמצעים. מעדויות רבות של יהודים מרומניה עולים תנאי הדיור הקשים וכמעט בלתי אנושיים של היהודים המקומיים: ללא מים זורמים וחדרי רחצה, מחסור חמור בבגדים ובעיקר בנעליים. גם האוקראינים המקומיים סבלו מחוסר גדול במוצרים אלו, דבר המסביר את הביקוש הרב לפריטי לבוש, טקסטיל וכלי בית. על כך מספרים הניצולים יצחק אלנבוגן ואשתו יטי³⁴, וכן ויצחק נוי ואשתו עדה³⁵, כיצד בעזרת סחר החליפין בחליפות צמר, נעליים, כלי בית, מפות שולחן ופריטים אחרים שהיו יקרי מציאות אצל הכפריים האוקראינים נרכשו מוצרי מזון בסיסיים כמו: תפוחי אדמה, בצל, סלק, גזר, נתח חמאה, סוכר וכו'.

בדרך זו התנהל סחר חליפין עד שאזלו כל הפריטים שהיו ברשות היהודים המגורשים ונוצר הצורך למצוא דרכים חליפיות להשיג מזון. הניצול נחום מורגנשטיין מספר כי דודתו עבדה בבית חרושת לריבות בפופוביץ', משאזלו כל החפצים אותם ניתן היה להחליף בשוק תמורת מזון, היא נהגה להבריח ממטבח בית החרושת ממליגה, תפוחי אדמה או חתיכת לחם, תוך סיכון עצמי גדול וחירוף נפש, שכן אילו הייתה נתפסת הייתה צפויה בוודאי לגזר דין מוות בגין גניבה³⁶.

אמצעי מקובל אחר לשם הישרדות היה תשלום דמי שוחד לשלטונות. למרבית היהודים האוקראינים והמקומיים לא היו כספים או חפצי ערך כדי להציעם כשוחד לרשויות היות והיו

³³ יעקב מלצר, *המסע של ינקו*, יד ושם, 1999, עמ' 91; ברטפלד יטי, יטי - *יומן אהבה בטרנסניסטריה*, עקד, 1998, עמ' 54; חנה מלר, *מעבר לנהר-פרקי זיכרונות מטרנסניסטריה*, לוחמי הגטאות, 1985, עמ' 100.

³⁴ יצחק ויטי אלנבוגן, עדות שנגבתה ב-18 ינואר 2004. בחיפה

³⁵ עדה ויצחק נוי, עדות שנגבתה ב-25 ינואר 2004. ק. טבעון.

³⁶ ליאוניד פקר איו"ש 03/5512.

חסרי כל. יחד עם זאת, בידי כמה מהם נותרו מטבעות זהב מתקופת הצאר, שהיו נדרשים על ידי אנשי שלטון רומנים ואלה יכלו לשמש כשוחד³⁷.

בואם של המגורשים לטרנסניסטריה ערער עוד יותר את מעמדם של שרידי היהודים המקומיים ועל כך מספרת רבקה טגר:

”בשל הפוגרומים, אותם יהודים שהצליחו לברוח התחבאו ביערות ובביתם של אוקראינים בכפרים השכנים. הם לא לקחו עימם דבר כשהם ברחו וכך נותרו חסרי כל, בודדים וכל אחד לנפשו”³⁸.

בנסיבות כאלה, המחירים האמירו, הצפיפות בבתיים של היהודים האוקראינים החמירה משום שנאלצו לשכן בהם את המגורשים מרומניה, ובגטו זכו היהודים האוקראינים למעמד נחות מאלה של היהודים המגורשים. השלטונות הרומניים שמראש חשדו ביהודים אלה בבולשביזם לא גילו כל עניין בהגנה עליהם³⁹.

כדי לבחון את התארגנותם והתערותם של המגורשים היהודים בטרנסניסטריה בכלל ובגטו שארגורוד בפרט (כפי שיתואר בהמשך העבודה), מצאתי, כי ראוי להציג תחילה בקצרה, את היהודים המגורשים הללו ואת מקור מוצאם מחבלי הארץ בסרביה ובוקובינה (שהיו עיקר המאכלסים של גטו שארגורוד), מן ההיבט הגיאוגרפי, מן ההיבט הדמוגרפי, ומן ההיבט התרבותי-יהודי. לאחר מכן, סבורה אני, כי ראוי לבחון את ההבדלים בתנאי הגירוש של אוכלוסיות אלה לטרנסניסטריה. תנאים אלה שהיו כה משמעותיים בעיצוב חייהם בתקופה קשה זו, וכן בניסיון להבין טוב יותר את התארגנותם הציבורית והאישית של חברי הקהילה כולה ואת קורותיהן של כל אחת מקהילות אלו בגטו שארגורוד.

³⁷ דליה עופר, "החיים בגיטאות טרנסניסטריה", עמ' 192.

³⁸ רבקה טגר אי"ש 03/3857.

³⁹ דליה עופר, "החיים בגיטאות טרנסניסטריה" עמ' 191-192.

יהדות בסרביה

בסרביה הינה, כיום, חבל ארץ בדרום מערבה של ברית המועצות. בין שתי מלחמות העולם נמצאה בסרביה בתחום רומניה וגבולותיה. הגבול בצפון מזרח היה הדניסטר, במערב הפרוט, מדרום תוחם את בסרביה נהר הדנובה ובדרום מזרח – היס השחור. חבל הארץ בוקובינה גובל עם בסרביה בצפון מערב. למעשה, בסרביה הינה המשכה של הטבלה הפודולית, ושטחה כ – 47 קמ"ר. למעלה משני שליש מאדמותיה ראויים לעיבוד חקלאי. בסרביה מעורבת באוכלוסייתה ויש בה: רומנים, אוקראינים, בולגרים, יהודים, יוונים, גרמנים, ארמנים ואחרים. עד אמצע המאה ה-17 עסק רובו של הישוב היהודי בבסרביה במסחר עם הארצות הסמוכות לה. מתקופה זו ואילך ריכזו וחקרו היהודים אדמות ועיבדו אותן. במאה ה-18 נמצאו בכמה מערי היריד של בסרביה ישובי קבע יהודיים, שמנו יחד 2,274 משפחות. כאשר בא אל קיצו השלטון הטורקי בסרביה בשנת 1812 במסגרת חוזה השלום שנחתם בין טורקיה ורוסיה, הייתה בסרביה לאזור רוסי עד לשנת 1918. בעת שליטתם של הצארים הרוסים, הייתה בסרביה פתוחה ליהודים שהשתקעו בה ללא קשיים. לפיכך, כאשר חלפו על פני הישוב היהודי במאה ה-18 ובמחצית המאה ה-19 מהגרים וסוחרים מפולין ומאוקראינה, הם התירו אחריהם השפעה חסידית. השפעה זו נתקבלה בהתלהבות והביאה להקמת "חדרים" בנוסח המסורתית ושיבה גדולה בעיר קישינוב שהייתה "למצודת החסידות" בבסרביה (לימים, במאה ה-19 היווה זרם חסידי זה מכשול להתפשטות תנועת ההשכלה בחבל ארץ זה)⁴⁰.

כבר מן המחצית השנייה של המאה ה-19 שמרו יהודי חבל זה על אופיים היהודי. הם הקפידו על קיום מצוות הדת, דבקו בדרכי החינוך המסורתיות והתנגדו בחריפות לכל חידוש ולכל שינוי באורחות החיים המקובלים עליהם. לקראת סוף המאה, חלה התקדמות בהשכלה הכללית והחילונית, אך למרות זאת נשארו "החדר", בית המדרש והישיבה המוסדות העיקריים במערכת החינוך היהודי ורוב הילדים היהודיים למדו שם. באשר לחינוך הנערות, הן לא למדו ולא נהגו ללמוד במוסדות החינוך המסורתיים והגישה היהודית המסורתית אמנם לא גרסה מתן חינוך תורני לנערות אך גם לא התנגדה בתקיפות למתן חינוך כללי חילוני לנערות. גישה יהודית זו שללה מכל וכל חינוך חילוני לנערים⁴¹.

בצד יהודים אלו היו יהודים רבים שחיו בסביבה כפרית, בעיירות ובמושבות חקלאיות. תנאי החיים של היהודים הללו היו קשורים במגע הדוק עם האוכלוסייה הכפרית הסובבת אותם.

⁴⁰ אביגדור שחן, בכפור הלוהט-נטאות טרנסניסטריה, עמ' 27-29.
⁴¹ תיאודור לביא (עורך), פנקס הקהילות רומניה, ב', עמ' 296-295.

כתוצאה מכך נוצרה קירבה תרבותית בין אותם יהודים לבין שכניהם הנוצריים. רבים מיהודים אלה קיבלו את אורחות חייהם ומנהגיהם של הכפריים הנוצריים בתחומים שונים כמו: דיו, ריהוט הבתים, לבוש, הרגלי מזון ואף דברו בשפתם עד שמקצתם כמעט שלא נבדלו מן האיכרים תושבי המקום ולא בחיצוניותם ולא בהתנהגותם. בשל התערות זו בחיי התרבות של הנוצרים נחשבו יהודים אלה בפי אחיהם המאמינים מבסרביה, כחסרי דעת ונעדרי תורה⁴².

מבין יהודי בסרביה הייתה גם שיכבה של אינטליגנציה יהודית שפעלה בשני העשורים האחרונים של המאה ה-19. שכבת אינטליגנציה זו הייתה מושרשת בתרבות היהודית, ספוגה ערכים לאומיים ונאמנה להם. חוגים אלו היוו תשתית צמיחה למורים עברים שהפיצו בקרב הנוער היהודי בחבל את לימוד השפה העברית ואת מקצועות היהדות בלבוש חדש ומודרני, בעל צביון לאומי. בין אינטליגנציה זו ניתן היה למצוא גם סופרים ומשוררים עבריים. אלה קנו להם מקום כבוד בספרות העברית החדשה. מביניהם ראוי לציין את: יהודה שטיינברג, ש. בן ציון, שלמה הלליס ויעקב פייכמן.

מקור המחיייה העיקרי של יהודי בסרביה היה המסחר שבמרכזו עמד הסחר בתוצרת חקלאית שבו עסקו כמחצית מכלל הסוחרים היהודיים. רוב היהודים היו סוחרים זעירים שנהגו לקנות את תוצרתם של האיכרים ולמכור אותה לסוחרים גדולים יותר בעיירות ובערים הקטנות. כמו כן עסקו היהודים בבדים בדברי הלבשה. הסחר בעצים ובחומרי בניין והסחר בעורות ובפרוות רווח גם הוא בין היהודים. ראוי לציין כי יהודים רבים התפרנסו מהוראה, תחבורה ובעיקר עגלונים, מקצוע שהיה נפוץ מאד בין יהודי מזרח אירופה⁴³. בשנים אלו (שני עשורים אחרונים של המאה ה-19), הגיעו החיים התרבותיים היהודיים בבסרביה לפריחה שדוגמתה טרם ידעה יהדות החבל. בשנות ה-30 של המאה העשרים, עם עליית הלאומנות הרומנית, נפגעו יהודי הרגאט (רומניה הישנה) פגיעה קשה. יהדות בסרביה נפגעה אף היא מגזירות המשטר הרומני החדש בכך שאפשרויותיהם הכלכליות צומצמו עד למאוד, קרי: בעלי המלאכה היהודים הורחקו ממלאכתם והסוחרים שעיקר פרנסתם הייתה חכירת אדמה, נשללה מהם זכות החכירה. מצב יהודי בסרביה החמיר והלך בימי ממשלת גוגה-קוזה (דצמבר 1937), ועד יוני 1940, כאשר ברית המועצות סיפחה אליה את החבל. עם הסיפוח הסובייטי האמין חלק מיהודי בסרביה שמשטר חדש זה יביא להם מנוחה מסבלותיהם. בעודם משתאים על תהפוכות גורלם נכבש החבל שנית על ידי הצבא הרומני-גרמני, שחרף את גורל יהודי בסרביה והגלה אותם לטרנסניסטריה⁴⁴.

⁴² שם, עמ' 297.

⁴³ תיאודור לביא (עורך), פנקס הקהילות רומניה, ב', עמ' 294.

⁴⁴ שם, עמ' 298.

הגירוש לטרנסניסטריה: במפקד שנערך על ידי המשטרה הרומנית בבסרביה בספטמבר 1941,

טרם הגירושים ההמוניים לטרנסניסטריה, נמצאו במחנות ובגטאות 72,625 יהודים יוצאי בסרביה⁴⁵. לאחר שנתיים בספטמבר 1943, צוין בדו"ח המשטרה הרומנית אשר בטרנסניסטריה כי בסתיו 1941 נמנו רק 55,867 איש מבסרביה בין המגורשים⁴⁶. על פי אותו מפקד, בספטמבר, 1943, נותרו מבין המגורשים בבסרביה כ- 15,000 נפש בלבד. כשנתיים לאחר שהגיעו המגורשים מבסרביה לטרנסניסטריה הם איבדו 40,867 אנשים, קרי: כ- 75% מכלל ציבור המגורשים מאזור בסרביה שהגיעו לטרנסניסטריה. חלקם של הניצולים מקרב יהודי בסרביה בטרנסניסטריה הגיע לכדי 25%, אמנם מספר הגדול מאחוז הניצולים בארצות אחרות במזרח אירופה או בשטחי ברית המועצות שנכבשו על ידי הנאצים, אך קטן באופן משמעותי מאחוז הניצולים בקרב יהודי בוקובינה שגורשו לטרנסניסטריה (שבאותו מועד עצמו, ספטמבר 1943, הגיע ל- 83%⁴⁷). לאחוז הנמוך של ניצולים מקרב יהודי בסרביה ביחס לאחוז הניצולים בקרב יהודי בוקובינה היו מספר סיבות:

- א. רוב יהודי בסרביה גורשו לאזור המזרח והדרום של טרנסניסטריה, בהם היה אחוז המוות והרצח גבוה בהרבה מיתר אזורי הגירוש בטרנסניסטריה. בבדיקת התפלגות יהודי בסרביה בטרנסניסטריה ניתן לראות שרק 5,103 אנשים (המהווים 16%) מכלל המגורשים, נמצאו באזור מוגליב. היהודים הבסרבים שנשארו בעיר מוגליב והאזור היו יחידים או משפחות שהצליחו להסתתר בזמן גירושים או בעת האיסוף לגירוש וכן כאלה שהתחברו לקבוצות העובדים. כך למשל בבית החרושת לסוכר שניהל דנילוב. לשם כך הבסרבים היו צריכים לשלם סכום גבוה עבור הזכות לעבוד. לעיתים היו להם קשרים עם היוזמים הפרטיים ובעלי שררה מאנשי הוועד, שהיו מקרב הבוקובינאים⁴⁸.
- ב. חסרונם העיקרי של יהודי בסרביה היה בהיעדר המרכיבים החשובים להתארגנות עצמית יעילה ומגובשת, חסרון זה היה להם לרועץ. ההתארגנות הלקויה נבעה מהעדר מנהיגות

⁴⁵ ז'אן אנציל, *תולדות השואה ברומניה*, ב', עמ' 1358.

⁴⁶ שם, עמ' 1356: מנתונים אלה ניתן ללמוד כי עוד בתקופת הגירושים ולפני שחצו את נהר הדניסטר, מתו או נרצחו 16,758 איש המהווים 23% מכלל היהודים שנותרו בבסרביה לאחר גל הרציחות של קיץ וסתיו 1941.

⁴⁷ המקור לנתונים אלה לקוחים מתוך: ז'אן אנציל, *הדרך הרומנית לפתרון השאלה היהודית בבסרביה ובבוקובינה*, עמ' 180: דו"ח הזינדרמריה הרומנית, 16 בספטמבר 1943, אוסף פילדרמן P 6/87 בתוך: מאמרה של דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 187.

⁴⁸ ראוי לציין כי מידה רבה של שרירות ומקריות קבעה את גורל האנשים. אמצעים כשלעצמם לא הבטיחו חיים או מקום מגורים מועדף. רק הצירוף של אמצעים, קשרים ותושייה אישית, היו בעלי ערך של ממש. יתרונם של יהודי בסרביה היה בידיעת השפות הרוסית והאוקראינית. דבר זה הקל על הקשרים עם הסביבה הכפרית ובכך יכלו לשמש כמבריחים או כמתווכים עם סוחרים מקומיים או עם אוקראינים שגרו מן העבר המערבי של הדנייסטר, שהיה המקור לקשרים עם רומניה.

יהודית המסורתית בעיירות מוצאם. זו נבעה מן השלטון הסובייטי ששלט במשך 11 החודשים באזור ובמהלך מדיניותו שילח מנהיגים רבים לסיביר או שאלו נעלמו לחלוטין.

ג. מצבם הפיסי, הנפשי והכלכלי שבו הגיעו אנשי בסרביה לטרנסניסטריה: בחודשי אוקטובר – דצמבר 1941, היו המגורשים בין ארבעה לשישה חודשים בגירוש ובנדודים תוך כדי רציחות המוניות. יהודים אלו היו כבר פגועים וחסרי כל רכוש. במצב זה נותר בידם מעט מן המעט שבו יכלו לשאת ולתת עם תביעות הרשויות וציפיותיהם היו חיוניות בהשגת מזון ושיחוד השלטונות הרומניים במטרה להיטיב את מצבם⁴⁹. היות וזה היה מצבם (ובמיוחד מצבם הכלכלי), קשה היה להפעיל יוזמות רחבות היקף כדי להקל על גורלם ועל גורל בני משפחותיהם של מגורשי בסרביה. משום כך, קבוצה זו לא הצליחה להבטיח את שהותם של המגורשים במקום "מסודר" כמוגילב ורוב אנשיה גורשו משם והמשיכו בנדודיהם⁵⁰.

כזו גם הייתה קבוצה של יהודים מבסרביה שהתארגנה במוגילב והגיעה בהמשך נדודיה לגטו שארגורוד. בקבוצת מגורשים זו אדון בהמשך העבודה.

יהדות בוקובינה

בסמוך לבסרביה ומצפון מערב לה משתרע חבל ארץ בוקובינה. שטחה 10,440 קמ"ר, בירתה צ'רנוביץ וגבולותיו של חבל ארץ זו טבעיים: בצפון נהר הדניסטר, בדרום רכסי הקרפטים, במערב נהר הצ'רמוש (שהוא יובלו של הפרוט) ורק במזרח הגבול אינו גבול טבעי. שני שליש מאדמת בוקובינה ראויים לעיבוד חקלאי ואוכלוסייתה (כך ב-1940) רבת לאומים: אוקראינים, רומנים, יהודים, גרמנים, פולנים, ארמנים, הונגרים, רוסים וצוענים. יהודי בוקובינה היו מהגרים שבאו מפולין ומגליציה ובדומה ליהדות שבחבל מולדובה, מצאו את פרנסתם בתעשיית העץ, החקלאות, ובשירותים לחקלאים. קהילות אלה פיתחו חיי חברה, תרבות ורוח, כולל טיפוח החסידות והציונות⁵¹. מבחינה תרבותית חשו עצמם קשורים לווינה ולתרבות הגרמנית. בעשרים השנים האחרונות של קיום באימפריה האוסטרו הונגרית, נחשבו כעומדים בראש המבצע לגרמניזציה של בוקובינה שרוב תושביה לא היו גרמנים⁵².

⁴⁹ מתתיהו קארפ, "יזכור אטאקי", 1950, עמ' 306 בתיאור שנכתב על ידי מאיר טייך, איש סוצ'אבה על מצבם הפיסי והנפשי של מגורשים מידיניץ.

⁵⁰ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 187-189.

⁵¹ עורך ש. אבני, ספר זיכרון לקהילת יהודי קימפולונג-בוקובינה והסביבה, א', 2003, עמ' 1.

⁵² שם, עמ' 17.

מקצתם של ישובי הקבע היהודיים מתייחסים למאה ה-13 ופזורים לאורך עורקי המסחר שקישרו את פולין והארצות הסמוכות לה, לנמלי הים השחור ולנמלי הדנובה.

מפנה בחיי יהודי בוקובינה חל בשנת 1775 עם הכיבוש האוסטרי, מספר המשפחות היהודיות באותה עת הגיע לכדי 650. בהשפעת "מועצת המלחמה של הקיסר" הוצאו אל הפועל כבר ב-1 במאי 1776, גזירות מטעם המלכות על היהודים. על פי גזירות אלו נאסר על הקהילות היהודיות לקלוט יהודים מהגרים, הוגבלה זכותם בחכירת טחנות קמח, שרפות יי"ש ואדמות. מאז 1867 קיבלו הקהילות היהודיות בבוקובינה אוטונומיה מלאה לבחור את מוסדותיהן, לנהלן, לערוך את תקציביהן, להטיל מיסיהן ואף לגבותם. התערותם של היהודים בסביבתם הלא יהודית נעשה בסוף המאה ה-19 כאשר נכנסו ראשוני ציריהם לפרלמנט האוסטרי. אמנם באותה עת נרשמו לקהילה הישגים מרשימים בתחום חופש הקהילה, אך הם עדיין לא פיתחו במקביל חיי רוח מרשימים, ובתרבותם ניכרה היטב השפעת יהודי פולין ואוקראינה שכניהם שחלפו על פניהם בהיותם סוחרים. מבחינה דתית, במאה ה-19 הייתה יהדות בוקובינה תחת השפעת החסידות. מאמצע המאה ה-19 ואילך, מצאו ניצני ההשכלה קרקע פורייה בקרב יהדות זו ובעיקר נפוצה בה התרבות הגרמנית, שבלשונה אף הופיעו כמה עיתונים יהודיים. המרכז התרבותי של יהודי בוקובינה היה בעיר צ'רנוביץ, שהפכה אבן שואבת לסופרים ולמשוררים ובמקום הוצאת כתבי העת והעיתונות היהודית⁵³.

כאמור, בוקובינה הייתה חבל ארץ בלתי נפרד מנסיכות מולדובה עד 1774 שבה סופחה לאוסטריה. עם התפוררות האימפריה האוסטרו-הונגרית, בסוף מלחמת עולם הראשונה, היא סופחה על ידי רומניה בשנת 1919 ששלטה שם עד לשנת 1940 והייתה לחלק בלתי נפרד ממנה. באותה שנה סיפחו הרוסים את בסרביה לברית המועצות. בסיפוח זה נכלל גם החלק הצפוני של בוקובינה עד לנהר סירט. עם פרוץ המלחמה נגד ברית המועצות, ביוני 1941, נכנסו הרומנים לבוקובינה כבעלי בריתה של גרמניה וכבשו מחדש את החלק הצפוני שלה. בעת כניעת רומניה באוגוסט 1944, עברה בסרביה יחד עם צפון בוקובינה לברית המועצות, בעוד שהחלק הדרומי נשאר בתחומי רומניה⁵⁴.

הגירוש לטרנסניסטריה של יהודי בוקובינה: שתי קבוצות עיקריות גורשו מבוקובינה לטרנסניסטריה: יהודים מצפון בוקובינה ויהודים מדרום בוקובינה ומן העיר צ'רנוביץ (שהייתה גם עיר בירתה של בוקובינה).

⁵³ אביגדור שחן, בכפור הלוהט-גיטאות טרנסניסטריה, עמ' 31-29.

⁵⁴ שם, עמ' 419.

בשתי קבוצות עיקריות אלו ניתן היה להבחין בהבדלים בתנאים שבהם החלו המגורשים את החיים בטרנסניסטריה וכן הבדלים בתנאי הגירוש עצמו.

היהודים שהגיעו לטרנסניסטריה מצפון בוקובינה הגיעו לאחר הרציחות, גירושים וטלטלות. לעומתם יהודי בוקובינה הדרומית וחלק ניכר מיהודי צ'רנוביץ הגיעו לטרנסניסטריה עם משפחותיהם וקהילותיהם⁵⁵. יחד עם זאת, אין להסיק מכך ששפר גורלם של המגורשים מצפון בוקובינה ודרומה על פני מגורשים מאזורים אחרים. גם הם הגיעו לטרנסניסטריה לאחר מסע מפרך ומשפיל ורבים היו נתונים בהלם מן המעבר החד ומחיייהם "המסודרים" אשר טרם הגירוש. כל המגורשים נחשפו להתעללויות של איכרים, חיילים וז'אנדרמים רומנים בדרכים ובתקופת ההמתנה בגשרי אטאקי ורזינה אשר על גדת נהר הדנייסטר. רבים מהם לא עמדו בתלאות ומתו בדרך, היו שנרצחו והיו שנטרפה דעתם. ואף על פי כן רבים ממגורשי בוקובינה הגיעו לטרנסניסטריה יחד עם משפחותיהם ושמרו על קשרים בין חברי הקהילה (ושהוכיחו את עצמם כחיוניים בהמשך חייהם בטרנסניסטריה). יתר על כן, ראוי לציין כי אחדים ממנהיגיהם נמצאו עימם. התארגנות עצמית זו בחלקים מסוימים בטרנסניסטריה החלה עוד בהתארגנות הקהילתית ברומניה והיו יתרונות רבים כפי שארחיב בהמשך העבודה כאשר אדון בגטו שארגורוד. במקום זה רק אציין כי היו מנהיגי קהילות אחדים, שכאשר נודע להם על הגירוש ברומניה ימים ספורים לפני ביצועו, הם התכוננו לו ככל שניתן. כך למשל מאיר טייך שעמד בראש קהילתו, סוצ'אבה. מנהיגים אלה המשיכו להנהיג את הקהילה גם בימי הטלטלה והנדודים וזכו באמון הציבור. אחדים מבין המנהיגים, כמו מאיר טייך, הצליחו להשיג אמצעי תחבורה, שמהם נהנו זקנים, חולים, נשים וילדים מקרב הציבור ובכך צמצמו את הסבל שבצעדות הממושכות לאזורי הגירוש ובתוכם צעדות שכונו בפי המגורשים "צעדות מוות". מבין מגורשי בוקובינה, היו כאלה שהצליחו להבריח חפצי ערך, כסף ומטבע חוץ לטרנסניסטריה בזמן הגירוש עצמו ולאחר מכן הועברו אליהם כספים וחפצים באמצעות חיילים, סוחרים ואנשי רשויות רומנים, שקיבלו אחוזים מערך העברות. ראשי הקהילות שלעיתים סייעו בארגון ההברחות, חייבו את בעלי הממון במס ששימש לקופה ציבורית עבור הנצרכים⁵⁶.

חלק מבין המגורשים מבוקובינה התרכזו באזור מוגילב, שבו הסיכויים לשרוד היו רבים יותר בשל היותו אזור זה מרכז מינהלי-כלכלי חשוב. השהייה בעיר מוגילב, נאסרה עליהם (יתרונה של מוגילב בהיותה הקרובה לגשר אטאקי שאותו חצו מגורשים רבים בדרכם לטרנסניסטריה). ואף

⁵⁵ על פי: ז'אן אנצ'יל, *תולדות השואה ברומניה*, א', עמ' 699-698, גורשו מבתיהם מדרום בוקובינה בשנת 1941, 21,229 יהודים.

⁵⁶ מאיר טייך, "המנהל היהודי האוטונומי בגטו שארגורוד", *קובץ יד ושם ב'*, ירושלים תשי"ח, עמ' 210-203.

על פי כן עשו יחידים וקבוצות מקרבם של מגורשי בוקובינה מאמצים ניכרים כדי להבטיח לעצמם מגורים בעיר, או לפחות רשות שהייה בה. אחת הסיבות לכך הייתה הרצון להפסיק את נתיב הנדודים ולו רק לשם הפוגה לפרק זמן מה. גם בעלי יוזמה, שהיו נכונים להעז ולתמרן הן בקרב הרשויות הרומניות, כמו גם בקרב גורמים שונים באוכלוסייה, שאפו לקבל רשות ולהישאר במוגילב. אנשים אלה, שחלקם היו ראשי הציבור וחלקם נתמנו לעמוד בראשו בעקבות הצעותיהם והצלחותיהם בעבר, זקוקים היו לאמונם ולתמיכתם של המגורשים כדי שיוכלו לממש את יוזמותיהם הכלכליות. כאלה היו גם מנהיגי דרום בוקובינה שבאמצעות שוחד השיגו רשות למספר מוגבל של אנשים לשהות במוגילב. הם הציעו לשקם ולהקים מפעלים חשובים לכלכלתה של העיר והאזור כולו, שיסייעו לנציגי השלטון עצמם וישרתו את האינטרסים של הרומנים והגרמנים.⁵⁷

נוצרה קבוצה של יהודים שעסקה בתיווך בין היחידים ובין הרשויות ומכרה שירותים, כמו למשל העברת כספי שוחד תמורת רישיונות עבודה ומגורים. אנשים אלה התחלקו ברווחים עם עובדים ברשויות השונות. אף על פי שלא ניתן להגיע לסיכומים מספריים, עולה מן המקורות שחלק ניכר מן המתווכים הללו ומצרכניהם היו מבוקובינה שכן מצבם היחסי היה כאמור טוב יותר, הם שלטו בשפה הרומנית ורבים דברו גרמנית שתי שפות של השליטים באזור.

את ההפוגה בנדודים, ניצלו המנהיגים כדי לתמרן בין אפשרויות של התיישבות במקומות אחרים באזור מוגילב. כך למשל די"ר מאיר טייך שעמד בראש קהילת סוצ'אבה, שהצליח לשחד את הפרפקט ולהתיר את העברתם של כל בני הקהילה לשארגורוד. הוא תכנן את המעבר בצורה שתצמצם את הסבל ככל שניתן: זקנים, חולים וילדים קטנים נסעו בעגלות והאחרים יצאו ברגל. הוצאות ההובלה מומנו מן הקופה הציבורית שמקורה בהברחות הכספים.⁵⁸

יתרונם של אנשי בוקובינה בלט גם בין הקבוצות שלא נשארו במוגילב ונאלצו לעבור לסביבתה הקרובה. 'יזמים' פרטיים מקרב המגורשים ה'ותיקים' ובעלי הזכות לגור בעיר הציעו למגורשים אלה להסיעם למקומות יישובם וכך לצמצם את סכנת המוות בדרכים. המחירים שנגבו עבור הסעות אלה היו מפולפלים, שכן האלטרנטיבה היחידה הייתה לצעוד קילומטרים רבים בקור העז

⁵⁷ כך למשל שיקומה של תחנת הכוח שאותו יזם זיגפריד יגנדורף מהנדס ואיש עסקים מרדאוץ שבעזרתם של בעלי מקצוע מקרב המגורשים, חידשו את אספקת החשמל לעיר ובכך אפשרו גם את הפעלתם של מפעלים נוספים. יגנדורף הקים גם בית יציקה שסיפק תנורים לחימום לאוכלוסייה האזרחית ולנושאי התפקידים הבכירים בקרב השלטון וכן מוצרי מתכת לשיקום הגשרים שנהרסו בקרבות. מפעל נוסף היה מפעל סוכר במוגילב שנהרס בקרבות ושוקם על ידי מיכאל דנילוב, איש עסקים מצ'רנוביץ. יהודים יזמו את תיקוני הסכרים, שהריסתם בידי הרוסים בנסיגתם גרמה לשיטפונות בחלקים נרחבים של העיר. יוזמה נוספת של מגורשים היו בסלילת דרכים באזור. מעבר לעבודת כפייה שהרשויות קבעו בחוק, המגורשים הציעו יוזמות, רעיונות וכושר ארגון וביצע. הרוב המכריע של יוזמי המפעלים הללו וכל האנשים שניהלו משא ומתן עם הרשויות היו מבוקובינה ומטרתם הייתה לשכנע את הרשויות הרומניות להתיר את התיישבותם של המגורשים נוספים באזור וכן לספק פרנסה לתושבים היהודים.
⁵⁸ מאיר טייך, "המנהל היהודי האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 211.

ובשלגים. מחסור בעגלות ובמשאיות היה רב ומחיריהם הרקיעו שחקים. רק מעטים יכלו לעמוד בתשלום בכסף או בחפצי ערך, בכלי בית ובמלבושים, שהיו מבוקשים ביותר בקרב האוקראינים בעלי העגלות⁵⁹.

היוזמות הכלכליות השונות וההתקשרות עם רשויות השלטון אפשרו את ביסוסן של מערכות הקשר שהתקיימו באזורים שונים שבהם חיו המגורשים. באזור מרכזי כמו מוגילב הן הקלו על חייהם של אנשי בוקובינה ובמיוחד אנשי דרום בוקובינה. בשל קרבתם החברתית של אנשי בוקובינה לראשי הקהילות, הם יכלו לזכות ביתר קלות במקומות העבודה המבוקשים, שהבטיחו את השהות במקום המועדף.

קשרים אלה היוו גורם חשוב במערך הכולל של ארגון החיים הפנימיים והגורליים לסיכויי ההישרדות לאיכות ותנאי החיים של אדם ומשפחתו כפי שאראה בהמשך כאשר אדון ואתמקד בגטו שארגורוד.

לסיכום הגרושים מבסרביה ובוקבינה לטרנסניסטריה, ניתן לומר אפוא, כי עד סוף שנת 1941 גורשו בסך הכל 188,712 יהודים (מבוקבינה: 82,478 יהודים, מבסרביה: 96,867 יהודים ומדורהוי: 9,367 יהודים)⁶⁰. בחודשי האביב-קיץ 1942, גורשו מבסרביה ובוקובינה 4,521 יהודים (בוקובינה: 231 יהודים, בסרביה: 4,290 יהודים)⁶¹.

ריכוזם של המגורשים בטרנסניסטריה ומדיניותו של השלטון הרומני.

כאמור, לאחר שנכבשה טרנסניסטריה על ידי הגרמנים והרומנים הפך החבל למקום ריכוז ליהודים המגורשים מבסרביה, בוקובינה וצפון מולדובה. ההגליות המאורגנות העיקריות לטרנסניסטריה החלו ב-6 באוקטובר 1941 ונמשכו עד ינואר 1942. היהודים המגורשים רוכזו במקומות ריכוז בשם "מושבות", שהיו למעשה גטאות ומחנות. המשותף להם היה הבידוד המוחלט מן הסביבה עקב איסור היציאה מן המקומות, שלרוב היו מוקפים בגדר תיל. יושבי הגטאות והמחנות היו נתונים לפקודות ולשרירותם ליבם של ראשי השלטונות, של המפקדים ושל השומרים⁶².

הגטאות: הוקמו בערים, בעיירות ובכפרים, בבתיים של יהודים שנרצחו או גורשו, על פי פקודה 23, שהוציא מושל טרנסניסטריה גיאורגי אלכסיאנו ב-11 בנובמבר 1941.

⁵⁹ מלי חיימוביץ (הירש), *טרנסניסטריה ובחזרה*, תל אביב תשמ"ח, עמ' 23-26. בספרה היא מתארת את הגירוש ממוגילב, בריחה וחזרה לעיר באמצעות לשלום של האב למשפחת שהייתה בדרך.

⁶⁰ ז'אן אנציל, "תולדות השואה ברומניה" ב', עמ' 1358.

⁶¹ שם, עמ' 1360.

⁶² תיאודור לביא (עורך), *פנקס קהילות רומניה*, א', עמ' 359.

בפקודת השלטון עמד בראש כל אחד מגטאות אלה ועד, שהיה אחראי לבצע את הוראותיו. ועדים אלה ארגנו את החיים היהודיים הפנימיים ובמשך הזמן התפתחו בגטאות מוסדות שהיו פועל יוצא של ההתארגנות העצמית: מינו משטרה יהודית, בתי תמחוי אשר חילקו פעם ביום מנת מרק חם למחוסרי כל, הקימו בתי יתומים, בתי חולים, חלוקה של תרופות, בגדים וכדומה. כאלה היו הגטאות מוגילב, ברשאד, שארגורוד, אובודבקה, דז'ורין, מורפה וכו'. ראוי לציין כי בשל גורמים שונים היו תנאי החיים וצורת התארגנות הפנימית בגטאות מגוונים, מבין הגורמים שהשפיעו על תנאי החיים בגטאות ניתן למנות גורמים חיצוניים (אשר מחוץ לגטו) וגורמים פנימיים (בתוך הגטו עצמו).

מבין הגורמים החיצוניים ניתן לציין בין היתר את ההשפעה מן האזור שבו נמצא הגטו, הפרפקט ששלט בו, גודלו והאפשרות לצאת ממנו ולעבוד בחוץ. מבין הגורמים הפנימיים ראוי לציין את ההרכב האנושי של המגורשים, ההרכב האנושי של הוועד ואת יחסי הכוחות הפנימיים בתוך הגטו. כך למשל היו גטאות שבהם ראו ראשי הוועד את עצמם שליחי הציבור היהודי כולו, ולעומתם אחרים פעלו למען ולטובת קבוצות מסוימות ואף לטובות הנאה שלהם עצמם⁶³.

בחלק מן הגטאות עמדו ראשי ועדים ומנהיגים שהנהיגו את קהילותיהם עוד מעיר מוצאם⁶⁴, אחרים גילו מנהיגות בתקופת הגירושים והיו גם כאלה שפחדו לעשות דבר ללא רשות מן השלטונות. חשוב לזכור כי גם המסורת של ארגון הקהילה לפני הגירושים השפיעה על צורת הארגון בגטו⁶⁵.

את מחנות הריכוז ניתן לסווגם שונים:

מחנות כלליים: במחנות אלה רוכזו המגורשים במבנים שונים, הם לא קיבלו מזון ואף לא היו קיימים אמצעי לינה נאותים. את האוכל למחייתם ניתן היה להשיג רק מאיכרים אוקראינים אותו העבירו מעל לגדר התיל תמורת חפצי ערך או בגדים. משאזלו מצרכי המזון היו כאלה שהעיזו והסתכנו, זחלו מתחת לגדר התיל כדי ללכת לכפר או לקולחוז הסמוך, ששם חיזרו על סף פתחי האיכרים. לפי בקשות של ראש הקולחוז הורשו מידי פעם בפעם מגורשים לעזור לאיכרים בעבודתם. תמורת עבודה זו הם קיבלו מצרכי מזון. במקומות אלה, לא היו קיימים אמצעי סניטציה או מים אותם היו צריכים להביא ממקומות מרוחקים. בשל הצפיפות הרבה, אמצעי הסניטציה הירודים פרצו מגיפות רבות שהותירו אחריהם חללים רבים.

⁶³ שם, עמ' 468, על כך למשל הואשם העו"ד מיכאל דנילוב בגטו מוגילב

⁶⁴ אביגדור שחן, *בכפור הלוחט-גטאות טרנסניסטריה*, עמ' 212. כמו למשל ד"ר טייך וסוצ'אבה, או הרב ברוך האגר מסירט.

⁶⁵ שם, עמ' 165-233.

מחנות הריכוז : הוקמו בדרך כלל ברפתות, אסמים נטושים, דירי חזירים אשר בשולי כפרים, קולחוזים, עיירות וערים. מחנות הריכוז התאפיינו בכמה צורות : מחנות מעבר, מחנות כלליים, מחנות עונשין, מחנות עבודה ומחנות לאסירים פוליטיים. במחנות אלה שררה צפיפות רבה ורעב. לא היו אמצעי לינה, לרוב היהודים המגורשים שכבו על הרצפה המזוהמת, היו כאלה שסידרו דרגשי שינה מקרשים שמצאו. בשל צפיפות זו והעדר תברואה כמו מים זורמים ואמצעים לניקיון, פרצו מגיפות רבות ולפיכך גם שיעור התמותה היה גבוה. הגטאות ומחנות הריכוז הוקמו בחודשים נובמבר-דצמבר 1941.

מחנות העבודה : רוכזו היהודים לצורך ביצוע עבודות שונות : עבודה בבתי חרושת שונים, חטיבת עצים ביערות, סלילת כבישים ותיקונים, הקמת גשרים, כריית כבול ויוצא בזה. במחנות אלה היהודים אוכסנו בצריפים וברפתות. הם הוצאו לעבודה ובחזרה ממנה בלוי שומרים. העבודה נמשכה מבוקר על ערב בהשגחתם של אנשי המפעלים, שהשתמשו במעמדם לענות את העובדים ולהלשין עליהם בפני הז'אנדרמים. תמורת עבודתם היו מקבלים מצרכי מזון במידה בלתי מספקת ובתנאי העבודה הבלתי אנושיים נעוצה הסיבה לאחוז גבוה מאד של תמותה במחנות אלה, מה גם שעזרה רפואית לא הוגשה בהם. בחלק מן המחנות ולאחר סיומן של העבודות, הוצאו יושביהן להורג. היו קיימים גם מספר מחנות שהוקמו על ידי סובחוזים, שנשאר חוות ממשלתיות אף בימי השלטון הרומני. בחוות אלה הועסקו המגורשים בעבודות חקלאיות. תנאי העבודה היו דומים לאלה ששררו במחנות עבודה אחרים.

מחנות לאסירים פוליטיים : במיוחד לקומוניסטים, היה בואפניארקה. אופיים הארעי של המחנות והמשטר האכזרי, ששרר בהם, מנעו אפשרות להתארגנות פנימית. הפיקוח החמור מצד השומרים במגעים היום יומיים עם היהודים, עבודת הכפייה הקשה המתמדת, תנאי המגורם וההזנה המחרדיים, העדר מוסדות ובניינים על ציודם, המקריות שבהרכב קבוצות, כל הללו וסיבות אחרות לא אפשרו הקמת דפוסים ארגוניים כלשהם. ניתן לסכם אפוא, כי בכל סוגי ריכוז היהודים שפורטו לעיל, המגורשים היו נתונים לשרירות ליבם של הדרגים המנהליים והצבאיים של השלטונות הרומניים⁶⁶, אמצעי תברואה לא היו קיימים (למעט הגטאות שהתארגנו לכך בשלב מאוחר יותר), אמצעי ההזנה במקומות מסוימים היו דלים ביותר ובלתי מספקים (מחנות עבודה למשל) ובמקומות אחרים לא היו קיימים כלל (במחנות

⁶⁶ שם, עמ' 166-167.

הריכוז אשר ברפתות, באסמים בדירי החזירים וכיוצא בזה). כתוצאה מתנאים אלה פשטו מגיפות רבות, כאשר הנפוצה שבהן הייתה מחלת הטיפוס.

המאפיין הבולט בגטאות הייתה היכולת להתארגן בצורה זו או אחרת ובכך לתת מענה לצרכים מינימאליים אנושיים וקיומיים בחיי היום-יום של תושביהן.

ראוי לציין כי מצורות ריכוז האוכלוסייה היהודית המגורשת כפי שפורט לעיל, ניתן ללמוד כי אופי המחנות והגטאות היה שונה מאלה שבפולין. יש להבחין בין מחנות וגטאות שמנו אוכלוסיה בת

כמה מאות וכמה עשרות יהודים בלבד (בטרנסניסטריה), לבין תואמיהם בפולין שכללו אוכלוסיות עירוניות בהיקפי אוכלוסיה הרבה יותר גדולים. בעוד היהודים בפולין רוכזו בערי ועיירות

מגוריהם⁶⁷, יהודי בוקובינה, בסרביה, ודורוהוי גורשו מבתיים מערים, עיירות וכפרי מוצאם לארץ גזירה, שם הם רוכזו בגטאות, במחנות וכיוצא בזה.

ארגון החיים בציבור אוכלוסיה בהיקף גדול כפי שהיה בהרבה מגטאות פולין, דרש התארגנות שונה שיצרה מציאות אחרת ושונה לחלוטין מן המציאות אשר בגטאות טרנסניסטריה.

שוני נוסף היה נעוץ בממשל.

טרנסניסטריה חולקה לאיזורים ומחוזות הבאים:

מחוז מוגילב, מחוז באלטה, מחוז טולצ'ין, מחוז ז'ונסטרו, מחוז ברזובקה, מחוז גולטה, מחוז ראבניצה, מחוז אוציאקוב, מחוז אובידופול, מחוז אודסה⁶⁸.

חשובה ההבחנה בין קבוצות המגורשים, קרי: בין היהודים שגורשו מבסרביה לבין אחיהם היהודים שגורשו מבוקובינה.

יהודי בסרביה חיו בקרב התרבות האוקראינית והרוסית במשך שנים רבות (למעט השנים 1919-

1940 הייתה נתונה בסרביה תחת שלטון רומני). מן ההיבט הזה היה דמיון בינם לבין היהודים

האוקראינים שישבו בעברו המזרחי של הדנייסטר. יתרונם של מגורשי בסרביה היה בידיעת

השפה האוקראינית והרוסית. בשנה שבין הסיפוח לברה"מ ובין מבצע ברברוסה נפגעו החיים

הקהילתיים בבסרביה בשל המשטר הסובייטי⁶⁹. ניתן לומר אפוא כי יהודי בסרביה נחשפו

למאורעות המלחמה לאחר תקופה קשה של התמודדות עם משטר שפגע במסגרת הקהילתית

ובהתארגנות היהודית. עם ראשית הכיבוש, החל גל רציחות וגירושים, שהתבצע במשותף על ידי

הרומנים ועל ידי אינוזגרופה D, שהמשיכה בדרכה עם הצבא וביצעה את הרציחות אל מעבר

⁶⁷ כך לגבי רוב האוכלוסיה, אך אם לדייק היו גם יהודים שגורשו מבתיים בכפרים קטנים לגטאות גדולים כמו למשל, כפרים בסביבת ורשה, שתושביהם היהודים גורשו לגטו ורשה.

⁶⁸ המקור למספרי היהודים בגטאות: אביגדור שחן, *בכפור הלוחט-גטאות טרנסניסטריה עמ' 377 – 380*; שמואל בן ציון, *ילדים יתומים בטרנסניסטריה בתקופת השואה*, עמ' 84-71, 168-167.

⁶⁹ נושא זה ארחיב בפרק הדן ביהדות בסרביה.

לדנייסטר וכפי שעוד אפרט בהמשך העבודה. יהודי בסרביה גורשו מבתיהם, רובם הגדול נרצחו ולאחר טלטולים רבים רוכזו הניצולים במחנות מעבר על לגירוש הסופי לטרנסניסטריה. לעומת בסרביה, בוקובינה (והיהודים שחיו בקרבה), סופחה לרומניה לאחר מלחמת העולם הראשונה. מהאימפריה האוסטרו-הונגרית השפה השלטת בפי היהודים הייתה גרמנית (מאחר והם חיו תחת שלטון האימפריה האוסטרו-הונגרית).

באשר לאזור בוקובינה: ניתן לערוך השוואה בין בוקובינה הצפונית ואנשיה לבין בוקובינה הדרומית ואנשיה. למעלה ממחצית היהודים בצפון בוקובינה גרו בעיר הבירה צ'רנוביץ והם סופחו לברית המועצות ביוני 1940. יהודים אלה סבלו גם כן מגישה אלימה מצדו של השלטון הסובייטי לתרבות ולהתארגנות יהודית. לעומת זאת בדרום בוקובינה שלא הייתה כלל תחת שלטון סובייטי, היהודים לא סבלו מהשפעותיו כלל. יתר על כן, הם גם לא נפגעו מגל הפרעות הראשון שפקד את השטחים שנכבשו מחדש עם פרוץ המלחמה ב-21 ליוני 1941⁷⁰.

לאור נתוני מפקד האוכלוסין שערכו הרומנים ב-1 לספטמבר 1941, נמצאו בשטחים שנכבשו מבריה"מ 166,434 יהודים, בערים, בעיירות ובמחנות הסגר והמעבר. ז'אן אנציל מעריך, כי מבין 206,958 יהודי בסרביה כ-30,000-40,000 יהודים ברחו מזרחה כדי להגיע לפני הארץ. רבים הגיעו לאודסה, נפלו בידי הרומנים ונרצחו יחד עם יהודי אודסה. אותו מפקד מלמד כי בגטאות במחנות בבסרביה חיו 72,625 יהודים. מכאן שהרומנים והגרמנים רצחו בחודשים יולי-אוגוסט כ-100,000 יהודים בבסרביה. נוספו לקורבנות אלה עוד 20,000 נרצחים בקיץ 1941 שהיו מבין יהודי צפון בוקובינה. יהודים אלה היוו כשליש מכלל היהודים באזור (קרי: בבוקובינה כולה ובדורוהוי נמנו לפי המיפקד של 1930, 107,975 יהודים אשר מהם 51,168 בעיר צ'רנוביץ). מכלל 150,000 היהודים שנותרו בחיים בבוקובינה ובבסרביה לאחר רציחות הקיץ גורשו כ-120,000 לטרנסניסטריה בגלי הגירוש שבין אוקטובר לינואר 1942⁷¹.

ואמנם, ניתן לראות כי גורל היהודים המגורשים כמו גם גורלם של היהודים המקומיים, תאמו לכמה מן המאפיינים המרכזיים לגורל היהודים באירופה תחת השלטון הנאצי ותחת שלטון של בעלות בריתה של גרמניה, כאשר האנטישמיות היוותה אלמנט קרדינאלי במדיניות הפנים שלהן.

מדיניותו של השלטון הרומני ברומניה: המדיניות של רומניה כלפי היהודים משקפת את השפעת המלחמה בשלביה השונים. רומניה, כמו גם מדינות גרורות אחרות (קרי: בולגריה, הונגריה) התאימה את צעדיה בנושא היהודי למה שהבינה כסיכוי לניצחון או לכישלון של גרמניה. גם רומניה, כמדינות הנגרות האחרות שאפה ל"מקום טוב" בסדר החדש, שהתכוון לכוון היטלר עם

⁷⁰ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 179.

⁷¹ ז'אן אנציל, "הדרך הרומנית לפתרון השאלה היהודית בבסרביה ובבוקובינה, יוני-יולי 1941", עמ' 179.

נצחונו הגדול. רומניה ראתה במדיניותה בנוגע ליהודים את השילוב שבין אנטישמיות הרומנית המסורתית, האופי הפשיסטי של המשטר, שבראשו עמד יון אנטונסקו, והשפעותיה הישירות של המדיניות היהודית של הנאצים. מאז מבצע ברברוסה לא ניתן היה להבין את תחושת "ההזדמנות ההיסטורית" לפתרון השאלה היהודית ברומניה, כפי שבאה לביטוי על ידי מנהיגיה, וזאת מבלי לקחת בחשבון את השלוב של המלחמה הגדולה, הניסיון הפוליטי, השפלתה של רומניה ביוני 1940 כאשר בריה"מ "קרעה" ממנה את שטחי צפון בוקובינה ובסרביה ו"הפתרון הסופי" בשלבי הראשונים.

בפועל, מדיניותה המפורשת של רומניה הייתה לטהר את שטחי בסרביה ובוקובינה באמצעות גירושם של היהודים תוך שימוש נרחב באלימות ובברוטאליות. מפעיליה של מדיניות זו היו הצבא ויחידות מיוחדות של המיליציה והמשטרה. אלה האחרונים נעזרו בפרעות "עממיות" וספונטאניות". מפקדי הצבא והכוחות המיוחדים קיבלו הוראות מפורשות שלא להתחשב בחוקים הקיימים או בערכים הומאניטאריים בפועלם נגד היהודים. את האחריות להוראות שניתנו ביחס ליהודים קיבל על עצמו אנטונסקו, תוך שהוא מקבל גיבוי מלא מן הממשלה ומן העומד בראשה סגנו מיחאי אנטנסקו. היות והאנטישמיות ברומניה התחזקה החל משנות השלושים, הייתה זו הזדמנות היסטורית לטהר את בסרביה ובוקובינה מיהודים. לפיכך, המדיניות האנטי יהודית הוסברה כמאבק בהתפשטות הקומוניזם והבולשביזם שהיהודים היו חלק ממנה. (כזכור, מאבק זה היה מקובל גם על הנאצים שעשו בנימוק זה שימוש בקרב אנשי הצבא, האינזצגרופן והאוכלוסיות המקומיות)⁷².

מדיניות השלטון הרומני בטרנסניסטריה: תאם במדיניותו את המדיניות הנאצית הכללית כלפי היהודים כפי שבאה לביטוי לפני ההחלטה על הפתרון הסופי. חופש התנועה של היהודים הוגבל, והם לא יכלו להשתלב באופן חופשי בפעילות הכלכלית. כדי לנצל את כח עבודתם לטובת השלטון, חויבו כל המגורשים מגיל 16 עד שישים בעבודת כפייה כמעט ללא תשלום. רבים מתו בשל תנאי החיים הקשים ועבודה המפרכת, אחרים הומתו במחנות באמצעות הרעבה מכוונת או נורו על ידי הרומנים עצמם או הגרמנים שמעבר לבוג⁷³.

בצד מדיניות זו וההשפעה הגרמנית, ניכרה במדיניות של השלטונות הרומנים כלפי היהודים בטרנסניסטריה התנהלות של מינהל רומני רופף, בלתי יעיל ונתון לשוחד ולשלמונים. עיקר מדיניות זו היה בניצול הכלכלי של החבל אשר אפשר לחלק מן יהודים לשרוד⁷⁴.

⁷² דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 181.

⁷³ שם.

⁷⁴ ז'אן אנציל, *תולדות השואה רומניה*, א' עמ' 803.

על כך מספרת בעדותה רודיך ביאנקה :

”שיכנו אותנו בתוך חזיריה של הקולחוז והתחלנו להתפזר בתוך הכפר לחפש דברי מאכל. יחס האוכלוסייה היה אדיש בכלל, בזמן שאנשי המיליציה האוקראינית באו לשדוד ולהרביץ ולהתעלל. הם היו מתנפלים כל לילה ושדדו חבילה היכן שעוד הייתה כזו [...] בשלב ראשון היהודים התקיימו מהחלפת כל חפציהם : מלבושים ותכשיטים [...] בשלב שני התחילו לעשות מסחר באבני מצית, היו מתווכים למכירות החפצים והתכשיטים. עבדו אצל הגויים (אני למשל, סרגתי סוודרים). עבדו בשדות בסכנת נפשות...”⁷⁵.

התוהו ובוהו ששרר בהעברת היהודים ואי הסדרים בהכנת העיירות בטרנסניסטריה ל”התיישבותם מחדש”, מצביעים על כך כי מטרת מדינות השלטונות הרומניים הייתה להקטין בצורה ניכרת את מספרם של היהודים כתוצאה מן הגירוש עצמו. כדי להמשיך ולצמצם את מספרם של היהודים נקטו הרומנים בשורה של רציחות ובהעברות חוזרות ונשנות של היהודים ממקום למקום בתוך טרנסניסטריה. כתוצאה מהן נספו רבים⁷⁶. תנאי החיים שהיו בלתי אנושיים הן בגטאות והן במחנות, הרעבה למוות במחנות מיוחדים (כמו למשל במחנה פצ'יורה), מעשי אכזריות וברוטאליות יוצאי דופן. בנוסף, יהודים נשלחו למחנות הכפייה הגרמניים אשר מעבר לבוג, מחנות אשר תנאי הקיום בהם היו קשים ביותר ורבים לא שבו משם, הן בשל תנאי הקיום הנוראיים והן בשל הרציחות וההוצאות להורג על ידי הגרמנים עצמם⁷⁷.

מערכת היחסים בין היהודים המגורשים לבין הז'נדרמריה הרומנית

והמיליציה האוקראינית

יחידות הז'נדרמריה הוצמדו ליחידות הארמיה של הצבא הרומני והתפרסו בטרנסניסטריה מיד עם כיבושה. בין היתר, הופקדה הז'נדרמריה לשמור על השקט והסדר באופן בלעדי, כמו גם על ענייני הביטחון. על המשטרה לעומת זאת הוטל להילחם בקומוניזם, לעסוק במניעת פעולות חבלה

⁷⁵ ביאנקה רודיך, איו”ש 03/1751.

⁷⁶ העברות אלו נעשו בשיירות רגליות (convoy), לעיתים קרובות בתנאי מזג אויר קשים כאשר היהודים לנו תחת כיפת השמים, ללא מזון ושתייה ותוך התעללות של הז'נדרמים שליוו שיירות אלה. במהלך הנדודים נרצחו רבים מן ההולכים, נבזזו, נאנסו והכושלים נורו.

⁷⁷ דליה עופר, ”החיים בגטאות טרנסניסטריה”, עמ' 181.

וטרור, במניעת ריגול, במניעת תעמולה והפצת שמועות מגמתיות, וכן גם ב"השגחה" ובניוד האוכלוסייה היהודית מאזורים צפופי אוכלוסין לאזורים בהם האוכלוסייה צפופה פחות.⁷⁸

הז'נדרמריה ביחד עם הצבא הרומני ובתאום איתו, קבעה את מקומות המעבר על הדנייסטר, ומקומות שדרך יוצעו המגורשים. עליה היה להרחיק את המגורשים ככל הניתן מן הדנייסטר לעבר הבוג. הם קבעו את היישובים שאליהם הובאו המגורשים, פקחו עליהם עין ובדקו באופן רצוף את הגטאות תוך דיווח על המצב הקיים.

קבוצות היהודים הראשונות שגורשו לטרנסניסטריה נתקבלו בצד השני של הדנייסטר בידי ז'נדרמים שכבר היו במקום⁷⁹, אלה האחרונים הובילו סחור סחור ללא כיוון או יעד מוגדר, שיירות בנות אלפי יהודים מורעבים ועייפים, שרבים מהם הגיעו לנקודת שבירה והתמוטטו בדרך. ילדים הפכו ליתומים, אחדים אומצו בידי משפחות אחרות, ואחרים התעקשו להישאר ליד הוריהם הגוססים ונורו למוות איתם יחד⁸⁰. היהודים כינו צעדות אלה: "צעדות המוות" בנוסף, הז'נדרמריה הוסמכה להוציא להורג יהודים שברחו מן הגטאות או מן המחנות⁸¹.

כל שיירה נשדדה קודם כל על ידי ז'נדרמים. בכל שיירה נאנסו ילדות ונשים צעירות בידי חיילי הז'נדרמריה, ובייחוד בידי הקצינים, שבחרו מקומות לינה המתאימים לקיום אורגיות⁸². מפקדי השיירות לא היו אחראים לחיי היהודים, אלא אך ורק לניודם. מתנדבים אוקראינים מקומיים (Moldoviani), שלימים נקראו המיליציה האוקראינית, ליוו את השיירות בחצותן את המדינה, והפגינו אכזריות רבה, אף יותר משהפגינו הז'נדרמים הרומנים. יתרה מכך, כנופיות אוקראיניות שפעלו בכל רחבי טרנסניסטריה, ובעיקר במחוז מוגילב, תקפו את שיירות היהודים, שדדו, הרגו ולעיתים אף נטלו את בגדיהם כשהם מותירים מאות יהודים עירומים לקפוא למוות. כזכור, תקופת הגירוש והנדודים הייתה בסתיו: גשמים מרובים, האדמה הייתה בוצית ויהודים רבים, בייחוד המבוגרים שבהם, היו חלשים ותשושים מכדי לחלץ את רגליהם מן הבוץ העמוק, ונותרו על מקומם עד שנורו בידי הז'נדרמים שהיו בחיל המאסף של השיירה⁸³.

בנוסף, מתפקידה של הז'נדרמריה היה להשתלט על נכסי הקולחוזים והסובחוזים, למנוע ביזה בידי האיכרים האוקראינים או החיילים הרומנים ולאלץ את האיכרים לצאת לעבודת השדה. המפקדה הכללית של הז'נדרמריה בבוקרשט הקימה מפקדה נפרדת של הז'נדרמריה

⁷⁸ ז'אן אנצ'ל, *תולדות השואה ברומניה*, א, עמ' 776.

⁷⁹ ז'אן אנצ'ל, "מסעות הרצח ההמוני של הרומנים בטרנסניסטריה", עמ' 26.

⁸⁰ ז'אן אנצ'ל, *תולדות השואה ברומניה* א' עמ' 792.

⁸¹ שם, עמ' 776; יואניד ראדו, *תולדות היהודים ברומניה*, ד', עמ' 177.

⁸² ז'אן אנצ'ל, *תולדות השואה ברומניה*, ב', עמ' 1126-1137.

⁸³ ז'אן אנצ'ל, *תולדות השואה ברומניה*, א', עמ' 792.

בטרנסניסטריה. יחידות אלה היו כפופות מבחינה מנהלית למפקדת הז'נדרמריה והמשטרה שבמחוזות⁸⁴. על יחסם של הז'נדרמים הרומנים ליהודים מספר משה דוידזון⁸⁵:

"בתוך הגטו (מוגילב) שררה אוירה של אכזריות מתוכננת, קצין ז'נדרמריה נהג להסתובב בין הבתים לבוש כקבצן, מרחרח בבית, אצל השכנים ולפנות ערב היה אוסף את האנשים שביקר למשרדו ומוציאם להורג. זה היה מידי יום..."

ניצולים מספרים על הוצאות להורג בידי המשטרה האוקראינית בפקודת הגרמנים ובאישורו של מפקד מחוז גולטה, איזופסקו. מקרי רצח אחרים בוצעו בידי גרמנים וז'נדרמים רומנים גם יחד, בעידוד הגרמנים ובאישורו של אותו מפקד מחוז (איזופסקו). רכושם של הנרצחים הוחרם כולו על ידי הרומנים⁸⁶.

בראשית ספטמבר 1941 הורה מושל טרנסניסטריה, גאורגה אלכסיאנו על הקמת משטרה מקומית שהורכבה מתושבים מקומיים. בין תחומי האחריות שהוקצו לשוטרים אלו, אשר נודעו גם בשם המיליציה האוקראינית, היו שמירה על הסדר הציבורי, השקט ויישום כל הצווים והתקנות שנקבעו בידי רשויות הצבא והרשויות האזרחיות. "המיליציה האוקראינית", או ליתר דיוק האוקראינים שחומשו בידי הרומנים, מילאו תפקיד מרכזי בפעולות במזרח טרנסניסטריה. באותה עת לא היו להם מדים מיוחדים, אך הם ענדו רצועות זרוע צבעוניות ולעיתים בצבעי הדגל הרומני ועליהן המילה משטרה (politie). תפקידיה של המשטרה האוקראינית היה שמירה בגטאות ובמחנות בכל רחבי טרנסניסטריה. יחידות מיליציה אוקראיניות הובאו אל תוך הגטאות "ככל הנדרש" כדי לסייע בביצוע פעולות שונות מטעם השלטונות הרומניים, ביניהן לכידת עובדים, בדיקות פתע ועריכת מעצרים.

קשרי המגורשים עם הסביבה המקומית

הסביבה הלא יהודית בטרנסניסטריה: הסביבה הלא יהודית שהקיפה את המגורשים כללה בעיקר תושבים אוקראינים, חיילים ושוטרים רומנים וגרמנים, מהם ראשי רשויות, נושאי תפקידים, איכרים ובעלי מלאכה. ליהודי המגורש הייתה זו סביבה קשה ושונה מזו בה הורגל ברומניה, בתנאי הפיסיים ובהתייחסותה העוינת. בדרך כלל המגורש צריך היה למצוא את הדרך

⁸⁴ שם, עמ' 777.

⁸⁵ משה דוידזון איו"ש 03/1008.

⁸⁶ ראדו יואניד, תולדות היהודים ברומניה, ד', עמ' 177.

להתמודד עם הסכנות שנקרו בפניו על כל צעד ושעל בכדי לשרוד⁸⁷. היכולת לשרוד הייתה תלויה בכמה מרכיבים: כושר התמצאות באזור ובמנהגיו והיכולת לתקשר וליצור יחסים כלשהם עם התושבים או עם בעלי התפקידים, ידיעת השפות המדוברות (אוקראינית, רוסית, רומנית וגרמנית). הבנה נכונה של המציאות הסובבת, והיכולת לנהל משא ומתן עם רשויות ויחידים ולהציע להם תמורה בעלת ערך⁸⁸, על כך יש עדויות רבות⁸⁹.

לעיתים קרובות, מידה רבה של שרירות ומקריות קבעה את גורלם של המגורשים. היו מביניהם כאלה שהצליחו להביא איתם אמצעים חומריים שונים, אשר סייעו בקיומם, אך גם באלו לא היה די כדי להבטיח המשך חיים, או מציאת מקום מגורים מועדף. לשם כך, נדרשו גם קשרים ותושייה, אשר בצירופם לאמצעים היה בהם ערך של ממש להישרדות. שני גורמים מרכזיים הקשו באופן מיוחד את התארגנותם של היהודים המגורשים באופן יעיל ומגובש:

א. העובדה כי במהלך 11 חודשי השלטון הסובייטי באזור, נפגעה המנהיגות היהודית המסורתית דבר שהקשה על התארגנותם של היהודית במקום.

ב. מצבם הפיסי הנפשי והכלכלי שבו הגיעו המגורשים לטרנסניסטריה. באוקטובר-דצמבר 1941, היו כבר רוב המגורשים לאחר ארבעה עד שישה חודשי נדודים וגירוש באזורי מגוריהם לשעבר, תקופה שהתאפיינה ברציחות המוניות הן מידי החיילים הרומניים והן מצד כנופיות אוקראיניות⁹⁰. המגורשים היו פגועים וחסרי כל רכוש. במצב זה נותר בידם אך מעט שבו יכלו לשאת ולתת מול תביעותיהם וציפיותיהן של הרשויות⁹¹. לעיתים קרה כי ניתן היה להניא את החיילים הרומנים להמשיך ולהצעיד את שירת המגורשים לצורך מנוחה, או לאפשר למגורשים לשאת ולתת עם הכפריים האוקראינים המקומיים שהציעו מזון תמורת החלפת חפצים ודברי ערך שהביאו איתם מהבית. כמו כן ניתן היה למנוע ביצוע פקודות חמורות כמו למשל גירוש, או כליאה במקומות ללא כל הכנה למגורים. לעניין אחרון זה היה צורך גם בידעת השפה האוקראינית, משום שמניעת גירוש הייתה כרוכה גם בפניה לגורמים ובעלי תפקידים ברמות הנמוכות של השלטון כמו למשל: קצינים נמוכים בצבא הרומני, שוטרים ואנשי מיליציה

⁸⁷ רבקה טגר, איו"ש 03/3857; אליהו וינינגר, איו"ש 03/1510; מרים הרשלה, איו"ש 03/5611; שרה קייזר, איו"ש 03/5390.

⁸⁸ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 181.

⁸⁹ שרה קייזר, איו"ש 03/5390; מרים הרשלה, איו"ש, 03/5611; ביאנקה רודיק, איו"ש, 03/1751; חנה מלר, עמ' 99; ריטה לנדאו-זנד, מי הנהר אדמו עמ' 189; יעקב מלצר, המסע של ינקו, עמ' 76; סוניה פלטי, מעבר לנהר, עמ' 63; יטי, יומן אהבה בטרנסניסטריה, עמ' 26; יוסף גוברין, בצל האבדון, עמ' 50.

⁹⁰ רבקה טגר, איו"ש 03/3857.

⁹¹ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 188.

רומנים, או אף אוקראינים אשר אותם ניסו להפעיל בדרכים שונות⁹². אופציות אלה למשא ומתן עם השלטונות ונציגיהם הז'נדרמים היו תלויים בידיעת שפתם וכמובן בשיחודם. זאת ועוד, סיכוייהם של היהודים לשרוד היו במידה רבה תלויים ביחסה של האוכלוסייה המקומית. מערכת היחסים עם התושבים האוקראינים הייתה מורכבת ונתונה להשפעת גורמים שונים וסותרים: מחד, האנטישמיות ששררה בקרב הציבור האוקראיני בכפרים הייתה נתון התחלתי שלילי וקשה למערכת יחסים זו. לגבי דידם של הניצולים אנטישמיות זו הייתה עובדה מובנת מאליה, שאינה דורשת הסבר. בקרב הלאומנים האוקראינים רווחה ההנחה שהיהודים היו תומכים נלהבים במשטר הסובייטי ולכן ראויים ליחס עויין במיוחד. בתקופת השלטון הסובייטי (כזכור, לפני המלחמה) אסרה המדיניות הרשמית עידוד לפעילות אנטישמית. המדיניות האנטי-יהודית בזמן המלחמה (בזמן הכיבוש הרומני-גרמני) נתנה לגיטימציה לרגשות האנטישמיים, אפשרה לתושבים האוקראינים להשתתף בטבח ביהודים ביחד עם הצבא הרומני והז'נדרמריה וליהנות מחפצי בית של היהודים שגורשו ושנרצחו⁹³. אך יחד עם זאת, גם השנאה לגרמנים ולרומנים הכובשים, שנהגו בשרירות ובאכזריות בתושבים המקומיים, הייתה רבה והיה בה כדי לעורר הזדהות עם סבלם של היהודים בקרב חלק מן התושבים. באופן כללי ניתן לסכם כי כאשר בוחנים ומגדירים את ההתנהגות כלפי היהודים מצד התושבים המקומיים יש לעשות זאת בזהירות רבה ולא לשכוח כי בצד מעשים קשים ואכזריים התקיימו גם תופעות אנושיות וחיוביות הן ביחס והן במעשים.

לשאלה מה היה יחסם של האוקראינים ליהודים מספרת רבקה טגר בעדותה ביד ושם:

"אנשים שונים יחס שונה, היו כאלה שריחמו על היהודים והיו כאלה שחשבו שככה צריך להיות [...] הגרמנים הודיעו ברמקול בשפה האוקראינית שיימסרו את היהודים. התקבלו מאות ואלפי פניות מהאוכלוסייה האוקראינית לגרמנים כך שהיו כאלה שמאד עזרו ואחרים התאכזרו..."⁹⁴.

ואמנם, האוקראינים קיוו שהסובייטים לא יחזרו לשלוט באזור, אך מתחילת החורף של 1942 ובמשך הקיץ של 1943 התברר שלא כך יהיה. דבר זה חיזק אצלם את ההסתייגות מפגיעות ביהודים, פעולות אשר נתפסו כשיתוף פעולה עם הגרמנים והרומנים, ועוררו חשש מפני ענישה עם שובם של הרוסים. מספרת רבקה טגר, כי היא ברחה ממחנות עבודת פרך בו התבצעו העבודות

⁹² ריטה לנדאו-זנד, מי הנהר אדמו, עמ' 189-191.

⁹³ ראדו יואניד, תולדות היהודים ברומניה, ד', עמ' 177-178.

⁹⁴ רבקה טגר איז'יש 03/3857.

תוך כדי רציחות שרירותיות ואכזריות של היהודים. במהלך בריחתה, קיבלה סיוע ומזון מכפריה אוקראינית. אישה זו פחדה להסתיר אותה והובילה אותה לכפר שכן. גם שם קיבלה סיוע מראש הכפר האוקראיני, סיוע זה לביטוי בכך שהפנה אותה לאיכרה שנתנה לה מחסה. כך עברה בין כפרים שונים כשהיא עוברת בין בתיהם של איכרים אוקראינים. רבקה טגר מציינת בעדותה כי בכל אחד מן הכפרים והבתים בו שהתה, הקפידו ששכניהם לא ידעו על דבר הסיוע שניתן לה פן יתגלה הדבר לשלטונות הרומנים ולגרמנים ובכך יבולע להם⁹⁵. סיפור זה מלמד כי האוקראינים אמנם רצו לסייע אך עדיין פחדו מאימת השלטונות הרומניים והגרמניים שהיו קיימים באותה עת.

בצד התנהגויות אנושיות של כפריים אוקראיניים התרחשו גם מעשי שוד ורצח של יהודים. עדויות מאזור צפון טרנסניסטריה מציינות, שבשבועות הראשונים של המלחמה השתתפה האוכלוסייה המקומית ברציחות ההמוניות, אך השתתפותה במעשים אלה פחתה לאחר מכן. עדויות רבות מתייחסות לשוד כגורם עיקרי לרצח יהודים בידי אוקראינים שנדדו בדרכי הגירוש, ובעיקר במחוז אודסה ודרום מזרח טרנסניסטריה⁹⁶.

ניתן לומר שככלל בלט שיתוף הפעולה של האוקראינים עם הגרמנים והרומנים בפגיעות ביהודים באזורי הדרום (ברזובקה, אקמצ'טקה, באזור אודסה ובגדה הדרום-מזרחית של הבוג-טריהטי ובבארובקה). אולם גם במקומות אלה הדגישו ניצולים רבים את היחס הפחות קשה של האיכרים הפשוטים ואת נכונותם לעזור לבורחים מן המחנות במתן מחסה ומזון ואף לאלה הכלואים בהם בעיקר במזון ומידע חיוני.

המקורות מצביעים על הבדלים של ממש בין האוקראינים בערים ובכפרים. בערים דוגמת ברשאד ומוגילב נוצרה תחרות בין סוחרים ויזמים אוקראינים בתחומים שונים, לבין יהודים שפעילותם הכלכלית הייתה בחלקה חוקית ובחלקה בלתי חוקית. נשמעו טענות, שהפעילות היהודית גרמה להעלאת מחירים והפכה את השימוש בשוחד לנפוץ עוד יותר. האוקראינים באזור מוגילב ובעיר עצמה התלוננו שעל אף המדיניות האנטי יהודית, השלטון הרומני מעדיף יהודים בתחומים שונים של הפעילות הכלכלית.

עדים סיפרו על התנסותם האישית בקבלת יחס חיובי מצד האוקראינים. יחס חיובי זה של האוקראינים בא לידי ביטוי בדרכים שונות כגון עזרה במתן אוכל, הענקת מחסה לכמה שעות או אף לכמה ימים ולילות ולעיתים אף במשך חודשים ארוכים, מתן מקום מגורים לתקופה ממושכת,

⁹⁵ רבקה טגר, איז'יש, 03/3857.

⁹⁶ נחום מורגנשטיין, איז'יש, 03/5502; ירחמיאל יקלר, איז'יש 03/1459; ד"ר זאב(וולף) שרף, איז'יש 03/1526; חנה מלר, מעבר לנהר, עמ' 78; יוסף גוברין, בצל האבדון, עמ' 40; יעקב מלצר, המסע של ינקו, עמ' 67; ריטה לנדאו-זנד, מי הנהר אדמו, עמ' 188.

מתן עבודה. העזרה התבטאה גם בהעברת אינפורמציה על תכניות גירוש ואזהרות כי יש להסתתר או לנקוט צעדים מונעים אחרים.⁹⁷

המניעים לסיוע המצוינים בעדויות, והבולטים שבהם הם רחמנות, גישה דתית שראתה בנעשה ביהודים רע שאין לו כפרה, והיכרות קודמת. ככלל, ילדים זכו לרחמים רבים יותר ממבוגרים ואיכרים שלא היו מוכנים להסתכן ולהסתיר מבוגרים, היו מוכנים להסתירם. היו מקרים שאיכרים הציעו להציל ילדים של מכרים יהודים שנפגעו ונמצאו בסכנה. יתומים ששוטטו בכפרים העידו, שלעיתים נתנו להם האיכרות אוכל, אך נמנעו מלהכניסם לביתן, שכן הם היו מלאי כינים ומזוהמים והן חששו מהידבקות במחלת הטיפוס. גם ילדים שגרו בבתי היתומים במוגילב ובברשאד סיפרו שהיו בורחים אל הכפרים כדי לשבור את רעבונם.⁹⁸ בעניין דומה מספרת ליזה גרינברג כי איכרה אוקראינית הכניסה לביתה, אותה ואת ילדתה בת השנתיים, שלא פסקה לבכות בגלל רעב וקור עז ומקפיא ששרר בחוץ. האיכרה כיבדה את הפעוטה בכוס חלב חם מתוך רחמים אליה.⁹⁹

בעדויות רבות הודגש, שהאיכרים סיכנו את עצמם במעשים אלה וכשגברה חרדתם הם ביקשו מהיהודים לעזוב את ביתם, אך ציידו אותם במזון ובבגדים. היו איכרים שהתנצלו והסבירו את פשר מעשיהם בכך ששכניהם גילו את הימצאות היהודים, אך היו גם כאלה שלא הסתירו את שהותם של היהודים בביתם. עוד עולה מעדויות הניצולים על כך שהם השתתפו במסיבות משפחתיות או במפגשים חברתיים בבית האיכר.¹⁰⁰ מניעים נוספים לסיוע ליהודים היו גם מניעים כלכליים. איכרים רבים חפצו בחפצים שהביאו היהודים מרומניה, או ציפו לתשלום בכל צורה אחרת בתמורה לארוחה ולכמה קילוגרמים של תפוחי אדמה. על ידי מתן מחסה ליהודים הם זכו בעבודה זולה במשקיהם ובביתם, בבגדים, בכלי מיטה, במפות שולחן ובעוד מוצרים שהיו יקרי מציאות באוקראינה במשך שנים ארוכות. שירותיהם של בעלי מלאכה יהודים כמו: נגרים, בנאים, צבעים, רצענים, בורסקאים וחייטים – נתקבלו ברצון על ידי איכרים תמורת מזון ועצים לחימום. ורבים עבדו בעבודות העונתיות תמורת מזון ושיכון.

בקיץ 1943 דרשו השלטונות הרומנים מן המגורשים לעבוד אצל האיכרים באזור מוגילב. רבים ראו בחיוב בקשה זו, שבצדה היה סיכוי להימנע מגירושים ומעבודות כפייה אחרות ולעיתים אף

⁹⁷ ריטה לנדאו-זנד, *מי הנהר אדמו* עמ' 238; יעקב מלצר, *המסע של ינקו*, עמ' 73; יוסף גוברין, *בצל האבדון* עמ' 53; חנה מלר, *מעבר לנהר*, עמ' 143.

⁹⁸ חנה מלר, *מעבר לנהר*, עמ' 182.

⁹⁹ ליזה גרינברג, עדות שנבנתה בתאריך 14.2.2004.

¹⁰⁰ חנה מלר, *מעבר לנהר*, עמ' 152.

לתמורה של חתיכת לחם או חתיכת ממליגה. על כך מעידה ליזה גרינברג כאשר שהתה באזור ברזובוקה :

”מיקמו אותנו בתוך דיר חזירים, הצפיפות הייתה גדולה וכך גם הרעב. לפתע נכנס פנימה ז'נדרס רומני, ראה את מצב היהודים צחק ואמר, מכס לא יצא עוד כלום [...] אך רק ליתר ביטחון, אני זקוק לאנשים שיעבדו אצל איכר בשדה תמורת לחם וממליגה [...] יש מתנדבים ?

[...] בעלי קפץ ראשון על המציאה, הוא ידע שבכך הוא יוכל להשקיע את רעבונו שהרי לא אכלנו אני ובתי בת השנתיים מזה כמה ימים...”¹⁰¹.

עדויות רבות קישרו בין המניעים ההומניטאריים, הדתיים והכלכליים כמשלימים זה את זה. בחורף 1942-1943 חויבו נשות האיכרים להעביר עבור חיילים גרמנים מכסות של סריגים והן העסיקו ילדות יהודיות שסרגו עבורן. לעיתים נקשרה נפשן בנפש הילדות והנערות הצעירות והן היו מוכנות להשאירן בביתן ולאמצן¹⁰².

מתוך העדויות עולה כי האינטרס הכלכלי כשלעצמו היה מניע עיקרי למסחר במזון וכן לסיכון שנטלו האיכרים האוקראינים על עצמם בהעסקת היהודים ובשיכונם. העדים הסבירו שהאיכרים ניצלו ללא רחם את רעבונם של היהודים כדי להשיג מוצרים שמעולם לא היו להם. כמו חליפות באיכות גבוהה, פרוות ומעילי פרווה, כלי מיטה, מפות, תכשיטים, שעוני זהב ועוד. ואכן מאז שהגיעו המגורשים התרחב מאד מגוון המוצרים בשוקי הקולחוזים ובעיירות¹⁰³.

ניתן לומר אפוא, כי מערכות היחסים עם האוקראינים היו שונות ומגוונות: במקרים שבהם תאמו האינטרסים של האיכרים האוקראינים את אלה של היהודים, יכולים היו המניעים ההומניטאריים והדתיים לעזור ליהודים להשתלב בסביבתם ביתר קלות. מאידך גם טובות ההנאה שקיבלו האיכרים המסייעים מן היהודים היוו תמריץ לעזרה¹⁰⁴.

יתר על כן, מחד, רבים מנושאי התפקידים היו שותפים לפגיעות ביהודים, אך פה ושם ניתן היה לראות ניצוץ של רגש אנושי ויחסים שנבעו מרגשות חמלה¹⁰⁵. כפי שצינתי, רגש אנושי זה או

¹⁰¹ גרינברג ליזה, עדות.

¹⁰² שם, עמ' 145.

¹⁰³ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 198.

¹⁰⁴ שם, עמ' 195.

¹⁰⁵ מניה הרמן, על סף האבדון, עקד, 1998, עמ' 42; מלי חייבומביץ, לטרנסניסטריה ובחזרה, עמ' 26; יטי ברטפלד, יטי-יומן אהבה בטרנסניסטריה, עמ' 52; דב שי (שרצר), 15 מכל 100 שרדו, הוצאת קידום מערכות חינוך, 2005, עמ' 159.

שהיה טבוע בטבעו של האיש והיה צריך לעיתים לעוררו על ידי שוחד ו"מתנות כספיות", או שמתנה כזאת דיה לגרום למעשה אנושי גם מבלי שרגש אנושי היה טבוע באיש.

יוזמות כלכליות כמאפשרות קיום

היוזמות הכלכליות השונות וההתקשרות עם רשויות השלטון הרומני אפשרו את ביסוסן של מערכות הקשר והיחסים שהתקיימו באזורים שונים שבהם חיו המגורשים. באזור מרכזי כמו מוגילב הן הקלו על חייהם של אנשי בוקובינה ובמיוחד אנשי דרום בוקובינה. אלה, יכלו לזכות ביתר קלות במקומות העבודה המבוקשים, שהבטיחו את השהות במקום המועדף. בסדר הקדימויות הפנימי, בקרב בני אותה עיר עצמה, הייתה הקרבה החברתית לראשי הקהילה בעלת משקל רב. רשתות קשר אלה היוו גורם חשוב במערך הכולל של ארגון החיים הפנימיים. כמו כן, היה בכוחן של אלה לחרוץ גורלו של אדם ומשפחתו, עד כדי כך שמשפחות רבות מבין המגורשים השתדלו לשמור עם אנשי קהילתם על סיוע ועזרה הדדית כדי להקל על גורלם. לשם כך, הם נדרשו להשתמש באותן שיטות של מתן שוחד וטובות הנאה לאנשי השלטון כדי למנוע גירוש אל מקומות אחרים. בל נשכח, רק חלק זעום מנכסיהם וחפצי הערך שלהם נותרו בידיהם בהגיעם לטרנסניסטריה. עובדה זו צמצמה כמובן את יכולת התמרון והיה עליהם לחפש דרכים אחרות על מנת להקל את גורלם¹⁰⁶.

בסוגיה זו אעסוק ביתר הרחבה כאשר אדון בחיים הפנימיים בגטו שארגורוד ובהתארגנותם של היהודים בגטו זה.

¹⁰⁶ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 189.

פרק ב' - גטו שארגורוד

רקע כללי - שארגורוד לפני מלחמת עולם שנייה

שארגורוד היא עיר נפה במחוז מוגילב כ 37 ק"מ מצפון מזרח לעיר מוגילב (עיר המחוז). שארגורוד הייתה עיירה טיפוסית מן המאה ה-15, השוכנת על גבעה ולגדתו של נחל. 332 בתיה ישנים, קטנים וצפופים ועשויים חימר. רחובותיה היו צרים ומזוהמים והתגוררו בה 1,800 יהודים מקומיים, הוכרזו גטו בידי ראש הנפה יוסף דינדלגן¹⁰⁷. באותה עת היו בעיירה בית ספר עממי ובית ספר תיכון בן שמונה כיתות¹⁰⁸. כמו כן היו בשארגורוד ארבעה בתי כנסת, הגדול מביניהם נבנה מאבן בשנת 1492. בראש הקהילה היהודית עמד ועד שנקרא: "אובשצינה".

כחודש ימים לאחר שנכנסה רומניה למלחמה נגד ברית המועצות, ב-22 ביולי 1941, כבש הצבא הגרמני-רומני את העיירה. בסתיו 1941, התגוררו עדיין כ- 2,000 יהודים מקומיים בשארגורוד¹⁰⁹. יתר היהודים עזבו את המקום יחד עם הצבא הסובייטי, או פונו עם תחילת המלחמה. שלטונות הכיבוש הגרמניים הרכיבו בשארגורוד רשות מקומית, ובה שלטו לאומנים אוקראיניים שנהגו ביהודים אכזריות רבה. הבתים היהודיים סומנו בכוכב ויהודי המקום חויבו לשאת את הטלאי הצהוב¹¹⁰.

רק אותם יהודים אשר נותרו בבתיים שבבעלותם יכלו להישאר בשארגורוד. היות ורוב תושביה של שארגורוד היו יהודים הוכרזה העיר כולה, פרט לרחוב אחד כגטו¹¹¹. בחודשים אוקטובר-נובמבר 1941, נוספו ליהודים המקומיים כ- 7,000 מגורשים, וכך הצטופפו בגטו בדצמבר 1941 כ- 9,000 יהודים, מרביתם מבוקבינה וכ- 900 ממחוז דורוהוי. הבתים שחלקם היו הרוסים לא הספיקו למספר כה גדול של יהודים. רבים שוכנו בבתי כנסת, במוסדות הציבור המעטים, במרתפים ובעליות גג, בצפיפות נוראה 15-20 איש בחדר¹¹². הרומנים קיבלו את השלטון בשארגורוד במידה מועטה בלבד. בצד הפרטור האוקראיני עמד רומני שהגיע לא מכבר למקום. בשארגורוד לא היה צבא ואף לא משמר רומני, אלא כמה חיילי מילואים

¹⁰⁷ ז'אן אנצ'ל, תולדות השואה ברומניה ב', עמ' 1006.

¹⁰⁸ בתי ספר אלה שימשו את כלל האוכלוסייה – יהודים ולא יהודים.

¹⁰⁹ ז'אן אנצ'ל, "תולדות השואה ברומניה", ב', עמ' 1006.

¹¹⁰ תיאודור לביא (עורך), פנקס קהילות רומניה, א', עמ' 512.

¹¹¹ שם.

¹¹² ז'אן אנצ'ל, "תולדות השואה ברומניה", ב', עמ' 1006.

זקנים ששמרו על אספקת התבואות והמזון. מכאן ניתן להסיק ששירות הביטחון היה כולו נתון בידי המיליציה האוקראינית בלבד¹¹³.

משלב זה ואילך, הגיעו יהודים לשארגורוד במספר גלים:

גל היהודים הראשון הגיע לשארגורוד עם פרוץ המלחמה (יוני 1941). יהודים אלה שנמלטו מבסרביה ניצלו מן הפרעות של הצבאות הגרמנים והרומנים והתערו בקלות בקרב אוכלוסייה המקומית בשל ידיעתם את השפה האוקראינית. שניים מבין המגורשים צורפו לאובשצ'ינה המקומית¹¹⁴.

גל היהודים המגורשים השני הגיע לשארגורוד באוקטובר 1941. בראש קבוצה זו עמד ד"ר מאיר טייך שהיה יושב ראש הקהילה היהודית בעיר מוצאו, סוצ'אבה. באמצעות תשלום שוחד לממונה על מחוז מוגילב, הוא הצליח לקבל רשות מגורים בשארגורוד לקבוצה זו¹¹⁵.

קבוצת יהודים זו התקבלה בעין יפה על ידי וועד היהודים המקומי וכן סיוע כדי להקל על היקלטותם במקום. סיוע זה בא לידי ביטוי במתן מחסה ומגורים בבתי היהודים המקומיים. אלה האחרונים קיוו כי בשל ידיעתם של המגורשים את השפה הרומנית (שהיא גם שפתם של הרומנים - השליטים החדשים) בכך יוכלו לסייע בתקשורת עם השלטונות הרומניים¹¹⁶.

קבוצת מגורשים יהודים שלישי הגיעה כעבור מספר ימים מקימפולונג, עיירה בדרום בוקובינה. מאחר ולא נמצא להם מקום מגורים בבתי המקומיים הם שוכנו והצטופפו בבתי הרוסים ונטושים¹¹⁷.

קבוצת יהודים רביעי הגיעה לשארגורוד בחורף 1941 (חורף שהיה ידוע כקר במיוחד, בחורף זה ירדו הטמפרטורות עד ל 40 מעלות מתחת לאפס). זו הייתה קבוצה של מגורשים מן הכפרים הסמוכים לשארגורוד. ב-16 לנובמבר 1941, בשיא הקור הגיעה קבוצה של מגורשים ממחוז דורוהוי. קבוצה זו שהייתה מורכבת ברובה מנשים זקנים וילדים תשושים, רעבים ועל סף טירוף, אמורה הייתה להמשיך אל מעבר לבוג. הממונה על הנפה (יוסף דינדלגאן) לא התיר לקבוצה זו להישאר בשארגורוד למרות מזג האוויר הקשה והקור העז (כזכור, 40 מעלות מתחת לאפס). רק לאחר התערבותם ותחינותיהם של כפריים אוקראינים מקומיים (שראו את השיירה הנודדת בכפור) אצל ממונה הנפה (יוסף דינדלגאן), נאות דינדלגאן והתיר להם להישאר בשארגורוד עד

¹¹³ מאיר טייך, "המינהל היהודי האוטונומי בגטו שארגורוד (טרנסניסטריה)", עמ' 212.

¹¹⁴ שם, עמ' 211.

¹¹⁵ מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 210-211; אביגדור שחן, *בכפור הלוהט-גטאות טרנסניסטריה*, עמ' 194.

¹¹⁶ תיאודור לביא (עורך), *פנקס קהילות רומניה*, א', עמ' 512; מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד" עמ' 513.

¹¹⁷ מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד" עמ' 214; תיאודור לביא (עורך), *פנקס קהילות רומניה*, א', עמ' 512.

לבא האביב. קבוצה זו שוכנה בתנאי צפיפות איומים בשני בתי כנסת אשר פונו לצורך העניין
 בפקודת השלטונות הרומנים¹¹⁸.

ניתן אפוא לסכם ולומר כי בסך הכל הגיעו לשארגורוד בכל גלי הגירוש, כ-7,000 יהודים מגורשים
 מבוקובינה, בתוכם היו כ-900 מדורוהוי, אשר הצטרפו אל היהודים המקומיים (כ-2,000 יהודים)
 ובסך הכל מנה הציבור היהודי 9,000 איש¹¹⁹.

ברצוני לציין כי גם אנצ'ל וגם כותבים אחרים כגון: טייך, שחן, בן ציון ולביא מביאים נתונים
 באשר למספר הנמלטים והמגורשים שהגיעו לשארגורוד. הנתונים המספריים שמציג אנצ'ל שונים
 בתכלית מאלה שמציגים טייך, שחן, בן ציון ולביא.

בעבודתי זו אני מציגה ומתייחסת בעיקר לנתוניו של אנצ'ל, משום שהם מסתמכים על מקורות
 יותר עדכניים. במחקר עתידי בוודאי שיש מקום לבדוק את הרלוונטיות של הנתונים האלה
 ולאמת את הנתונים שמציג אנצ'ל מול הנתונים שמביאים טייך, שחן, בן ציון ולביא. כל זאת
 במטרה לאמת את המספרים המדויקים של המגורשים.

יתרה מזו, אנצ'ל אינו מפרט את מספר המגורשים בגלי הגירוש השונים כפי שמפרטים עמיתיו
 הכותבים (טייך, שחן, בן ציון ולביא). למספר המגורשים שהגיעו בגלים השונים לגטו שארגורוד
 יש משמעויות רבות ושונות, כמו למשל: בהקשר של קצב גידול האוכלוסייה בגטו, העלייה
 בצפיפות האוכלוסייה בגטו כתוצאה מהגעתן של קבוצות מגורשים גדולות, היכולת לספק את
 צרכיהם (מגורים, תעסוקה, שירותי רפואה, מזון וכו') של המגיעים, לשינויים חברתיים שנוצרו
 כתוצאה מהגעת גלים גדולים של מגורשים ומתוך כך גם לתמונת המצב שנוצרה בגטו לאחר גידול
 האוכלוסייה היהודית החדשה שהצטרפה לאלה שכבר היו קיימים בגטו.

לפיכך, למרות שאני מציגה בעבודתי זו את מספר המגורשים כפי שמציג אנצ'ל, אני מתייחסת
 בעבודה זו ליחסים שבין המספרים המבטאים את כמות המגורשים בגלי הגירוש השונים, כפי
 שמציגים ארבעת הכותבים האחרים (טייך, שחן, בן ציון ולביא). זאת כדי להסביר את הקשיים
 שנוצרו בגטו שארגורוד והדרכים להתמודד איתם, הן במסגרת הציבורית והן במסגרת
 המשפחתית, כפי שאציג בהמשך העבודה¹²⁰.

¹¹⁸ שם, שם.

¹¹⁹ ז'אן אנצ'ל, *תולדות השואה ברומניה*, ב', 1006-1008.

¹²⁰ להלן הנתונים: תיאודור לביא (עורך) "פנקס קהילות רומניה", א', שם, עמ' 511-512, בגל גירושים ראשון, כ-700
 איש הגיע לשארגורוד ביוני 1941; מאיר טייך, "המנהל היהודי האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 210-211;
 אביגדור שחן, "בכפור הלוהט-גטאות טרנסניסטריה" עמ' 194, בגל הגירושים השני, אוקטובר 1941, הגיע קבוצה
 של כ-800 יהודים, מאיר טייך, "המנהל היהודי האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 214; תיאודור לביא (עורך)
 "פנקס קהילות רומניה", א', עמ' 512, בגל גירושים שלישי הגיעו לשארגורוד כעבור מספר ימים 400 מגורשים
 מקימפולונג; מאיר טייך, "המנהל היהודי האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 214, תיאודור לביא (עורך) "פנקס
 קהילות רומניה", א', עמ' 512, בחורף 1941 הגיעה קבוצה של כ-300 מגורשים ממחוז דורוהוי.

השלטונות הרומניים והמשטר בשארגורוד

כפי שכבר ציינתי לעיל, המגורשים הראשונים לגטו מצאו שני ראשי שלטון: האחד, אוקראיני שהיה כומר לשעבר, ונמנה בשעתו עם אנשי פטליוורה. השני, יוסף דינדלגאן היה נציג השלטון הרומני, הגיע לשארגורוד יומיים לפני שהגיעו המגורשים הראשונים והיה גם ממונה על נפת שארגורוד¹²¹. יוסף דינדלגאן היה ידוע כאיש אלים, ולדבריו היה זכאי להיות "אדון על חיי היהודים ועל מותם"¹²². אוה פליקר שהייתה רוקחת בבית המרקחת (שהוקם בשלב מאוחר יותר בשארגורוד) מספרת כי דינדלגאן נהג לשוטט ברחוב עם שוט ולהכות כל עובר ושב ללא כל סיבה נראית לעין. במיוחד אהב להצליף בזקנים¹²³.

בשארגורוד הייתה קיימת תחנת ז'נדרמים רומניים והיא חלשה על נפת שארגורוד¹²⁴, בראשה עמד לויטנאנט גראמא¹²⁵. תחנה זו הייתה כפופה למפקד לגיון הז'אנדארמים במוגילב שהיה במשך זמן מה מאיור אוראשאנו. בעיירה פעלה זמן מה גם המיליציה האוקראינית. שוטרי המיליציה האוקראינית נהגו להלקות יהודים באמתלות שונות. בנוסף, חל איסור על יציאה של יהודים אל מחוץ לתחום הגטו. מי שנתפס מחוץ לתחום הגטו, נענש באופן חמור או שנורה בו במקום¹²⁶.

תנאי החיים בגטו שארגורוד

כאמור, בשארגורוד העיירה הוקם גטו, ובדצמבר 1941 התרכזו בו כ- 7,000 מגורשים¹²⁷ שנדחסו ב-337 הבתים, בתי כנסת, במוסדות ציבור, במרתפים, בעליות גג בצפיפות רבה. הבתים הנמוכים לא היו מאווררים, השמש לא חדרה בעד לחלונות הקטנים שהיו סגורים תמיד, והחדרים היו חשוכים גם במשך היום¹²⁸.

¹²¹ תיאודור לביא (עורך), "פנקס קהילות רומניה", א', עמ' 512.
¹²² יחד עם זאת, ראוי לציין כי במידה מסוימת הבטיח את חיי המגורשים כאשר הרחיק מעליהם את אנשי המיליציה האוקראינית שהיו ידועים באכזריותם. מאידך, לא חסך בעונשים גופניים מידי יום ביומו על היהודים ואף הלקה אותם בעצמו. בפקודתו נורו ב-20 למרץ 1942 שישה יהודים מדז'ורין ועוד שנים נורו באפריל אותה שנה בשל עברות קלות. שם, עמ' 512.

¹²³ אוה פליקר, איו"ש 03/2465.
¹²⁴ ז'אן אנצ'ל, תולדות השואה רומניה, א', עמ' 761-762. טרנסניסטריה חולקה ל-13 מחוזות עליהם מונו לניהולם שלושה עשר פרפקטים. הפרפקטים היו קציני צבא או ז'נדרמים בדרגת קולונל. לרשותם עמדו יחידות ז'נדרמריה ומשטרה שהיו אחראיות על הסדר והבטחון. בתוך המחוזות נשתמרה החלוקה הסובייטית לנפות. סגני הפרפקטים שניים בכל מחוז, נבחרו בדרך כלל מבין הרומנים דוברי הרוסית, אחד יליד טרנסניסטרי והשני מרומניה. הממונים על הנפות, הפרטורים, היו רומנים, קציני צבא, משפטים או עובדי מדינה מן הרגאט. חלקם היו בעבר חברים במפלגות ובארגונים של הימין האנטישמי. במבנה השלטון הרומני בטרנסניסטריה בלט תפקידו של הפרטר: הממונה על הנפה. בידי הופקדו סמכויות רחבות מאלו של הפרפקט כמו למשל פיקוח על המשטרה הז'נדרמריה בנפה.

¹²⁵ לויטנאנט גראמא קיבל מידי חודש תשלומים מן היהודים כדי להגן עליהם מפני האוקראינים הלאומניים.

¹²⁶ שלמה רז, איו"ש 03/11706; הילדה פיסטינר, איו"ש 03/8174; בן פורת יהודית, איו"ש 03/4277.

¹²⁷ ז'אן אנצ'ל, תולדות השואה ברומניה, כרך ב', עמ' 1006.

¹²⁸ שם.

עצי הסקה לחימום מפני הקור העז של חורף זה לא היו בנמצא. בעיירה לא היו שום סידורים סניטאריים. לא היו בורות לקבורת הזבל או לפינויו. הרחובות מלאו זוהמה והיו תמיד מלוכלכים, ארבעת בארות המים שהיו פתוחות העלו צחנה משום שלא היה כל אמצעי ניקוז סביבן, וכל הגשמים והלכלוך זרמו לתוכן. כל שואב היה מכניס לבאר את הדלי המטונף שלו. יתרה מכך, ארבע הבארות לא יכלו לספק מים לאלפי אנשים. אמנם מסביב לעיירה היו כמה מעיינות, אך השלטונות אסרו על היהודים אפילו להתקרב אליהן. זאב שרף מעיד כי האוקראינים נהגו להתעלל בתושבים היהודים וזרקו לתוך הבאר חולדות ועכברים שתפסו במלכודות¹²⁹. גם חדרי שירותים לא היו ולכן לא היה מנוס מללכת אל הביצה הקרובה ושם לעשות את הצרכים. גברים, נשים וזקנים ישבו זה לצד זה: כבר לא התביישו. הביצה הפיצה סירחון עוצר נשימה למרחבים. הגישה אליה הייתה קשה יותר ויותר¹³⁰. בעיירה לא היה בית מרחץ ציבורי, ובחדרים הצפופים לא ניתן היה להתרחץ גם בגלל המחסור במים וגם בגלל צפיפות יתר. כמו כן לא היה סבון או נפט, ששימש אמצעי חיטוי על ידי מריחה על השערות. התנורים לטיהור מכינים היו הרוסים ונוסף לכל האוכלוסייה המקומית, אוקראינית כיהודית, הייתה מוצפת בכינים¹³¹.

עם הזמן המגורשים כילו את כל שהיה ברשותם. לפיכך הדרישה למזון גברה ולכן גם מחירי מצרכי המזון האמירו. היה קשה להשיג מזון בשל האמצעים הדלים והרעב היה כבד¹³². ואף על פי כן, כדי להתגבר על הרעב ולהשיג מזון בכפרים הסמוכים לגטו, רוב המגורשים עסקו במסחר בבגדים ישנים, בסיגריות ובגפרורים, שאיבת מים ושאר מלאכות שנעשו מחוץ לגטו, על אף הסיכון הגדול שהיה כרוך בכך. בעדותה מספרת סוניה ברזילי:

”אנחנו היינו מוכרים את הבגדים שלנו, הבגדים שמעלינו. למשל, אני מכרתי את הכותונת לילה שלי שזו הייתה בשבילם שמלת נשף, ועוד הרבה דברים שהיו לנו אנחנו מכרנו והשתדלנו להתקיים. ככה עברנו בין הכפרים תוך שאנחנו מסתכנים לעזוב את הגטו [...] את יודעת, מי שנתפס מחוץ לשארגורוד סופו היה רע ומר...”¹³³.

¹²⁹ זאב שרף, איו"ש 03/1526.

¹³⁰ אשר הופר, איו"ש 03/1453.

¹³¹ זיאן אנציל, *תולדות השואה ברומניה*, כרך ב', עמ' 1007.

¹³² מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 215-214, שלמה רוז, איו"ש 03/11706, הילדה פיסטינר, איו"ש 03/8174, ברזילי סוניה איו"ש 03/8455, מושקוביץ זאב איו"ש 03/9998, מלכה רלנר 03/916.

¹³³ סוניה ברזילי 03/8455. עדויות דומות ניתן גם למצוא אצל שלמה רוז, איו"ש 03/11706, הילדה פיסטינר, איו"ש 03/8174, מושקוביץ זאב איו"ש 03/9998, מלכה רלנר 03/916.

ולמרות תאור קשה זה חשוב מאד לזכור כי ההישארות בשארגורוד הייתה "פריבילגיה" שהמושל דינדלגן ועוזריו "מכרו" למאות יהודים בכסף רב. עבור "קונים" (משחדים) אלה האלטרנטיבה הייתה להמשיך הלאה אל הבלתי נודע, אל הבוג, אל הגרמנים אשר משם חזרו מעטים מאד. בשל העדר תנאי ההיגיינה, צפיפות רבה ובאין אמצעי ניקיון וחיטוי פרצה בדצמבר 1941 מחלת טיפוס הבהרות שהתפשטה בעיירה במהירות רבה¹³⁴. בימיה הראשונים של פרוץ המגפה נספו מאות יהודים והיא הגיעה לשיאה בחודשים פברואר ומרץ 1942 והקיפה כמעט את כל האוכלוסייה¹³⁵. במיוחד פגעה מחלת טיפוס הבהרות בילדים. הפגיעה התבטאה לא רק באובדן חייהם, אלא גם בילדים רבים ששרדו ונותרו בחיים. רבים מהם נותרו יתומים ללא הורים ובכך גם ללא דואג והגנה. ילדים אלה חיזרו על הפתחים אך מחשש שהם נושאים את חיידקי המחלה ועלולים להדביק את הבריאים, רבים מהם לא הורשו להיכנס פנימה לתוך הבתים אשר על דלתותיהם הם התדפקו. זאב מושקוביץ שהתייתם מהורים שמתו ממחלת הטיפוס מתאר:

"היינו מאד רעבים דפקנו על דלתות של בתים כדי שירחמו עלינו ויתנו לנו פרוסת לחם או תפוח אדמה. היינו כל כך מלוכלכים, כל כך עם פצעים – ומכל בית גרשו אותנו..."¹³⁶.

בין המגורשים לשארגורוד היו גם 24 רופאים מבוקובינה. רופאים אלה נלחמו במחלת הטיפוס בכל כוחם, וגם אותם הכריעה המחלה. 20 מביניהם חלו ומתוכם נפטרו 12 רופאים¹³⁷. את הנספים קברו בקברי אחים בבית הקברות. הימים היו ימי חורף, האדמה הייתה קפואה וכדי להפשירה לצורך כריית בורות היה צורך להדליק מדורות. מספר המתים גדל מדי יום ביומו, והיו ימים בהם נפטרו למעלה מ-150 איש¹³⁸. עד חודש מרץ 1943, נותרו בחיים 3,085 מבין 7,000 המגורשים שהגיעו שארגורוד בנובמבר 1941¹³⁹.

¹³⁴ מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 215-216; אביגדור שחן, *בכפר הלוחט*, עמ' 168.
¹³⁵ ראוי לציין כי בעיירה היה קיים בית חולים עירוני אשר בו 25 מיטות בלבד. כמו כן תרופות כמעט ולא היו בנמצא.
¹³⁶ זאב מושקוביץ 03/8182.
¹³⁷ נתונים אלה הם מתוך: ז'אן אנציל, *תולדות השואה ברומניה*, ב, עמ' 1007: מבין הרופאים שנפטרו מן המחלה היו: ד"ר אברהם רייכר שהיה סגן יו"ר הוועד היהודי, ד"ר ברוך הארט, ד"ר יוסף זוכר, ד"ר אהרון הרמאן, ד"ר סגל, ד"ר פישל ועוד.
¹³⁸ תיאודור לביא (עורך), *פנקס קהילות רומניה*, א', עמ' 513; אביגדור שחן, *בכפר הלוחט-גטאות טרנסניסטריה*, עמ' 170; מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד" עמ' 216, ז'אן אנציל, *תולדות השואה ברומניה*, ב, עמ' 1007.
¹³⁹ נתונים אלה הם מתוך: ז'אן אנציל, *תולדות השואה ברומניה*, ב, שם, עמ' 1007, 1058.

התארגנותם של המגורשים היהודים בגטו שארגורוד

החל מאמצע אוקטובר 1941 החלה פעולה להתארגנות ונקבעו סדרי החיים במקום ביזמת קבוצת עסקנים שבראשה עמד ד"ר מאיר טייך¹⁴⁰. ד"ר מאיר טייך הגיע לשארגורוד יחד עם גל המגורשים הראשון באוקטובר¹⁴¹ 1941. במקום החלה התארגנות של קבוצות שונות על פי עיר המוצא. כך למשל יוצאי סוצ'אבה שארגנו מאפייה בה נאפה לחם שנמכר בזול, בית תמחוי שסיפק ל - 200 יוצאי סוצ'אבה מרק בכל יום, וקואופרטיב שהיה בעצם חנות קטנה. יוצאי קימפולונג, שנשדדו בדרך ונותרו ללא כל, הצליחו לארגן רק חנות קטנטנה ואילו שאר המגורשים שלא הגיעו בקבוצות מאורגנות נותרו ללא כל תמיכה. כך למשל היה גורלם של מגורשי וטרה דורניי, צ'רנוביץ, ויז'ניצה, דורוהוי וכו¹⁴².

מנהיגי הקבוצות הגולות הבינו כי התבדלות קהילתית אינה מקדמת במאומה וקיים בעצם אינטרס משותף לכל הקבוצות, לפיכך הוחלט בנובמבר 1941 על הקמת הנהגה שתהיה משותפת לכל תושבי הגטו. כך נוסדה מועצה בת 25 חברים, אשר הייתה מורכבת משלושה-ארבעה נציגים של כל קהילה ושלושת נציגי אנשי הוועד של היהודים המקומיים. מבין עשרים וחמישה אלה נבחר וועד שמנה שישה חברים. ליו"ר הוועד נבחר ד"ר מאיר טייך וסגנו היה ד"ר אברהם רייכר¹⁴³. עם היבחרו של ד"ר טייך החלו פעולות להתארגנות מחודשת לקראת הקמת שירותים שונים על מנת שיקלו עד כמה שאפשר וניתן היה, על חייהם של המגורשים:

א. המשטרה היהודית בשארגורוד - דאגה לביטחון התושבים היהודים והגנה עצמית.

צורך חיוני היה להתמודד כנגד התעללויות המיליציה האוקראינית והז'נדרמים הרומניים¹⁴⁴ ולמנוע התערבות חיצונית מצד השלטונות הרומניים והמיליציה האוקראינית. לשם כך גובשה היוזמה של הוועד שבראשו עמד טייך וסגנו רייכר להקים את המשטרה היהודית¹⁴⁵. רייכר שבא במגע עם הפרטור הרומני הצליח לשחדו ובכך לקבל אישור חוקי על הקמת המשטרה היהודית¹⁴⁶. המשטרה היהודית בשארגורוד כללה 15 יהודים מבין המגורשים ושני יהודים מקומיים. בראשה עמד ד"ר קוך מקימפולונג, קצין מילואים לשעבר בצבא הרומני. יחידת שיטור זו הייתה כפופה לוועד היהודי והתמנתה על ידיו. שוטרים אלה נהגו להסתובב ברחובות שארגורוד כאשר סרט עם

¹⁴⁰ מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 215-216.

¹⁴¹ שם, עמ' 211.

¹⁴² תיאודור לביא (עורך), פנקס קהילות רומניה, ב', עמ' 513.

¹⁴³ שם, עמ' 217.

¹⁴⁴ שם, עמ' 213 ביום הייתה נוהגת המיליציה להכות את היהודים ובלילה נהגה לשדוד אותם: מעילים כובעים וכו'.

¹⁴⁵ שם.

¹⁴⁶ שם.

המילה משטרה על זרועם. כמובן שנשק לא היה להם, אך הם נשאו אלות. יחידת השיטור היהודית עמדה בקשר מתמיד עם יחידת הז'נדרמריה במקומית¹⁴⁷.

המשטרה היהודית נועדה לסייע לוועדים הממונים והנבחרים לשמור על הסדר בתוך הגטאות ובעיקר בסיוע לגיוס מועמדים לעבודות כפייה, מלאכה שלא הייתה קלה כלל ועיקר. כזכור, נדרשו מכסות של יהודים לעבודות כפייה הן מן הצבא הגרמני (לעבודות מעבר לבוג, שנחשבו לקשות במיוחד ומשם כמעט ולא חזרו) וכן מן השלטונות הרומניים לצורך עבודות שונות בקרבת שארגורוד (ונחשבו לקלות ונוחות יותר גם בשל העובדה כי לעיתים היה שכר זעום בצידם, או משום שקיבלו מנת מזון זעומה).

לצורך שלוח לעבודה אל מעבר לבוג, השוטרים היהודיים נהגו לאסוף את היהודים מן הבתים, או אף מן הרחוב בלוי של שוטרי הז'נדרמריה. באשר לגיוס היהודים לעבודות "הקלות" יותר, שנעשו למען שלטונות הרומניים, ואשר התבצעו בקרבת שארגורוד, נעשה רק על ידי אנשי המשטרה היהודית היות וההתנגדות לעבודות אלה הייתה פחותה¹⁴⁸.

בדומה למשטרה היהודית בגטאות בפולין, גם בשארגורוד הייתה המשטרה היהודית שנויה במחלוקת בקרב הציבור היהודי בגטו. לטענתם של ניצולי שארגורוד, הייתה לשוטרים היהודים קירבת יתר למיליציה הרומנית והם "הצטיינו במיוחד" בעבודתם¹⁴⁹. ואכן, טייך מאשר שהיה מספר קטן מאד (שנים-שלושה) שוטרים שסרחו¹⁵⁰. יחד עם זאת, ממרחק של הזמן, נראה כי עבודתם הייתה חיונית ורצויה מאד לשמירה על הסדר בתוך הגטו ועדיפה על פני מעורבותם של גורמים חיצוניים, שממילא היו נוהגים ביד קשה יותר ביהודי הגטו.

ראוי לציין כי בשונה מן המצב בגטאות בפולין בכלל ובגנרל גוברנמנט בפרט, המשטרה היהודית קמה מתוך צורך פנימי ויוזמה של וועד יהודי שארגורוד, את אנשי המשטרה קבעו חברי הוועד היהודי, בעוד שבגטאות בפולין היוזמה להקמת המשטרה היהודית באה באופן בלעדי מצד הגרמנים. עצם קיומה נכפה על הקהילות היהודיות בגטאות ועל היודנראט. אך יחד עם זאת, לא תמיד התערבו הגרמנים בגיוס האנשים למשטרה¹⁵¹.

¹⁴⁷ אביגדור שחן, בכפור הלוחט-גטאות טרנסניסטריה, עמ' 224-225.

¹⁴⁸ עדותם בפני: קוקה בילנקו, יעקב פיסטינר, ארני שפטר.

¹⁴⁹ קוקה בילנקו, בעדותה מתארת כיצד רדף שוטר את אחיה בן ה-13 כדי לשלחו לעבודת כפייה. לא עזרו תחינותיה של האם בנסותה לשדל את השוטר כי בנה הוא ילד... כנ"ל סיפר יעקב פיסטינר כיצד היה צריך לשחד שוטר יהודי על מנת שיפסיק לרדוף אותו ואת אביו משום שהצליח להתחמק מעבודת כפייה.

¹⁵⁰ מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 213. יעקב פיסטינר איו"ש, 03/8131 מתאר כיצד רדף אותו ואת משפחתו שוטר יהודי כאשר לא הצליח לגייסו לגירוש לעבר הבוג. עד שהשוטר לא שלשל לכיסו דמי שוחד שקיבל מאביו הוא לא הרפה מלרדוף אותם.

¹⁵¹ אהרון וייס, המשטרה היהודית בגנרל גוברנמנט ובשליזיה עילית בתקופת השואה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ג, עמ' 37.

ב. יצירת קשרים עם גורמים מחוץ לגטו

התנאים האובייקטיביים בגטו היו כל כך קשים ובלתי אפשריים לקיום¹⁵², עד כי באופן עצמאי היה קשה מאד לשרוד. יש לזכור כי חל איסור על כל צורות ההתקשרות (מכתבים, חבילות, עיתונים וכו'). ואף על פי כן, שמר הוועד ואף יחידים על קשר בלתי לגאלי עם בוקרשט באמצעות הסגל הצבאי או אנשי עסקים, שהרוויחו לא מעט מתפקידם זה כבלדרים¹⁵³.

הנהגת הגטו השכילה להבין כי לא די בהתארגנות הפנימית שלכשעצמה, שבוודאי הקלה מאד על התנאים, אלא יש ליצור קשרים שונים כדי לאפשר לגופים הארגוניים הפנימיים שקמו, להמשיך ולפעול באמצעות המשאבים שיגויסו וזאת ביצירת רשתות קשר שונות. מטרתן הנוספת של רשתות קשר אלו היה להעלות את סיכויי ההישרדות ולשפר את תנאי החיים עד כמה שניתן. ואכן, נוצרו קשרים וסוגים של סיוע עם גורמי חוץ שונים. מאביב 1942, החלו להגיע צורות שונות של סיוע ליהודי טרנסניסטריה. אמנם סיוע זה הגיע מאוחר ולא במידה הדרושה, אך הייתה בכך תרומה חשובה מאד להצלתם של המגורשים (על כך ארחיב בהמשך). חשוב לציין כי לא הייתה קהילה יהודית אחרת תחת שלטון הנאצים במקומות אחרים במזרח אירופה שזכתה לעזרה כה מאסיבית ובסדר גודל כה נרחב כפי שזכו יהודי טרנסניסטריה מידי אחיהם שנתרו ברומניה. ברצוני להדגיש כי מאמצי התמיכה והסעד שהופנו ליהודים המגורשים בטרנסניסטריה מהווים לא רק את סיפור חייהם של המגורשים אלא גם חלק לא פחות נכבד מן ההיסטוריה של יהדות רומניה כולה.

ג. קשרים שנוצרו עם השלטונות הרומניים: באמצעות קשרים שנוצרו בין הנהגת הגטו ובראשו ד"ר מאיר טייך, לבין השלטונות הרומניים, הושגו תנאי חיים נוחים לתושבי הגטו היהודים. ד"ר מאיר טייך ידע כיצד ליצור תקשורת זו עם השלטונות ונציגיה שהיו אחראים אל הנפה בכלל ועל הגטו בפרט. בהכירו את חולשתו של הממשל הרומני הרופף וכן את חולשתם של הרומנים לשוחד ולשלמונים נעזר בתכונות אלה כדי ליצור עמם קשרים שונים. יתר על כן, ד"ר מאיר טייך ידע והכיר את תרבות השיח עם הרומנים שכן היה מיומן בכך עוד מסוצ'אבה, עיר מוצאו, שם כיהן כראש הקהילה היהודית. באמצעות קשרים אלה הצליח ליצור מו"מ למניעת שילוחים אל מחנות מעבר לבוג¹⁵⁴, או למחנות עבודת כפייה אחרות¹⁵⁵. כמו כן הצליח ד"ר טייך באמצעות קשריו

¹⁵² כפי שכבר ציינתי: רעב, מחלות ומחסור בתרופות, צפיפות מגורים בלתי אפשרית, תת תנאי היגיינה מינימאלית, העדר מים זורמים נקיים ואמצעי חיטוי, רדיפות הז'נדרמריה הרומנית והמיליציות האוקראיניות, העדר מקור הכנסה וכו'.

¹⁵³ ידיעות על המצב גם הגיעו מאלה שעבדו במשרדי הז'נדרמריה ושאו שם מידע, או שבאו עימם במגע עבודה אחר.

¹⁵⁴ ליפמאן קונשטדט, יומן, טרייבט מען יידען איברן דניעסטרער, 27.7.1942 ביומנו כותב כיצד הצליח הוועד בשארגרוד לשכנע את הפרטור להסכים שהתושבים המקומיים יוכלו לפדות את עצמם תמורת תשלום.

¹⁵⁵ ז'אן אנצ'ל, *תולדות השואה ברומניה*, ב, עמ' 1343-1342.

ליצור אמצעי פרנסה ליהודים בגטו, מנע התערבות ומעורבות בעניינים הפנימיים של הקהילה, בכך ששכנע את הרומנים להקים את המשטרה היהודית שתשמור על הסדר בתוך הגטו והשאיר את הסמכות והאחריות בידי הוועד להקצאת יהודים לעבודות כפייה¹⁵⁶.

ד. קשרים שנוצרו עם ועד ההצלה והקהילה היהודית ברומניה: לא די היה בקשרים עם השלטונות הרומניים שכן היה צורך גם במשאבים אחרים כדי לשפר את תנאי המחיה בגטו. לגטו הגיע סיוע ממספר מקורות: סיוע ראשון הגיע לוועד היהודי (בסתר) דווקא מפקידי ממשל אוקראינים מקומיים, כמובן ללא ידיעת השלטונות הרומניים. הקואופרטיב האוקראיני סיפק צרכי מזון ליהודי הגטו. מנהל טחנת קמח ממלכתית, גרמני מקומי יליד בסרביה סיפק בחשאי כמויות קמח גדולות לוועד היהודי לקראת חג הפסח ואף טרח להכשיר את הטחנה וחילק קמח למצות¹⁵⁷.

מבוקרשט הגיעו משלוחי העזרה הראשונים (כסף, בגדים, מצרכי מזון, תרופות) בפברואר 1942. ביוני של אותה שנה הוסדר הסיוע דרך קבע¹⁵⁸. בקשר שנוצר עם הקהילה היהודית ברומניה באמצעות וועד העזרה בבוקרשט הגיעו משלוחי סיוע בכסף, מצרכי מזון וטובין אחרים. משלוחי סיוע אלה אפשרו פיתוח של שירותים כדי שאפשר יהיה לקיים חיים סדירים ופעולות שיקום בגטו. כך למשל הוגדלו מספרי המנות במטבח העממי שחילק מנות מזון לנזקקים מ-200 מנות ליום ל-1500 מנות מזון ליום¹⁵⁹. הוגברה תפוקתה של המאפיה עד שסיפקה את כל הצרכים, הורחבו הקואופרטיבים¹⁶⁰ והשתדלו להשיג מצרכי מזון ולמכרם במחירים נמוכים, וקמו מחסני בגדים ומזון מן המשלוחים שהגיעו מוועד הסיוע והקהילות של רומניה. מחסנים אלה סיפקו את צרכיהם של אלה שלא הצליחו להתפרנס, זקנים חולים ונזקקים אחרים. הוקמה חווה חקלאית שתספק ותשלם את צרכי הגטו. בחווה עבדו יהודים מן הגטו ובכך גם סיפקה מקור פרנסה¹⁶¹. סיוע הגיע גם לקבוצות של מגורשים יוצאי עירות שונות כמו: רדאוץ, סוצ'אבה, ויז'ניצה וכו'. יוצאי עירות אלה שחיו באותה עת בבוקרשט התארגנו ושלחו לבני קהילתם בגטו סיוע¹⁶². היו

¹⁵⁶ תיאודור לביא (עורך), פנקס קהילות רומניה, ב', עמ' 513; דו"ח שאראגא על המצב בטרנסניסטריה M29/104.

¹⁵⁷ יש לציין כי המקורות אינם מסבירים את מניעיו של אותו קצין גרמני לסייע ליהודים לקראת חג הפסח.

¹⁵⁸ תיאודור לביא, (עורך), פנקס קהילות רומניה, ב', עמ' 515.

¹⁵⁹ אביגדור שחן, בכפור הלוהט-גטאות טרנסניסטריה, עמ' 210.

¹⁶⁰ מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 216-218, 226-227; עדות משה כץ מדז'ורין ותיאור מפורט

ראה: Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust (henceforth: Ancel Documents), pp. 527-543.

Jean Ancel Memoirs of Siegfried Jaegendorf, Yad Vashem Archives P9/3.

הקואופרטיבים היו חנויות בהן נמכרו סוגים שונים של מוצרים. למעשה הם נועדו להסתיר מקורות הכנסה עיקריים שהיו לקהילה: סחורות שנשלחו מצד ועד העזרה בבוקרשט נמכרו לאוקראינים, ותמורתם שימשה את המוסדות החברתיים.

¹⁶¹ אביגדור שחן, בכפור הלוהט-גטאות טרנסניסטריה, עמ' 213.

¹⁶² שם, עמ' 515.

משפחות שקיבלו סכומי כסף באמצעות בלדרים ממשפחות או קרובי משפחה ברומניה. בלדרים אלה גבו לעצמם לפחות 30% מן הסכום שנמסר לידיהם, ולעיתים תכופות הכסף כלל לא הגיע לתעודתו. על סיוע מעין זה מספר יעקב פיסטינר, כי בעיר מוצאו קימפולונג לאביו היו עסקים נרחבים בשותפות עם גוי רומני. בעת הגירוש הופקד העסק בידי השותף הרומני וזה נהג לשלוח מדי זמן סכומי כסף למשפחתו של יעקב בגטו. שכר העברת הכסף לדבריו עלתה על 30% מן הסכום שנשלח. אך יחד עם זאת זה אפשר למשפחה לשרוד ולהחזיק מעמד בתנאי הרעב הקשים של החיים בגטו¹⁶³.

¹⁶³ יעקב פיסטינר איז"ש 03/8131.

ה. קשרי גומלין וסיוע מיתר הגטאות בטרנסניסטריה :

קשרי גומלין אחרים ועזרה הדדית נוצרו גם עם יתר הגטאות בטרנסניסטריה. כך למשל, באביב 1942 דרשו שלטונות המחוז לשלוח את פלוגות העבודה הראשונות לעבודה בסביבה. כדי למנוע תופעות של ציד אנשים ברחוב על ידי הז'אנדרמים, קיבל הוועד היהודי על עצמו לארגן את העבודה וייסד לשם כך לשכת עבודה. נערכו רשימות הפועלים על פי קנה מידה צודק יותר (עד כמה שניתן היה) ובשיתוף של עובדים מגטאות מוראפה ודג'ורין נסלל הכביש מוראפה יארושינקא בשנת 1942¹⁶⁴. הפקוח על סלילת כביש זה הייתה בידי המהנדס קניג שארגורוד. סלילת כביש זה הבטיחה עבודה לתושבי הגטו ובכך גם מנעה משלוח אל עבר הבוג. במקרה אחר מתאר קונשטט ביומנו מתאר כיצד אספו יהודי דג'ורין דמי כופר נפש כדי למנוע את גירושם של יהודים משארגורוד¹⁶⁵.

ללא ספק, קשרי הגומלין בין וועד הגטו לבין גורמי חוץ שונים הבטיחו יציבות, אפשרו למגורשים לפתח יכולת מחייה ועבודה כלשהי (מצומצמים ככל שהיו) ובטחון מסוים לתושבי הגטו בשגרה הקשה ככל שהייתה. יתר על כן, התקופה שנמשכה בין קיץ 1943 ומרץ 1944, זמן חזרתם של הסובייטים, הפיחה תקווה רבה יותר לסוף הגירוש וחזרתם של המגורשים לבתיהם.

ו. מגיפת הטיפוס ופיתוח השירות הרפואי

כפי שכבר ציינתי לעיל, הצפיפות הרבה בגטו¹⁶⁶, תנאי ההיגיינה הירודים במיוחד¹⁶⁷, העדר חומרי חיטוי, וכו' היו מקצת הגורמים להפצת מגיפת טיפוס הבהרות אשר כבר בשלהי נובמבר 1941 אחזה במגורשים¹⁶⁸.

בדצמבר 1941 החלה המגפה הגדולה. היא פשטה במהרה ובינואר 1942 עלה מספר הנגועים במגיפה ל-99 ומהם נפטרו 13 מן המגורשים. בשארגורוד היה קיים בית חולים מקומי, אוקראיני ובו 25 מיטות בלבד. תרופות כמעט ולא היו קיימות בו¹⁶⁹. בפברואר 1942, הקים ועד הגטו בית

¹⁶⁴ מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 221, בסלילת כביש זה השתתפו 1500 עובדים משלושת הגטאות שארגורוד, מוראפה, דג'ורין ומספר קטן של אנשים מקהילות קטונת שבסביבה.

¹⁶⁵ "ב-27 ליולי הובא כופר הנפש לשארגורוד ונמסרה לפרטור. כופר הנפש כלל 4700 מרק, 3 תריסרים מטבעות זהב, 3 שרשרות, שעונים מזהב טהור וגביע כסף עתיק מכסף"

¹⁶⁶ אביגדור שחן, בכפר הלוהט-גטאות טרנסניסטריה, עמ' 222, בשארגורוד נמצאו באזור הגטו 337 בתים שכללו 842 חדרים, בהם התגוררו 1800 יהודים מקומיים ו-7000 מגורשים.

¹⁶⁷ אילזה לבייב פיסטינר, בתוך: קימפולונג והסביבה, שם, עמ' 286. "בעיה מסובכת היו השירותים. בשארגורוד טרם ידעו על מקום מיוחד לעשיית הצרכים הטבעיים. בקצה העיירה נמצאה ביצה גדולה, חשובה ללמדי עבור תושבי המקום. שם היו כובסים את הכביסה ומדיחים את הכלים. שם היו מרוקנים את סירי הלילה (למי שהיה) ושם, קצת הצידה, עשו האנשים את צרכיהם..."

¹⁶⁸ שם, עמ' 222.

¹⁶⁹ תיאודור לביא (עורך), פנקס קהילות רומניה, ב', עמ' 513.

חולים שני ובו 100 מיטות לבידוד¹⁷⁰. המגיפה הגיעה לשיאה במרץ 1942, עם 460 נגועים אותם בודדו בבתי החולים. בקרב אלה הייתה תמותה בשיעור של 12%. יחד עם זאת חולים רבים מאד נשארו בבתיהם בשל חוסר יכולת לקלוט אותם בבתי החולים ובבתי הבידוד, או בשל אי היכולת להעבירם לשם. הודות לטיפול המסור של הרופאים שבגטו ובסיוע אנשי מחלקת התברואה שליד הוועד, דעכה המגיפה כליל ביוני 1942¹⁷¹. ניתן לסכם כי חלו 2,414 מגורשים ומהם מתו 1,449 המהווים כ 60% מן הנגועים¹⁷².

באוקטובר אותה שנה (1942), פרצה שוב מגיפת טיפוס. ועד הגטו שהיה כבר מוכן להדבירה, נקט באסטרטגיות שונות כדי לסייע ולהדביר את המחלה ננקטו הצעדים הבאים:

- נבנה בית חולים למחלות מדבקות כדי שניתן יהיה לבודד בהם את המקרים הקשים, בהנהלתו של המהנדס קניג.
- הוקמה תחנת תברואה בה ניתן היה להתקלח ולחטא את בגדי התושבים. בתחנה זו חיטאו גם את חפצי הבית שהיו מביאים לתאי קיטור לחיטוי.
- הגטו חולק לרובעים כאשר על כל אחד מרובעים אלה הוצב רופא אחראי ולידו צוות עוזרים מיומן.
- הוקם בית חרושת לסבון לצרכי ניקוי.
- הופעל מחדש מרחץ הקיטור הגדול, שהיו בו מדורים נפרדים לנשים ולגברים.
- נוקו הבארות וגודרו כדי לשאוב מים בדליים נקיים בלבד.
- הרחובות נוקו מידי יום.
- הוקמו שירותים ציבוריים – שירות קבוע סילק את הצואה ואת האשפה בחביות גדולות וסגורות. על הציבור נגזר לשמור על ההיגיינה ככל הניתן.
- הוקמה חברת קדישא שהייתה אחראית לטפל בגוויות.

¹⁷⁰ שם, עמ' 222, בית חולים עירוני זה הועבר בהדרגה לידי ועד הגיטו, משום שהרופאים האוקראינים המקומיים הכירו ברמתם המקצועית הגבוהה של הרופאים היהודים שהיו בין המגורשים. היות והמנהל האזרחי חשש מהתפשטות המגיפה, העמיד את בית החולים לרשות ועד הגטו כדי שיוכל ללחום במגיפה.

¹⁷¹ ראוי לציין (מבלי לפגוע בערכם ובמידת מסירותם של הרופאים והמסייעים שטיפלו), כי טיבן של מגיפות לחלוף ולדעוך מעצמן. אמנם התחלואה טופלה במסירות, ככתוב במקורות שצינתי, וכפי שאציין גם בהמשך, אך מבין החולים הרבים היו גם רבים שהחלימו באופן ספונטאני כמו למשל משפחתה של חנה פריד 03/10408 ואחרים. (כנראה בשל חוסם הטבעי שהתגבר על משבר המחלה, או בגלל שהיו מחוסנים כי חלו בעבר או מסיבות אחרות שאין להן איזכור בכתובים).

¹⁷² תיאודור לביא (עורך), פנקס קהילות רומניה, ב', עמ' 223.

- באמצע 1943 התקבל מלאי גדול של תרופות מוועד העזרה בבוקרשט¹⁷³. תרופות אלה היוו את התשתית להקמת בית מרקחת. בבית מרקחת זה לרוב חולקו התרופות הדרושות חינם, אך מקצתן נמכרו במחירים צנועים. ללא ספק הפעלת השירותים הללו סייעו רבות להדברת מגיפת הטיפוס. בנוסף למחלת הטיפוס שהייתה נפוצה ובשל תנאי הצפיפות קשים, פרצה מגיפת דיזנטריה שגבתה אף היא את קורבנותיה¹⁷⁴. כמו כן, פרצה מגיפת צהבת נגיפית שפגעה בכמחצית מן אוכלוסייה. ממחלה זו לא נפטר אף אחד¹⁷⁵. באפריל 1942 נעלמה המגפה באותה מהירות שבאה. חיטוי האוכלוסייה הושלם, וכל מי שחלה ניתן כבר היה לבודדו ולטפל בו. בחורף השני לא אירעו אלא 25 מקרי מחלה. רובם של חולים אלה הודבקו מאנשים שמחוץ לגטו. 4 מהם מתו. בנוסף לכל המחלות והתחלואים, ראוי לציין כי בשל הרעב הקבוע, העדר ויטמינים, סידן ויסודות חיוניים אחרים לגוף, ובשל תת התזונה פיתחו האנשים מחלות שונות שהיה קשה מאד לטפל בהן משום העדרן של תרופות מתאימות בגטו. בחורף השלישי (1943) לא היה כבר אף מקרה של מחלה¹⁷⁶. ללא ספק ההתארגנות היעילה והמהירה של ועד הגטו, מסירותם של הרופאים בהדברת המחלות שפרצו בגטו, הקמת השירותים הנלווים שציינתי לעיל ודעיכתה הספונטאנית של המחלה, יצרו מצב של עצירת המגיפה והתחלואה ובכך ניתן היה לעבור לשגרת חיים כלשהי המאפשר להמשיך ולשרוד בתנאים הקשים ששררו בשארגורוד¹⁷⁷. יתר על כן, פעולות אלה בוודאי חסכו במספר הקורבנות שמחלות שפרצו בגטו עלולים היו לגבות¹⁷⁸.
- ז. **פיתוח שירות טכני**: עסק בהקמת תחנת תברואה אשר כלל מספר חדרי מקלחת ושני תנורי חיטוי. כמו כן, שיקם את בתי החרושת משממונם, תחנת חשמל ובאחד ממתקני אספקת המים הופעל בית מרחץ באדים. נוקו וגודרו בארות המים, הוקמו בתי שימוש ציבוריים ואורגן שירות לניקיון הרחובות.
- ח. **נוסד בית מלאכה לסבון** שסיפק את צרכי האוכלוסייה היהודית ואף מכר את תוצרתו לתושבים האוקראינים. מן ההכנסות של מפעלים אלה הושקע הכסף בענפים כמו חייטות,

¹⁷³ שם.

¹⁷⁴ הדיזנטריה פרצה אצל אותם אנשים שניזונו מפירות הקיץ.

¹⁷⁵ שם עמ' 223.

¹⁷⁶ מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 218.

¹⁷⁷ סיבה אחרת ונוספת שמחלת הטיפוס לא חזרה הייתה החיסון הטבעי של אנשים שחלו או נחשפו למחלה.

¹⁷⁸ תיאודור לביא (עורך), פנקס קהילות רומניה, א', עמ' 513, ראוי לאזכור כי בין המגורשים היו 27 רופאים שמוצאם היה מבוקובינה. מהם חלו 23 ונפטרו 12 רופאים. רופאים אלה פעלו במסירות רבה בטיפול בחולים ובהדברת מחלת הטיפוס עד ליומם האחרון.

סנדלרות, כובענות ומכונאות. ענפים אלה סיפקו בהמשך פרנסה לתושבי הגטו שעסקו במלאכות אלה

ט. **נוסד משרד רישום** של המצב האישי בהנהלתם של שלושה עורכי דין וכן שירות מיסים שרשם את התרומות מרצון והטיל מיסים ישירים ועקיפים על שחיטה, קבורה וכיוצא בזה. לועד הייתה זכות להנפיק תעודות זהות שניתנו למגורשים קודם לכן מטעם מפקדת הז'נדרמריה במוגילב.

י. **הקמת בית יתומים**: הנהגת הגטו לא יכלה להתעלם מבעיית הילדים העוזבים המשוטטים ברחובות ובדרכים, המחזרים על הפתחים, נוברים באשפה וגוועים בהמוניהם. לפיכך, הוקם בית יתומים עבור 186 ילדים שהתייתמו מאב ואם בחורף הראשון (1941) לשהותם במקום. בית היתומים בשארגורוד הוקם בעזרת 25,000 מרקים שנתקבלו כתמורה למכירת קרון מלח שנשלח מרומניה. הכח המניע והדוחף להקמתו של בית היתומים היה פרידריך (אפרים) ברכר שהיה חבר הוועד ונציג הקבוצה הגדולה מקימפולונג והתמסר לנושא באופן אישי.

בית היתומים שכן בבית רחב מידות ומרווח, מוקף גן, מחוץ לתחום הגטו והיה מצויד בכל המתקנים הדרושים. היו בו 10 חדרים, מטבח, חדר אוכל גדול, חדרי הנהלה ושירותים. מים זורמים לא היו בבניין והיה צורך להביאם מרחוק בדליים. הילדים נאספו ברחובות על ידי ברכר עצמו וקובצו בבית היתומים כשהם חולים, חלשים, רעבים, מלאי כינים ונגועים במחלות שונות. מקצת הילדים הגיעו אל בית היתומים בכוחות עצמם מכל רחבי נפת שארגורוד כשהם ניצבים בשער ומבקשים להתקבל¹⁷⁹.

בנוסף נהנו בבית היתומים עוד כ-400 ילדים שהתייתמו מאחד מהוריהם משתי ארוחות ביום. הילדים נהנו מטיפול מסור בידי צוות עובדים בראשו של פרידריך ברכר. הם קיבלו בגד נקי ללבוש, מזון מזין ואהבת הורים שחסרה להם. תנאים אלה בלטו במיוחד בהשוואה לבתי יתומים אחרים בטרנסניסטריה. לא כן היה הדבר בבתי יתומים במקומות אחרים כמו למשל, בשלושת בתי היתומים אשר במוגילב¹⁸⁰, או בברשאד.

עם שיפור מצבם הגופני והנפשי של הילדים החלו בארגון הלימודים. הילדים חולקו לכיתות לימוד והתקיימה למידה של קרא וכתוב ברומנית, עברית ויידיש, תנ"ך וציונות. ספרי לימוד ומכשירי כתיבה לא היו אך ניתן היה לכתוב על ניר ששימש בעבר את ההנהלה¹⁸¹.

¹⁷⁹ שמואל בן ציון, *ילדים יתומים בטרנסניסטריה בתקופת השואה*, עמ' 182-183.

¹⁸⁰ חנה מלר פאוסט, *מעבר לנהר*, עמ' 160-173.

¹⁸¹ שם, עמ' 183-185.

בית היתומים שימש כמרכז תרבותי ורוחני של הגטו: הועלו בו מחזות מקוריות של כותבים מקומיים¹⁸², נכתבו בלאדות וסיפורים שנשאבו מחיי הגטו¹⁸³, הועלו קונצרטים ובהן יצירות מקוריות¹⁸⁴, התארגנה להקת נגנים צעירים שהשמיעה לפני קהל מתושבי הגטו קונצרטים מקוריים וכיוצא בזה¹⁸⁵.

קיום חיי מסורת ודת בגטו שארגורוד

לאחר שהצליחו להתגבר על מגיפת הטיפוס והרעב החלו היהודים לנסות ולשמור ככל האפשר את מנהגי השבת, חגים ומועדים. בסתיו של שנת 1942, לפני הימים הנוראים תשי"ג, השיג הוועד היהודי רשות לפתוח מחדש את שערי ביתה כנסת הגדול. בליל "כל נדרי" התכנסו כל יהודי העיירה תחת קורת הגג של בית הכנסת העתיק בעוד שהשוחט מקימפולונג עבר לפני התיבה וערך תפילה לזכר 1,500 החללים שנספו בגטו. מאז ועד בואם של הרוסים אשר שיחררו את שארגורוד, נשאר בית הכנסת הגדול פתוח. נערכו בו חתונות¹⁸⁶, טכסים לברית מילה, לבר מצווה וכו'. כמו כן התפללו בו מניינים הן בימי חול כמו גם בשבתות ובחגים¹⁸⁷. עדים יודעים לספר כי בעיירות מוצאם בבוקובינה היהודים היו שומרי מצוות. חלקם היו אדוקים והחמירו בשמירת מצוות. אחרים אמנם שמרו על מצוות אך היו חופשיים יותר¹⁸⁸. בשארגורוד היה קשה לדקדק בקיום מצוות משום שהיה צריך להתקיים ולשרוד. לפיכך מעידים ניצולים כי הגברים במשפחה, בזמן שהותם בשארגורוד לא התפללו בבית הכנסת בציבור אלא, התפללו בבית¹⁸⁹. ולמרות קושי זה, היו רבים שהשתדלו לציין את חגי ומועדי ישראל ולחגוג אותם ולו רק באופן סימלי. כך למשל מעידה קוקה בילנקו כי בביתה צמו ביום כיפור ואף הדליקו נרות חנוכה בחג החנוכה. לדבריה:

"בדרכים לא דרכים, אסף אבא פקקים ישנים של בקבוקים, בנה מהם

¹⁸² שם, עמ' 185-184.

¹⁸³ זאב (וולף) שרף ש – 1089/104.

¹⁸⁴ ארגון הקונצרטים בגטו התקיימה ביוזמתו של המלחין מוטל פולנסקי, יליד אדינץ בבסרביה. בעברו השתתף בתיאטרון האידי של יעקב שטרנברג בבוקרשט, תיאודור לביא (עורך), שם, עמ' 513.

¹⁸⁵ תיאודור לביא (עורך), פנקס קהילות רומניה, א', עמ' 513; מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 217-228.

¹⁸⁶ ש. אבני (עורך), קימפולונג והסביבה, ב', עמ' 332: "קלמן וגיזלה שלפר גורשו לטרנסניסטריה יחד עם כל יהודי קימפולונג והגיעו לשארגורוד. קלמן עמד להתחתן עוד בקימפולונג עם אנה אביש. בגלל הגירוש נדחתה החתונה. השארגורוד הם נענו לקריאת הרבנים והסכימו להתחתן ולערוך את החופה בבית הקברות כסגולה לעצור בדרך זו את מגפת הטיפוס ולבקש רים מן הקב"ה. החתונה התקיימה ב-18 למרץ 1942 וזה היה טקס עצוב.... בחתונה השתתפו כל היהודים תושבי קימפולונג..."

¹⁸⁷ תיאודור לביא (עורך), פנקס קהילות רומניה, א', עמ' 515.

¹⁸⁸ יהודים אלה נהגו להתפלל יום-יום בבית לפני צאתם לעבודה, שמרו על כשרות, מנהגי שבת, מנהגי חגים כמו למשל צום ביום כיפור, אכילת מצות בפסח, קיום ליל סדר, ברית מילה, חופה וקידושים וכו'. הביקור בבית הכנסת לרוב התקיים בימי שישי ושבת ותמיד בחגים.

¹⁸⁹ עדות: יעקוב פיסטינר, ארני שפטר ואחרים

חנוכיה והדליק בהם נרות, את הנרות הוא הציב כמקובל על אדן החלון¹⁹⁰.

באשר לכשרות: לעיתים קרובות לא הקפידו על כשרות "כי זה מה שהיה לאכול וצריך היה להתקיים"¹⁹¹.

יתר על כן, היהודים המגורשים לטרנסניסטריה כמו גם היהודים שחיו ביתר ארצות אירופה הכבושות על ידי הנאצים¹⁹², הסתמכו על פסק ההלכה לפיו אכילת טריפה לא נחשבה לעבירה על תרי"ג המצוות אלא נחשבה כהצלת נפשות¹⁹³.

התארגנות ציונית בקרב בני נוער בשארגורוד

בגטאות רבים התארגנו קנים של "הנוער הציוני" אשר פעלו במחתרת. תנועת "הנוער הציוני" הייתה מושרשת בבוקובינה במשך שנים רבות לפני כן ומאז שנת 1938. בשל המשטר הרומני האנטישמי, פעלה תנועה זו במחתרת. בתנועה השתתפו מאות חברים וחברות מגיל 11 ועד גיל 18. לאחר שגורשו רוב חבריה לטרנסניסטריה ומיד לאחר שהחיים בגטאות החלו להתארגן במידת מה, קמו גם הקנים של "הנוער הציוני". כך קם גם קן הנוער הציוני בגטו שארגורוד. בראש הקן עמד פרידריך בוגן מסוצ'אבה. רוב החברים היו מהקנים של סוצ'אבה, גורה-הומורולוי וקימפולונג ובארגון קן "הנוער הציוני" בשארגורוד עסקו משה שרף ויוסף (דוסיו) רול, שניהם מן הקן בגורה-הומורולוי. השניים הסתייעו בראשי הקהילה המגורשת מסוצ'אבה וקימפולונג, שעסקו בארגון החיים בגטו החל מראשיתו, כמו למשל ד"ר מאיר טייך. מארגני הגטו ניסו מן הרגע הראשון לשתף את הנוער המאורגן, "הנוער הציוני", בארגון החיים בגטו, ובשבועות הראשונים אף נענו לכך חברי הקן. מטרת הפעילות של קן "הנוער הציוני" הייתה לשמירת קשר, להפצת הרעיון הציוני בדרך מוצנעת המתאימה לתנאים, להרמת המורל, ולהצבת מטרה לעיני בני הנוער וציבור המגורשים בכללו. יצחק ארצי שביקר בטרנסניסטריה בפברואר 1944 מתאר כיצד למרות התנאים הקשים, עלה בידי חברי "הנוער הציוני" לקיים חיים המבוססים על מתן כתף ופעילות ציונית. חברי התנועה ניהלו דיונים, שרו שירי ארץ ישראל והמשיכו לחלום¹⁹⁴.

בשאיפתם זו הם התכוונו להתעלות מעט מעל הדאגה היומיומית לשמירת הקיים.

¹⁹⁰ עדות: קוקה בילנקו ועדויות נוספות כמו למשל של יעקוב פיסטינר וארני שפטר.

¹⁹¹ עדות: קוקה בילנקו.

¹⁹² כך למשל בגטו לודז', התיירו רבנים לאכול בשר שאינו כשר משום פיקוח נפש. מיכל אונגר, לודז' אחרון הגטאות במלנין, יד ושם, ירושלים, תשס"ה, עמ' 459.

¹⁹³ על פי ההלכה: מסכת סנהדרין דף ע"ד; רמב"ם ספר מדע, פרק ה; יחזקאל פרק כ', י"א. בטלים כל האיסורים בתרי"ג המצוות שיהודי חייב בהם, כל עוד הדברים נוגעים להצלת נפשות, ורק על שלושה איסורים נאמר "ייהרג ואל יעבור": עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים.

¹⁹⁴ יצחק ארצי (בשיתוף נאוה סמל), דווקא ציוני, ידיעות אחרונות, 1999, עמ' 94.

חברי הקן סייעו בבניית תשתית לחיים "נורמאליים" פחות או יותר: ארגנו את עבודת הניקיון בגטו, סייעו בבית החולים המאולתר ועוד מוסדות חיוניים. אך בהמשך כאשר נוכחו לדעת שהנהלת הגטו משתפת פעולה יותר מידי עם השלטונות הרומניים¹⁹⁵, נטשו את הפעילות הכללית אשר לה התנגדו, הביעו את מחאותיהם בהקשר לפעילות ויחסי הגומלין של הנהלת הגטו עם השלטונות הרומניים והתרכזו בפעילות תנועתית מחתרתית שהייתה בנויה על לימוד היהדות והציונות ועל עזרה הדדית.

מאחר והפעילויות של חברי הנוער הציוני היו מחוץ לחוק, והם נזהרו מפני ראשי הגטו בשל היחסים ביניהם שהגיעו למתיחות עוינת, פגישות קבוצה זו התקיימו בצורה מחתרתית וחברי התנועה נפגשו לעיתים קרובות, יחדיו או בקבוצות קטנות של שנים שלושה איש. חברי "הנוער הציוני" קיימו גם קשרים עם חברי תנועה בגטו מוגילב שהתבטא בביקורי גומלין בין שני הקינים. כמו כן נוצרו קשרים (דרך גטו מוגילב) גם עם הנהגת התנועה בבוקרשט. והתקבלה גם עזרה כספית מבוקרשט¹⁹⁶.

שדה פעולה נוסף של חברי התנועה היה בית היתומים בו הורו חברה, אמנם ברוח ציונית אך בצורה בלתי בולטת. התקיימו הידברויות עם הנוער היהודי המקומי וכמה מהם התקרבו אל רעיונותיהם הציוניים של הצעירים המגורשים, למרות החינוך הקומוניסטי אותו ספגו לפני כן. במסגרת התנועה היה ניסיון להקים ארגון הגנה משותף עם נוער מקומי זה למקרה שהגרמנים, בעת נסיגתם, יחליטו לחסל את יהודי הגטו. פעילות נוספת ואחרת של חברי "הנוער הציוני" נודעה בהוצאה לאור של עלון ברומנית ובידיש בשם: "ביים ליכט פון קאנעץ"¹⁹⁷ בשיתוף עם צעירים נוספים שמשכו בעט¹⁹⁸. כך למשל ליבי שרף, שהיה נער פעיל מאד בכתיבה לעיתון, בכתיבת בלדות מחיי הגטו, מחזות מקוריים וכיוצא בזה¹⁹⁹.

למרות שמספר החברים הפעילים היה קטן (בשארגורוד מנה קן הנוער הציוני 26 נערים²⁰⁰) כמו גם היקף הפעולות, נודע לכך ערך חשוב מאד לקיומם של קינים אלה, בהיותם הגחלת לשמירת האמונה בציונות גם בתנאים הקשים ביותר ובצל המוות.

יחד עם זאת, חשוב לזכור כי בשל מספרם המועט יחסית של הנערים הפעילים בתנועת נוער זו ובשל היעדר אסמכתות, לא ברורה מידת השפעתם על יתר הציבור היהודי בשארגורוד. יתרה מכך,

¹⁹⁵ לא נמצא פירוט במקורות באשר לשיתוף פעולה זה עם השלטונות הרומניים אשר הביאו לחילוקי דיעות ומאחר יותר לנתק בין הנהגת הגטו לבין חברי תנועת הנוער הציוני.

¹⁹⁶ יצחק ארצי, "זכרונות", משואה 1, 1973, עמ' 126-128.

¹⁹⁷ משמעות השם הוא: לאורו של הפתיל הבוער (מלאכות שנעשו בלילה התקיימו לאורך של פתילות שבערו בתוך שמך).

¹⁹⁸ מעלון זה לא נותר אף עותק.

¹⁹⁹ איו"ש ש 1089/104.

²⁰⁰ חיים שני ומשה שרף, "עדות", משואה ד' אפריל 1976, עמ' 209.

כששאלתי ניצולים שהיו נערים בגיל העשרה בשהותם בשארגורוד, אם שמעו דבר מה בהקשר להתארגנות של נוער ציוני הם לא ידעו לספר על התארגנות כלשהי של נוער ציוני²⁰¹. מכאן יש להסיק עד כמה פעילותם של נערים אלה הייתה מצומצמת. הפעילות המצומצמת נבעה גם בשל החשאיות שנדרשה משום היותה מחוץ לחוק. זאת ועוד, היה קשה לגייס נערים ונערות נוספים לפעילות התנועתית, משום שאלה נדרשו לסייע בפרנסת יתר בני המשפחה או בתמיכה ובגידול של אחים צעירים יותר יתומים²⁰².

יחד עם זאת, פעולות קיני "הנוער הציוני" מוכיחות בעליל את כוחו של החינוך התנועתי ואת מידת ראיית חברי "הנוער הציוני" בתנועתם בית ודרך חיים. העובדה כי בימים הקשים ההם של רעב, מחסור ופחד, חיפשו החברים זה את זה התלכדו ופעלו למרות כל הסכנות, מוכיחה על שורשיותה וחיוניותה של התנועה. לחבריה שפעלו בקינים אלה ובאחרים, משמשת התנועה זיכרון יחיד של אור וחום מן התקופה ההיא של חושך וייאוש למרות מספרם המועט יחסי של פעילים.²⁰³

עבודת כפייה

אחת מן הבעיות הקשות ביותר היה שירות העבודה, שהיו כרוכים בו לבטים וסכנות שמבפנים (מן היהודים המגורשים עצמם) ומבחוץ (השלטונות הרומנים והצבא הגרמני). על פי צו המושל מס' 23, מיום 11 לנובמבר 1941, ששימש חוק יסוד לגבי היהודים ועל פי הצו מספר 2927, מיום 7 לדצמבר 1942, חייב כל יהודי בטרנסניסטריה מבני 12 ועד 60 בעבודת חובה, קרי: עבודת כפייה²⁰⁴. חברי הוועד שבראשם ד"ר מאיר טייך נצטוו להכין רשימות יהודים שיועדו על ידי השלטונות הרומניים לעבודות כפייה (חלק מן היהודים שהוקצו לעבודת כפייה נדרשו על ידי הגרמנים ואלה נשלחו לעבוד אל מעבר לנהר הבוג בשירות הגרמנים. לרוב, יהודים אלה נרצחו עם תום עבודתם, אחרים נרצחו במהלך העבודה ומעטים ביותר חזרו) עבור עבודה זו היו אמורים העובדים לקבל שכר על פי דרגות מומחיותם. כך למשל: כל מומחה אמור היה לקבל שני מארקים ליום עבודה ולכל מי שאינו פועל מקצועי: מארק אחד ליום עבודה. התשלום אמור היה להתבצע בתלושי מזון כאשר מחצית אחת מן השכר לעובד עצמו ואת המחצית השנייה קיבלה קופת

²⁰¹ עדויות של קוקה בילנקו, יעקב פיסטינר, לינדה פיסטינר, יעקב שפטר

²⁰² על כך סיפרו לי בעדותם יעקב שפטר, קוקה בילנקו ויעקב פיסטינר לשאלתי מה זכור להם על תנועות נוער בגטו: לדבריהם, בני נוער רבים היו טרודים ועסוקים בלהביא מזון למשפחותיהם, חלקם טיפלו בבני משפחה חולים ותמכו בהם ואחרים נשלחו לעבודות כפייה ביוזמתם של אנשי וועד הגטו. יתר על כן, ברוב העדויות שהיו ברשותי מארכיון יד ושם מתוארים סיפוריהם של העדים אותם ראייתי ותומכים בעדותם באשר לעיסוקיהם היום-יומיים בשהותם בשארגורוד.

²⁰³ חיים שני ומשה שרף, עדות, שם, עמ' 209.

²⁰⁴ תיאודור לביא (עורך), פנקס קהילות רומניה, א', עמ' 515; מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 219.

הקהילה²⁰⁵. תשלום זה התיימר לספק את צרכיה של המשפחה ואף היה בו די כדי להעשיר את קופת הקהילה. אך בפועל העובדים קיבלו שכר בגובה של 10% מן המובטח. יתרה מכך, לעיתים קרובות לא התקבל שום שכר עבור עבודתם של היהודים²⁰⁶.

המכסות הראשונות נדרשו לעבודה באביב 1942 בהם נלקחו יהודי שארגורוד לעבודות כפייה שונות כמו למשל כרייה במכרות כבול, עבודה בקולחוזים, בסלילת כבישים וכיוצא בזה. שלטונות מחוז מוגילב דרשו לשלוח את פלוגות העבודה הראשונות לעבודה בסביבה. עם התקבל ההוראה החלו הז'אנדרמים לצוד אנשים ברחובות ובבתים. אסטרטגיית הז'אנדרמים שהיו נתונים לשוחד ולשלמונים הייתה לקחת יותר אנשים מן הדרוש, כדי לאפשר את שחרורם של אותם יהודים שהצליחו לשלם שוחד. בכדי למנוע תופעה של שחרור אותם אנשים מעבודה שידם משגת לשלם ושילוחם לעבודה של אלו ללא אמצעים, קיבל הוועד היהודי על עצמו לארגן את העבודה וייסד לשם כך לשכת עבודה שבה נערכו רשימות הפועלים על פי קנה מידה צודק יותר, קרי: התאמה לעבודה בהתאם לגיל, מצב בריאותי, מצב המשפחתי וכיוצא בזה²⁰⁷.

כאמור, יהודי שארגורוד השתתפו בשנה זו (1942) בסלילת הכביש שבין מוראפה לירושניקה. לביצוע עבודה זו הובטח תשלום מטעם השלטונות. במשך חמישה חודשים עבדו שם כ- 1,500 יהודים שגויסו במקומות שונים במחוז מוגילב (מוראפה, דז'ורין ועוד)²⁰⁸. פועלי הכפייה אוכסנו בצריפים, שנבנו ביער, וקיבלו מן השלטונות ארוחות צהריים וערב בעלות ערך תזונתי נמוך²⁰⁹. אמנם הובטח לעובדים שכר לעבודתם אך הבטחה זו לא קוימה. אולם עם תום עבודתם סופקו לוועד הגטו 42 טון שעורה, 5 טון אפונה וכמויות קטנות שלחיטה, סוכר, שמן ומלח. הוועד מסר חלק ממצרכי אלה לידי העובדים ואת השאר חילק בין מוסדות הסעד, שקיימו

²⁰⁵ מאיר טייך, "המנהל האוטונומי בגטו שארגורוד", עמ' 223. במערכת הארגונית של הגטו היה קיים שירות כספים שעסק בפינקסאות, קופה, הטלת מסים וגבייתם, תקציב, בית קברות וקבורה, מצבות וכיוצא בזה. כמו כן הייתה קיימת מחלקת סעד ואספקה. זו האחרונה דאגה בין השאר לצורכי המחיה, תמיכות קבועות וזמניות וכו'. כספים לקופות השונות התאפשרו מגביית מיסים וגם מקבלת חלק משכרם של אלה שעבדו בעבודות כפייה שונות וקיבלו תשלום עבור עבודתם.

²⁰⁶ שם, עמ' 219.

²⁰⁷ שם, עמ' 515. שם עמ' 220 מתאר את התארגנות ומיין האנשים לעבודה: "את העבודה יש לחלק בינינו לפי חוקי יסוד של צדק חברתי [...] על פי העקרונות האלה מינינו ועדת גיוס אובייקטיבית וצירפנו אליה 3 מטובי הרופאים ועליהם הוטל התפקיד למיין את האנשים ב-3 סוגים: אלה המסוגלים גם לעבודות חוץ קשות ביתר, אלה שאין להטיל עליהם אלא עבודות קלות שבתוך הסביבה ואלה שאין להם כושר עבודה כלל [...] את הנשים לא שיבצנו אלא במדור משנה של הסוג השני. שהיה לעבודות קלות ביותר. בתוך כל סוג וסוג נקבע התור לפי המצב הסוציאלי, ראשונה רווקים [...] אחריהם נשואים [...] ואחריהם בלתי נשואים [...] בעבודות המקומיות והקלות נתנו רשות להיפדות ובזאת עשינו קרן שממנה שילמנו שכר טוב למתנדבים לעבודה. אבל שום כופר נפש לא היתרנו בשום פנים בעבודות הקשות ובייחוד בעבודות שמחוץ לסביבה [...] במקום סכנה וכן בעבודה שהעובד היה צריך לנטוש את המשפחה לנפשה ומעולם לא ידענו מה ילד יום, לא הנחנו שום מקום למשוא פנים ולמילוי מקום. האמנו שרק כך נוכל להינקות מנקיפת לב בחלקנו את המעמסה הציבורית חלק כחלק ולפי עקרונות אובייקטיביים".

²⁰⁸ שם, עמ' 515, שם, עמ' 221.

²⁰⁹ אליעזר הורוביץ איו"ש 03/8545 "לא קיבלנו מספיק אוכל בעד עבודתנו הקשה בסלילת הכביש. בצהרים צלחת מרק עם חתיכת לחם. זה היה האוכל שלנו..." "כנ"ל עולה גם מעדויותיהם של יהודית בן פורת איו"ש 03/4277, פיסטינר יעקב איו"ש 03/8131.

את בני המשפחות של היוצאים לעבודה. מן המנות הפרישו אף היהודים שלא היו מסוגלים לצאת לעבודה²¹⁰.

באוקטובר 1942, נשלחו 100 יהודים משארגורוד לחטוב עצים ביער צ'יובוטראקה שליד קיז'יפול מרחק של 130 ק"מ ממוגילב. תנאי הרעב והכפור הפילו קרבנות רבים²¹¹. הוועד בשארגורוד פנה ביוזמה של סלילת כביש בשכר, בדומה לכביש בין מוראפה – יארושינקה. ואכן תוכננה סלילת כביש בדרך הסמוכה לשארגורוד. משימה זו לא יצאה לפועל משום שהממונה הממונה החדש על המחוז, לוגין, התנגד לכך והשיג את ביטול התכנית בטענה שבמחוז מוגילב אין צורך בעבודת יהודים²¹². עבודות כפייה נוספות אליהן נדרשו יהודים לעבוד היו גם בחוות ובבתי חרושת שבסביבת שארגורוד. 30 יהודים נשלחו לחוות קאזאצ'יובקה²¹³ ואחרים עבדו גם בבתי המלאכה שאורגנו על ידי הוועד היהודי (בעבודות בהם אורגנו על ידי הוועד קיבלו הפועלים תלושי מזון תמורת עבודתם²¹⁴).

כפי שצינתי בראשו של פרק זה, לא קל היה מעמדו של ראש הקהילה ד"ר מאיר טייך ויתר חברי הוועד במשימתם הפורמאלית, שכן היה עליהם להתמודד עם מספר רב של קבלת החלטות וביצוען, שהיו קשורות בגורלות וחיי אדם. כך למשל סוגיה של הקצאת מספר העובדים הדרוש לצורך עבודת הכפייה.

מבחינה זו דמה מאד תפקידו של ד"ר טייך וחבריו לוועד לתפקידם של היוזמרים בגטאות מזרח אירופה לפני הגירושים למחנות ההשמדה. גם בגטאות של מזרח אירופה נאלצו מנהיגים יהודים להתמודד עם סוגיות שונות שעניינן בקבלת החלטות מסוג זה, למשל: הרכבת ומסירת רשימות לנאצים (על פי דרישתם של הנאצים) לשילוחים למחנות השמדה, לעבודות כפייה וכיוצא בזה. היות ובגטאות מזרח אירופה הייתה חובה למלא אחר דרישה הנאצים ולהקצות את מספר העובדים שנקבע, נתהווה צורך לגבש נהלי גיוס ופטור מעבודת הכפייה. ואף על פי כן, היו תמיד יוצאים מן הכלל. יישומם של נהלים אלה יצר תרעומת וביקורת רבה בקרב חברי הקהילה היהודית. כך קרה גם בשארגורוד.

²¹⁰ שם עמ' 515.

²¹¹ אין רישום למספר הקורבנות.

²¹² שם, עמ' 515. ואמנם, באביב 1943 יצאה קבוצה בת 80 איש, לעבר נסטרווארקה במחוז טולצ'ין, ושנייה בת 175 איש, לעבר טריהאטי. על פי הוראתו של לוגין נערכו הפעם רשימות הנשלחים למחנות עבודה במוגילב, מקום שם נמצאו רישומי המפקד לכל יהודי המחוז. משם כך היו בין הנשלחים למחנות אלו אף חולים ונכים. מגורשים רבים נספו בשני מחנות אלה. אותם שניסו לברוח נורו. בין הקורבנות שנפלו בדרך זו היו גם ארבעה יהודים משארגורוד.

²¹³ הגברים האוקראינים היו מגויסים לצבא דבר שגרם לצורך בידיים עובדות.

²¹⁴ שם, עמ' 515.

באשר לגטו שארגורוד, יש להבין כי מרבית האנשים ניסו להתחמק ככל שניתן מעבודות כפייה. עבודות כפייה אלו התקיימו בתנאים פיזיים קשים, העבודה עצמה הייתה קשה ונמשכה שעות רבות, יחסם של הז'אנדרמים או האוקראינים שליוו את היהודים לעבודה היה קשה ומשפיל, עבור עבודה זו קיבלו העובדים מזון זעום ולעיתים קרובות אף לא היה תגמול עבורה. במרבית המקרים נמצאו אתרי העבודה בכפייה רחוקים מן הגטו ותנאי המגורים במקום היו קשים. נושא זה בהחלט היה מודגש יותר מבעיות אחרות שהיו קיימות, קרי: הייתה קיימת תחושה של חוסר שוויוניות בחלוקת נטל העבודה בין חברי הקהילה: מי שהפרוטה הייתה מצויה בכיסו יכול היה לפדות עצמו בכסף מן העבודה הקשה. אפשרות אחרת להתחמק מן העבודה הייתה מערך של קשרים וקירבה לאנשי מפתח בוועד. קשרים אלה סייעו לא מעט בהימנעות משילוח לעבודה, או לחלופין, להישלח למקומות עבודה שהיו קלים יחסית, בקירבת שארגורוד ואשר השכר (אם כי זעום) בצידה. כמובן שמקומות אלו היו מועדפים על פני גירוש למחנות שמעבר לבוג. לפיכך, גורם כמו מערך קשרים היה עליון בחשיבותו לצורך קביעת מעמדו של הפרט בתוך הקהילה²¹⁵.

כדי להבין עובדה זו, יש לזכור כי בשארגורוד, מעטים היו האנשים בעלי אמצעים שהצליחו לפדות את נפשם מעבודת הכפייה. ואמנם, הרוב הגדול היו עניים, ומעט המזון אותו הרוויחו בעבודתם שימש להם אמצעי הצלה יחיד. חסרי יכולת שרצו לפדות עצמם היו חייבים להיות בעלי קשרים הדוקים לראש הקהילה או לחברי וועד מסוימים. בכך הצליחו לא פעם להשיג עבודה קלה יותר בתחום ניהולי או בשירותי העזרה. כזכור, בשארגורוד החזיקו בדרך כלל אנשי עירו של ראש הגטו במשרות חברי הוועד ובעמדות מרכזיות אחרות, במקרים רבים הם אף היו מקורבים הסמוכים או חבריו האישיים של ראש הוועד ד"ר טייך. לא מעט קרה שהתנהלו עימותים בין קבוצות שונות וטענות ניצול לרעה של חבריו האישיים בעמדות מפתח. טענות באשר לעימותים וניצול לרעה עלו גם אז ובאים לביטוי בעדויות שונות. כך למשל ארני שפטר בעדותו לפני:

"רק מי שיכול היה לשלם בכסף רב הצליח להתחמק מעבודת כפייה

ובגירוש לטריהטי לעבודה בשביל הגרמנים [...] ידענו שמשם לא חוזרים

[...] אבא מכר את שעון הזהב שהיה ברשותו כדי שיציל אותי מפני

הגרוש [...] מזלנו שעוד היה מה למכור ולשחד כי קשרים אחרים למי מן הוועד

לא היו לנו"²¹⁶.

גם יעקב פיסטינר, שהיה נער בן 17 סיפר בעדותו לפני:

²¹⁵ עדותו של יעקב פיסטינר בפני בתאריך: 21.5.2005

²¹⁶ עדותו של ארני שפטר בפני בתאריך: 22.5.2005

”... שוטרים באו לקחת אותי לעבודת כפיה, לנו לא היה במה לשלם וגם לא

היו לנו שום קשרים עם אף אחד מחברי הוועד של האובשצ'ינה [...] אבי
 כמובן פחד מאד שישלחו אותי לבוג, לטריהאטי [...] בגלל שאני קטן מידות,
 הצלחתי להתחמק ולברוח ולהסתתר בעליית גג אצל חברים שלנו...”²¹⁷

שתי עדויות אלה מלמדות מה רבה הייתה אימתם של היהודים מפני עבודת הכפייה והגירוש אל
 מחנה העבודה טריהאטי. כדי להימנע מן השלוח למחנות עבודה אלה היה צורך בתשלום כופר
 נפש אשר לרבים לא הייתה האפשרות לכך. יתרה מכך, מעדויות אלה עולה, כי לו היו מקורבים
 יותר לחברי הוועד או לראשו, ד"ר מאיר טייך, סביר להניח כי היה נחסך מהם הגירוש למחנות
 העבודה.

חשוב וראוי גם לציין כי, לארגון הפנימי של העבודה על ידי הוועד המארגן היהודי בגטו לא היו רק
 חסרונות, אלא היו גם יתרונות. הניהול והארגון הפנימי הבטיח יציבות והכנסה של חלק מן
 האספקה לצרכי תושבי הגטו, מנע מן השלטונות הרומנים להתערב בעניינים הפנימיים של
 היהודים ובכך ניתן היה לשאת בנטל העבודה בצורה יותר שוויונית וצודקת עד כמה שאפשר היה.

לסיכום: בפתח פרק זה תיארתי את העיירה שארגורוד טרם מלחמת עולם שנייה והכיבוש על ידי
 הרומנים והגרמנים, כעיירה שמנתה 3,500 - 4,000 יהודים שהיוו כ – 90% מכלל תושביה.
 בהמשך העבודה תיארתי את מבנה השלטון המקומי בעיירה וסקרתי את גלי הגירוש של היהודים
 לשארגורוד. כאשר בגל הגירושים הראשון הגיעו יהודי סוצ'אבה מאורגנים עם מנהיג משלהם
 ואשר לימים גם היה לראש הוועד היהודי במקום. גל הגירושים השני היה של יהודי קימפולונג
 ולבסוף הגיעו זמן קצר אחר כך יהודי דורוהוי שיהיו דלי האמצעים והמקופחים מבין שלושת
 הקהילות שאכלסו את גטו שארגורוד.

בגטו שארגורוד היה יתרון רב לכך שרבים הגיעו יחד עם משפחתם ושמרו על קשרים בין חברי
 הקהילה. יתר על כן, גם מנהיגם נמצא עימם. שורשיה של התארגנותם זו, אשר רישומה ניכר מיד,
 היה בהתארגנות הקהילתית כבר בעיירת מוצאם, בסוצ'אבה בראשו של ד"ר מאיר טייך.

המצודדים ותומכים בדרכו של מנהיג קהילה זו, ד"ר מאיר טייך, טוענים כי מיד כשנדע על לו
 על הגירוש ברומניה וימים ספורים לפני ביצועו, הוא התכוון לגירוש זה ככל שרק ניתן. הוא
 המשיך ופעל גם בתקופת הנדודים וזכה באמון הציבור בראשו עמד. בדרכי הנדודים הצליח ד"ר
 טייך לארגן תחבורה לזקנים, חולים נשים וילדים ובכך צמצם את הסבל שבצעדות הממושכות עד
 הגיע המגורשים לגטו שארגורוד. מאיר טייך מתואר כמי שעשה מאמצים ניכרים כדי להבטיח

²¹⁷ עדותו של יעקב פיסטינר.

מגורים בשארגורוד לקבוצות מגורשים רבות, כבעל יוזמה שהיה מוכן להעז ולתמרן הן בקרב הרשויות והן בקרב גורמים שונים באוכלוסייה, בהכירו היטב עוד מעיר מוצאו את דרכי ההתנהלות של השלטונות הרומניים ואת שפתם.

מאז חורף 1942 ובמהלך ההתארגנות הציבורית דאג ד"ר טייך להיגינה כללית ובתוך כך טיפל במיגור מחלת הטיפוס שהשתוללה בחורף 1941 ובחורף של שנת 1942 (לשם כך הוא והוועד שבראשו הוא עמד, טיפלו במקורות המים, בחיטוי, בבניית בתי מרחץ, בהקמת חדרי בידוד, לפעולתם של בתי חולים והגדלת מספר המיטות בהם, הקמת בית מרקחת, שיקום והקמת בית חרושת לסבון), הוקמו מטבחים ציבוריים ובתי יתומים, שמאז אמצע 1943 שיפרו את רמת השירותים שנתנו לילדים, פעלה תנועת "הנוער הציוני" אשר במסגרת פעילותם הם התאמצו לארגן פעילות וסיוע למען רווחת הקהילה ובבתי היתומים שבגטו. התקיימו שירותי מניינים לתפילות, חתונות ופעילות דתית אחרת. במסגרת ההתארגנות הציבורית הוקמה משטרה יהודית שתארגן ותפקח על הסדר בשארגורוד ובכך נמנעה התערבותם של אנשי המיליציה האוקראינית והז'נדרמריה הרומנית לעשות סדר בעיירה, התארגן סדר שוויוני (עד כמה שניתן היה) בשלוח לעבודת כפייה.

יתר על כן, ראוי לציין כי ההתארגנות היהודית העצמית בשארגורוד הקלה על חיי המגורשים ותרמה רבות לסיכויי ההישרדות של הפרט. גם יחסיהם של היהודים עם הסובב אותם: הצבא הרומני, הז'נדרמריה, המיליציות האוקראיניות וכמובן התושבים האוקראינים שבכפרים, עיירות וערי האזור סייעו לא מעט בסיכויים לשרוד. קשרים אלה באו לידי ביטוי ביוזמות כלכליות, סחר חליפין ועבודה במשקים ובבתי האיכרים תמורת מזון.

מתנגדיו של ד"ר טייך טענו ליחס של איפה ואיפה, דאגה לאינטרסים של יוצאי עירו וקיפוח של השכבות החלשות שעליהן נמנתה רוב אוכלוסיית הגטו ובמיוחד יוצאי קהילת דורוהוי והיהודים המקומיים. מידת פגיעותו של הפרט שהיה נטול קשרים להנהגה המרכזית, חסר אמצעים לשיחוד השלטונות, אי ידיעת השפה, חוסר התמצאות בשטח היו לרועץ לאותם מגורשים והיו גורמים קריטיים בסיכויים לשרוד.

ביקורת רבה ותלונות מתוך כעס ועלבון נשמעו על הפערים הכלכליים ועל ניצול רשתות הקשר לטובות אישיות ולטובות הנאה של קבוצות מוצא מסוימות. הביקורת הוטחה בעיקר במנהיגות שבראשה עמד ד"ר טייך והיא באה לביטוי בעדויות שנגבו שנים לאחר האירועים. רק חלקן, בעיקר של היהודים האוקראינים, הביאו את נקודת המבט של אנשי השוליים בגטו שארגורוד²¹⁸.

²¹⁸ משה שרף, קן שארגורוד, משואה 4, אפריל 1976, עמ' 214-212.

יחד עם זאת הביקורת הייתה גם מודעת לקשייהם של המנהיגים.

ביקורת זו הייתה ערה לצורך לקשור ולטפח קשרים מתמידים עם הרשויות הרומניות וזה הובן כמעמסה שקשה היה להתמודד עמה. הערכת פועלו של ועד שארגורוד נמדדה במדדים של האינטרס הציבורי, שהוגדר בצורות שונות.

בהקשר לקשרים של אוכלוסיית המגורשים עם הוועד המקומי והיושב בראשו, ד"ר טייך : היו כאלה שראו בחיוב את חשיבות הקשרים של המנהיגים עם בני עירם, קרי : קבוצות ההשתייכות הקרובות יותר. מן התיאורים על קשייהם של יחידים להתמודד עם חיי היום-יום ומן העדויות עולה כי הוועד היהודי היווה פעמים רבות דוגמה לשימוש לרעה בכוח ובסמכויות.

ואמנם, רבים ציינו שהקשרים עם הרשויות נכפו על ראשי הוועדים, הם הדגישו כי לעצם הקשרים הייתה השפעה משחיתה. הביקורת הקשה ביותר הוטחה כלפי המשטרה היהודית בטענה כי אנשיה עושים את מלאכתם "בהצטיינות יתר".

ראוי לציין כי תוכניות לעזרה ולסיוע של הקהילות היהודיות שנותרו ברומניה ולא גורשו, היו גורם חשוב נוסף להישרדותם של שאר היהודים. התגייסות זו לעזרה בולטת במיוחד לעומת קהילות אחרות ביתר ארצות אירופה הכבושות על ידי הנאצים.

זמניות המציאות בטרנסניסטריה הורגשה אצל המגורשים מאז סוף סתיו 1942, והיה לה משקל בעידוד המגורשים. תקוות אלו מצאו משכן בקרב המגורשים והפихו בהם תקוות לחזור למקום המגורים בעיירות מוצאם ברומניה כמו גם לחיים נורמאליים. תחושת הזמניות זו באה לידי ביטוי בעיקר בעדויות בעל פה ובמקורות כתובים אחרים (יומנים ספרי זיכרונות וכיוצא בזה).

פרק ג' - המשפחה היהודית בגטו שארגורוד

"... יצאנו החוצה, אבי מצא איזה מקל ונשען עליו (רגלו הייתה פצועה

הוא התקשה ללכת) [...]. ואני הלכתי על ידו.

הוא חיבק אותי ואני חיבקתי אותו. הייתי כבר בת 10. והייתי נורא נורא

עצובה ואמרתי לו שאני לא רוצה לחיות. מה יש לנו? אז הוא אמר לי ככה,

מה את מדברת? אנחנו נבוא הביתה ואת תלמדי, ויהיו לך בגדים יפים.

ועוד ניסע אולי פעם לפלשתינה. ואני האמנתי לו.

אם הוא אומר סימן שהוא יודע. האמנתי בו.

כי אז זה היה קדוש מה שאבא אומר [...] באמת שזה נתן לי כוח.

במצב שהוא היה, אוי ואבוי לו.

בלי שערות, נשען על מקל, עור ועצמות. והוא עוד אומר לי על

לימודים, על בגדים..."²¹⁹

הפרק הנוכחי ימוקד בתיאור ארגון חי היום יום של המשפחה בגטו שארגורוד. בהקשר לכך תידון

מהות המשפחה כיחידה כלכלית, מעמדה של המשפחה בתוך קהילת היהודים בגטו (מיקומה

בקהילה; מרכז או שוליים), מערכות היחסים הבין דוריים שבין הורים לבין הילדים, מהות

המשפחה המורחבת ותרומתה להישרדותו של הפרט.

כפי שכבר ציינתי, רוב המגורשים היהודים הגיעו לשארגורוד יחד עם בני משפחתם. חלקם הגיעו

רק עם המשפחה המצומצמת (הגרעינית) ואחרים עם יתר בני המשפחה המורחבת.

מספר גורמים השפיעו על סיכויי הישרדותם של המגורשים. בין אלו נכללו הגורמים הבאים:

א. תפקוד המשפחה כיחידה כלכלית המאפשרת אספקת מזון.

ב. מקצוע מועדף או עיסוק שאפשר פרנסה ממנו לבעלי אותו מקצוע כמו למשל: סנדלרים,

רצענים, פחחים, חייטים וכו'.

ג. חפצים שונים וטובין בעלי ערך אותם הצליחו להביא איתם המגורשים. המרתם במזון,

תרופות, או כסף אפשרו להם לשרוד זמן מה למשל: בגדים שונים, פרוות ומעילי פרווה,

מפות, מצעים, כלי בית, שעונים, תכשיטים, זהב וכיוצא בזה.

ד. תפקוד ההורים.

ה. תפקוד הילדים כמסייעים למערך המשפחתי בדרך השגת המזון ובסיוע בפרנסת יתר בני

המשפחה.

ו. הקשר עם המשפחה המורחבת.

- ז. קרבת המשפחה למרכז או לשוליים של הקהילה.
 ח. יכולת התמודדות עם מחלות שונות בכלל ומחלת הטיפוס בפרט.
 ט. סיוע מן החוץ (קרובי משפחה ברומניה, ארגונים שונים וכו').

המשפחה כיחידה כלכלית

היהודים שגורשו לגטו שארגורוד סבלו מרעב תמידי ומתמשך, התמודדות שהפכה לאחת ממשימות החיים הקשות ביותר. המשמעות המעשית של היכולת להתגבר על הרעב הייתה בגדר הישרדות. אחת הדרכים שניתן היה באמצעותן להשיג מזון ולהתגבר על הרעב היה השגת מזון בכפרים האוקראינים שבסביבה. השגת מזון התאפשרה באמצעות סחר חליפין בפרטי לבוש שהביאו המגורשים מן הבית, בחפצים יקרי ערך ובשאר טובין שנשארו עדיין בידי היהודים בגטו. חלק מהמגורשים הצליחו להביא איתם לגטו מעט כסף, אולם במהלך הזמן וככל שחלף זמן רב יותר בשהייה בגטו האמירו מחירי המזון והרכוש האישי הצטמצם. מצב זה הקשה על המשפחות. משפחות אחרות, שקיבלו כסף וחבילות מקרוביהם שברומניה או, לעיתים, משותפים גויים לעסקים קודמים בעיר מוצאם, הסתייעו לקיומם בעזרה זו, וכך ניצלו ממוות ברעב. עדות לכך מופיעה ביומן שכותבת בלה ברקוביץ :

" .. המאבק לפת לחם הוא יום-יומי. אין כל אפשרות להתפרנס, אנו תלויים במה ששלוחים לנו קרובינו שנשארו ברומניה ובמה שיכולים עדיין למכור, וזה כה מעט [...] בעבר נהגנו להחליף בגדים שהבאנו באוכל, אך גם אלה לא נותרו בידנו ...²²⁰

עדות נוספת נמסרה בראיון ובמסירת עדות שערכתי עם יעקב פיסטינר :
 "היה לנו שותף גוי הגון לעסק מנסרת העצים שהשארנו מאחורינו בקימפולונג. הוא נהג לשלוח לנו מידי פעם מעט כסף עם קצין רומני שהגיע לרומניה לחופשה... מזה יכולנו איכשהו להסתדר ולהתקיים..."²²¹
 דרכים אחרות להשגת מזון נעשו על ידי המרת הבגדים והחפצים שהתחילו להגיע מטעם הקהילה והוועד לעזרה מרומניה ושחולקו על ידי הוועד לנזקקים למזון.

²²⁰ יומנה של בלה ברקוביץ בתוך קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד, עורך ש. אבני, הוצאת ארגון יוצאי קימפולונג-בוקובינה והסביבה, 2003, עמ' 225.

²²¹ ראיון עם יעקב פיסטינר בתאריך 22.5.2005.

גברים, נשים וילדים חיפשו עבודה בכפרי הסביבה בבתי האוקראינים, בשדותיהם במלאכות שונות. ביציאתם מן הגטו הם סיכנו את חייהם על מנת להבריא מעט מזון הן מעבודתם כמו גם מהחלפת בגדים וחפצים אחרים תמורתו, שכן היציאה מגבולות הגטו הייתה אסורה בהחלט. הנתפס היה צפוי לעונשים כבדים לו ולבני משפחתו ואף לגזר דין מוות²²².

הבעיה הייתה קשה במיוחד אצל אלו אשר הגיעו לטרנסניסטריה עם מעט רכוש, לא קיבלו חבילות או תמיכה כלשהי מרומניה ואף לא מצאו מקום עבודה שיספק להם מנת מזון יומית ולו אף הזעומה ביותר. יהודים מגורשים אלה היו נתונים בסכנת קיום יום-יומית. בקרב המגורשים הללו ניכרו הבדלים באישיותם, ביוזמתם, בהעזתם ובכושר ההתאמה וההסתגלות למצבים חדשים. תכונות אלו יכלו להבטיח מזון. גורלם של אלה אשר הגיעו עם "מקצועות נדרשים" שפר עליהם, שכן הם יכלו בקלות יחסית למצוא עבודה אצל שכניהם בכפרים האוקראינים. כך למשל: סנדלרים, חייטים, כובענים, פחחים, נפחים, רצענים וכיוצא באלה²²³.

על כך מספר ביומנו מרדכי קופשטיין:

"הסנדלר פ', שכננו, היה מרוויח יפה בתיקון ערדליים ומגפיים בשביל האיכרים. היו באים אליו מכל הכפרים הסמוכים..."

יעקב יוגב מתאר כיצד השתכר אביו מיצירת כובעים ופרטים אחרים מפרוות:

"...אבא שלי היה קיז'ינר. קיז'ינר זה נקרא שהוא לוקח עור של כבשים או ארנבות, מוריד את זה, ומזה עושים כובעים ודברים כאלה. את זה הוא היה מוכר לכפריים האוקראינים..."

יוזמה אחרת הייתה ניצול ידע של נגינה באקורדיון: ועל כך מספר אברהם שכטר בעדותו:

"...היינו איזה 4 איש. אני ועוד אחד עם אקורדיון, אחד עם כינור ואחד עם גיטרה. התחלנו לנגן. ככה הכירו אותנו אנשי הז'נדרמריה. הם ידעו שיש מוסיקנטים פה. טוב, אז מתי שהיה להם משהו, איזה אירוע שמה, קראו לנו שאנחנו ננגן. כך התקיימנו..."

²²² Julius S. Fisher, The Forgotten Cemetery, Thomas Yoseloff LTD., South Brunswick, 1969, pp.150
ב-11 בנובמבר 1941, פרסם מושל טרנסניסטריה, גיאורגה אלקסיאנו צר מספר 23, ובין יתר סעיפיו נאמר שאסור ליהודים לעזוב את היישוב או העיירה שנקבעה להם למגורים; דליה עופר, החיים בגטאות טרנסניסטריה, עמ' 191.

²²³ יומנו של מרדכי קופשטיין בתוך: קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד, עמ' 242
יעקב יוגב, איז'ש 03/10299: אברהם שכטר, איז'ש 03/6961.

עדויות אלו מחזקות ומלמדות כי בעלי מקצוע "מועדף" ויוזמה יכלו למצוא פת לחם ופרנסה לבני משפחתם מעיסוק במקצועם.

לעומתם, בעלי מקצוע חופשיים כמו עורכי דין, מנהלי חשבונות, סוחרים וכו' מצאו עצמם ללא פרנסה, לעיתים קרסו או שקעו בדיכאון משום שלא הצליחו לעשות לפרנסתם. דוגמא לכך מביאה קוקה בילנקו. בעדותה בפני סיפרה על אביה שהיה מנהל חשבונות ובעל עסקים בעיר מוצאם קימפולונג. כאשר הגיעו העדה, אחיה הצעיר ממנה בשנתיים ושני הוריה לשארגורוד, אביה שקע "במין שוק כזה" (ציטוט מדבריה) משום שלא מצא עבודה בתחום עיסוקו...²²⁴

גם בגטאות פולין היה המצב דומה. רחל הודרה טוענת כי, גברים רבים הוכו בהלם. אי יכולתם למלא את תפקידם המגדרי המסורתי כמפרנסים פגע פגיעה קשה בדימוי העצמי שלהם. חייהם כמו איבדו את משמעותם בעקבות חוסר התעסוקה שהעניקה להם לעיתים קרובות בעבר תחושה של עיניין והצלחה.²²⁵

דוגמאות אלה מלמדות כי ביוזמות אישיות, תושייה, תעוזה והסתגלות מיידית לתנאים, הצליחו אנשים לפרנס את עצמם ואת בני משפחותיהם ובכך לשפר את סיכויי הישרדותם. יחד עם זאת, יש לציין כי לעיתים לא היה די ביוזמה, או בתושייה. היו משפחות רבות שגוועו ברעב. ביניהן ניתן היה למצוא משפחות גדולות שהתקשו להאכיל פיות רבים. לעיתים נסמכו אל שולחן המשפחה הגרעינית, גם חלקים מן המשפחה המורחבת (כמו למשל סבים סבתות, דודים אחיינים וכו'). במקרים אחרים, בשל מחלה של אחד או של שני ההורים, היה קושי לפרנס ולחפש אמצעי קיום. במשפחות אחרות היו נכויות קשות שמנעו יציאה לעבודה, או חיפוש מקור פרנסה והיו גם כאלה ששקעו בדיכאון בשל הגירוש, הן בשל הירידה במעמד המשפחתי והחברתי, והן בשל חוסר יכולת להסתגל לתנאים החדשים, כך שהם התקשו לקיים את בני משפחותיהם.

²²⁴ ראיון עם קוקה בילנקו, שם.

²²⁵ רחל הודרה, "האישה היהודית בפולין מראשית הכיבוש ועד הגירוש לגטאות", בתוך: *יד ושם קובץ מחקרים ל"ב*, תשס"ד, עמ' 343.

המשפחה הגרעינית: אינטראקציות ומערכות יחסים בין הורים וילדים

תפקיד ההורים: הרעב והמצוקות היום-יומיות היו הגורמים העיקריים שהשפיעו על האינטראקציות ועל מערכות היחסים בתוך המשפחה. עדויות מלמדות כי מידת המאמץ של ההורים לשמר התנהגויות הוריות מסורתיות בגטו שימשה כמאפיין הבולט ביותר באותן המשפחות שהצליחו לעמוד במשברים ובקשיים. עוד מתברר כי ההורים עשו את מירב המאמצים (למרות אזלת היד) בניסיון לספק לילדים בטחון פיזי ורגשי, כפי שנהגו בתקופה שלפני המלחמה בעיירות מוצאם.

תפקידם של ההורים לספק בטחון רגשי לילדיהם היה כרוך בקשיים במיוחד לנוכח המוגבלות בבצוע התפקיד ולנוכח ההרעה ביכולתם ובכוחם. לא כל ההורים הצליחו במשימה. בניגוד להורים שהצליחו לשמר התנהגויות הוריות מסורתיות נמצאו הורים שהתקשו להתפנות ולטפל בקשיים של ילדיהם. לאותם הורים לא נמצאה הדרכה והכוונה בגטו. להלן אציג מספר עדויות המדגימות מקרים שבהם המשפחה תמכה בילדיה לעומת מקרים אחרים שבהם לא הצליחה המשפחה לתמוך בילדיה. משפחתה של לאה בן דרור נמנתה על אותן משפחות תומכות ומחזקות וכך היא מספרת בעדותה על אביה:

"... יצאנו החוצה, אבי מצא איזה מקל ונשען עליו (רגלו הייתה פצועה והוא התקשה ללכת). וזה היה גבר בן 33 בערך. ואני הלכתי על ידו. הוא חיבק אותי ואני חיבקתי אותו. הייתי כבר בת 10. והייתי נורא נורא עצובה ואמרתי לו שאני לא רוצה לחיות. מה יש לנו? אז הוא אמר לי ככה, ואני מספרת את זה לכולם: מה את מדברת? אנחנו נבוא הביתה ואת תלמדי, ויהיו לך בגדים יפים. ועוד ניסע אולי פעם לפלשתינה. ואני האמנתי לו. אבא לא משקר. אם הוא אומר סימן שהוא יודע. האמנתי בו.

כי אז זה היה קדוש מה שאבא אומר [...] באמת שזה נתן לי כוח.

אני חושבת שהמילים האלה, והוא לא היה פסיכולוג,

הוא היה אדם פשוט [...] ובמשך השנים אני רואה שהייתה לו

אינטליגנציה טבעית כזאת [...] במצב שהוא היה, אוי ואבוי לו.

בלי שערות, נשען על מקל, עור ועצמות. והוא עוד אומר לי על

לימודים, על בגדים...²²⁶.

מעדות זו נלמד שכדי להמשיך ולנהל "אורח חיים נורמאלי" בתוך המציאות "הלא נורמאלית", הורים שוחחו עם ילדיהם: הפיחו בהם תקוות, תכננו תוכניות וחלמו על עתיד וורוד. בסיטואציות אחרות, היה צורך ממשי של עשייה, צורך להתמודד עם ילדים חולים במחלות כרוניות (כמו למשל סוכרת נעורים) אשר דרשו אספקה סדירה של תרופות. כך במשפחתו של יולקו קליין. ז'קי, אחיו הצעיר ממנו בשנתיים היה חולה בסוכרת נעורים והיה תלוי בזריקות אינסולין. כזכור, תרופות לא היו בנמצא בשארגורוד. ההורים היו צריכים להסתכן כדי להשיג את התרופה מחוץ לגטו ולחסוך את פת הלחם הדלה מפייהם כדי שניתן יהיה לרכושה, כנאמר להלן:

226 לאה בן דרור, איז"ש 03/9810.

...”לקראת סוף שנת 1942 החל מלאי התרופות להצטמצם ואבי ניסה

לרכוש זריקות חדשות בכל דרך אפשרית. בל נשכחה כי גם מה לאכול לא היה לנו [...] כך קרה שהיו ימים שויתרנו על אוכל כדי שאפשר יהיה להחזיק את זיקי בחיים...”²²⁷

לעומת סיפור זה נמצאו הורים שהיו טרודים כל הזמן ולא יכלו להעניק לילדיהם את תשומת הלב שאליה היו רגילים בעבר, ילדים אלו חוו זיכרונות של עזובה ומוזנחות נפשית, כפי שנלמד מעדותה של ברוריה כהן-הופר המספרת על אימה שעבדה עד השעות המאוחרות של הלילה ועשתה מאמצים רבים מאד כדי להביא פת לחם הביתה. מתוך העדות נוצר הרושם כי הילדה שהתה זמן רב לבדה ואימה לא הצליחה להתפנות אליה:

”... איפה הייתה אמא שפעם סיפרה סיפור? איפה הייתה אמא שפעם הקריאה סיפור? גם שלי הפרטית, אני מדברת על אמא שלי הפרטית, איפה הייתה אמא שתעודד קצת? אמא שלי שאני זוכרת אותה עד גיל ארבע שהייתה כל כך מפנקת, וכל פעם הביאה בגד חדש ואיזה משהו חדש, או לסרק את השיער. באיזו צורה היו מטפחים שיער של ילדה כמוני, ובכלל היו מטפחים את הצורה הויזואלית. ההרגשה שלי היום בדיעבד היא שהייתי דחוקה, לגמרי דחוקה. קיימו אותי איך שקיימו אותי כי זה היה צו השעה, אבל לא מתוך יעד לעתיד...”

”... אני חושבת שהרגשתי את עצמי מאד אומללה, מאד עלובה ואבודה [...] אני אף פעם לא אמרתי לאמא שלי: את לא טיפלת בי, את זנחת אותי, שאני באיזשהו מקום הייתי בשבילך הכל, כי כך היית אומרת, אבל לא נתת לי את ההרגשה שאני חשובה לך [...] נכון שהם הלכו כל הזמן (ההורים) ואמרו: הבת שלי, הילדה שלי, הקוקה שלי והכל, אבל אני חושבת שלא מבחינה של לקיים אותי מבחינה פיזית, אלא מבחינת הרגשה של להפיח בי קצת תקווה [...] זה היה אז, החיים”²²⁸

ברוריה כהן בעדותה כבוגרת, מצביעה על צרכיה לחום וקירבה שנמנעו ממנה כילדה. כבוגרת היא אמנם מבינה את מאמציה של האם כאחראית לפרנסה ואת סיבת “נטישתה”, אך יחד עם זאת, היא נושאת עימה מחסור זה שנים רבות אחר כך.

²²⁷ יוסף (יולקו) קליין, בתוך: קימפולונג, ספר זכרון לקהילת יהודי קימפולונג-בוקובינה והסביבה ב', עמ' 272.

²²⁸ ברוריה כהן-הופר, איו"ש, 03/8506.

לדעתי, חשוב לזכור כי תפקודו של ההורה והשפעתו על המשפחה הייתה תלויה במידת החוזק שלו ובעוצמתו הרגשית. כאמור, הורים שתפקדו היטב שהיוו גורם דומיננטי בחיי הרגש של ילדיהם עוד טרם הגרוש, המשיכו לתמוך ולעודד אותם גם בעיתות של מצוקה ומשבר. בצד אלה נמצאו גם הורים אחרים, שהתקשו לעמוד במשימות ההורות ושהתקשו לשמש כ"צוק איתן" לילדיהם בימים הקשים שפקדו אותם בגטו.

התנאים הקשים בגטו שארגורוד, השפיעו באופן שונה על הורים לא רק מן ההיבט הרגשי, אלא גם מן ההיבט המעשי, במישור החיים השגרתי בתפקוד היום-יומי של יתר בני משפחות המגורשים.

בסיטואציה זו, חל לעיתים שינוי בתפקידים המסורתי של הילדים ושל הוריהם. הורים רבים חדלו לתפקד כהורים ואת מקומם זה תפסו הילדים. כתוצאה מכך, עברו הילדים תוך זמן קצר ממעמד של ילדים רכים, למעמד של מבוגרים, נוטלי אחריות ובעלי אחריות על קיום ופרנסת המשפחה. במשפחות רבות נוצר מצב שבו ילדים הפכו ליתומים מאב ואם ורבים עוד יותר איבדו אחד מן ההורים. במשפחות אלו, נטלו הילדים הבוגרים אחריות על הילדים הצעירים ודאגו לפרנסת המשפחה.

בניסיון לאפיין את משפחות המגורשים מלמד על דפוסי אינטראקציה שונים במערכות היחסים שבין הורים וילדים: משפחות בהן שני ההורים או אחד מהם שרד את תלאות הדרך והגיעו לשארגורוד עם ילדיהם כמשפחה מלוכדת ומשפחות בהן ההורים התקשו לתפקד בחיי היום יום וילדים נטלו את מקומם לקיום המשפחה.

באותם מקרים נמצאו משפחות שתפקדו היטב ושהמשיכו לשאת בתפקידיהם המסורתיים. במשפחות כגון אלו ההורים עשו הכל כדי להסתגל למצב החדש. הסתגלות זו כללה, בין היתר: דאגה למקום מגורים, ואחריות על השגת מקורות מזון. התוצאה של אלו הובילה לליכוד התא המשפחתי ולחיזוקו.

משפחתה של לאה בן דרור, מאפיינת את דפוס המשפחה שתואר לעיל וכך היא מספרת:

"אבא שלי היה בן אדם מאד אופטימי, אנחנו ראינו רק שחורות והוא תמיד

חיך ועודד אותנו. הוא לא נתן לנו לרגע לשקוע [...] אז הוא הביא קצת מפות. והוא

החליף את המפות הרקומות עם הכפריים באוכל מבושל, לאיזה

מרק תפוזי"א..."²²⁹.

גם יעקב יוגב מתאר סיטואציה דומה :

"אני הייתי כל הזמן עם סבא וסבתא ואמא שלי. מי ששמר עלי בעיקר זה אבא שלי [...] הוא לא נתן לאף אחד מאיתנו לרגע אחד לפול. הייתה לו מן תושייה כזו להשיג לנו משהו לאכול..."²³⁰.

פאני (ציפי) שלזינגר מספרת על אמה שתמכה במשפחה ובילדיה בשעה שהאב נשלח לעבודות כפייה :

"...אבי נשלח לעבודת פרך בסלילת כבישים ואימי נשארה עם שלושה ילדים קטנים. נו, צריך לפרנס... אז היא עסקה במכירת בייגלך, מלח וסריגת כפפות ומכירתן על מנת להאכיל אותנו..."²³¹.

שושנה סלומון לא שוכחת לאימה על הטיפול המסור במשפחה ועל תרומתה להמשך החיים של בני המשפחה :

²²⁹ לאה בן דרור, איו"ש 03/9810.

²³⁰ יעקב יוגב, איו"ש 03/10299.

²³¹ פאני שלזינגר בתוך: קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד, כרך ב', עמ' 17.

”בגטו החיים היו קשים ביותר, לא היה אוכל, והתנאים הסניטאריים היו קשים להתמודדות. הפחד הגדול של כולם בתוך הגטו היה המיליציה היהודית ששירתה את הצוררים [...] את אחי הגדול לקחו למחנה כפייה, שבו העבודה הייתה קשה ומפרכת ומדי פעם היו הגרמנים ומשתפי הפעולה שלהם, הרומנים, מוציאים להורג את החלשים שלא עמדו במכסות העבודה. אבא ואחי הגדול חלו בטיפוס הבהרות ועל אף החום הגבוה והחולשה הכללית ניסו אנשי המיליציה לקחתם לעבודה. הודות להתעקשות של אימי, שבכתה, התחננה וצעקה, הם ויתרו על שניהם וכך ניצלו. בכלל, הכל נפל על אמא המסכנה, והיא כמו היידישע מאמע, אמיתית, טיפלה בכולם, כיבסה וניקתה, כי ידעה שמה שיציל את המשפחה ותמיד אם תשמור על ההיגינה במקום שהכל היה נגוע ומסוכן. תמיד ידענו במשפחה ותמיד דיברנו על זה, ולא נפסיק לספר לנכדים ולנינים איך האישה הקטנה הזו בכוחות על אנושיים הצילה משפחה שלמה וכולם חזרו מן הגהנום חזרה לקימפולונג...”²³².

בדומה לכך מתארת חנה פריד את תרומתם של הוריה ליצירת אווירה חיובית ואופטימית בבית:

”...ההורים שלי היו אלה שעודדו, היו אלה שחיזקו, לא רק אותנו בתור ילדים. הם חיזקו את כולם. בזכות תושייתו אבא היה מצליח להביא משהו לאכול משום מקום [...] כשאבא היה אומר: עוד נחיה ונזכה – הייתה משמעות לדברים האלה. היום אני מבינה את פירושם. זאת אומרת, כשאת למטה למטה בתוך התהום ומישהו מושיט לך יד ואומר לך: תסתכלי, יש בכל זאת שמש, יש בכל זאת שמים, עוד יום יבוא ונרים את הראש ונראה את השמש. אלה מילים שמאד מחזקות ומעודדות [...] ושוב אני חוזרת ואומרת, ששרדנו בזכות האמונה הזאת של ההורים, אם תשאלי אותי

²³² שושנה סלומון בתוך: ש. אבני (עורך), קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד, עמי 122.

איך ולמה, אני שוב אחזור ואמר לך: בזכות האמונה אולי, האמונה

שהורים שלי טמנו בנו...²³³.

מתיאורים אלה ניתן ללמוד על המאמץ הרב שהשקיעו ההורים בניסיונם לשמור על אוירה של ביטחון בבית, בניסיונם ללכד את בני המשפחה באמונה "שיהיה טוב" ובניסיונם לדאוג לצרכים המינימאליים של הילדים, שמשמעותם הייתה לחפש פתרונות מעשיים לצרכים הפיסיים, להתמודדות עם הרעב ולצרכים הרגשיים של חוס, עידוד ותמיכה.

הילדים בגטו שארגורוד - שינוי תפקידים: הורים רבים התמוטטו והפסיקו לתפקד²³⁴. כדי שהמשפחה לא תתפרק ועל מנת לשמור על המסגרת המשפחתית, ילדים מצאו עצמם לעיתים קרובות נוטלים את מקומם של ההורים ומתפקידים במקומם. כך נוצר מצב של שינוי (היפוך) תפקידים: את מקומם ותפקידם המסורתי של ההורים תפסו ילדיהם שנאלצו לפרנס, לטפל ולסעוד הורים חולים בעת מחלה ולתמוך בהם וביתר בני המשפחה. ההורים הפכו לתלויים ביכולות ילדיהם לפרנס, ליצור קשר עם השלטונות ואף לשרוד. גם בעניין זה קיימות עדויות רבות ואציג כמה מהן:

אברהם שכטר הגיע עם הוריו אחותו ובעלה לשארגורוד וחיו יחד. ההורים שלא היו מסוגלים לעבוד, נתמכו על ידי בנם אברהם בן 16 שידע לנגן ולשיר:

"...בזכות עבודה ותושייה הצלחתי להחזיק את המשפחה שלי..."

"...אמא אמרה: אם אברמלה מנגן ושר, אנחנו בסדר. המצב יהיה בסדר..."

"... אבא למשל, נתתי לו כסף והוא הלך לשוק לקנות קצת דברי חלב..."

"... אני בא הביתה ואחת האחיות שלי בוכה. מה יש? לקחו את האח שלי

לעבודה לבוג. אבל רק היום לקחו אותי, עוד לא שלחו אותי. אז אמרתי לה:

רגע, אני אלך לראש הז'נדרמריה [...] ואכן הוא היה שם, הייתי צריך לעלות

40 מדרגות ולא יכולתי כי הייתי חלש אחרי מחלת טיפוס [...] פתאום אני

שומע שהוא יורד במדרגות, שמו היה לאצה, [...]

- זה אתה? האקורדיוניסט שלי? מה אתה עושה פה?

- באתי הביתה ואחותי מספרת לי שאתה לקחת את בעלה לעבודה,

אתה יכול לעזור לי לשחרר אותי?

²³³ חנה פריד, איו"ש 03/10408.

²³⁴ עקב תלאות הדרך, טראומת הגירוש, אובדן נכסים ורכוש בעיר המוצא, אובדנם של יקיריהם בדרכי הנדודים, או כתוצאה ממחלות מהם סבלו.

- איך קוראים לו?

- דני רגנשטרייך.

הוא רשם והוא אמר לי :

- בעוד שעה הוא יהיה בבית

ובאמת כעבור שעה הוא הגיע הביתה...²³⁵ ”

המקרה של אברהם שכטר הוא אחד ממקרים רבים שבו בן, לוקח תחת חסותו את הוריו ודואג להם ולמחסורם. מדוגמה זו ניתן ללמוד כי באמצעות תושייה ויוזמה הצליח הבן ליצור קשר עם השלטונות, לשאת ולתת עימם ולשרוד בגטו. תושייה ויוזמה היו חיוניות לחלק של ההישרדות בגטו.

עדותו של זאב מושקוביץ ממחישה דוגמה זו, כפי שמספר להלן :

”... בשארגורוד נשארתי עם אמא ושתי האחיות. עכשיו כשאבא נפטר,

אמא הייתה חולה ולא יכלה לפרנס אותנו [...] {...} הלכתי לפשוט יד [...]

אני הייתי בחורצ'יק בן 10, מצאתי לי איזהו מקום שאף אחד לא

גילה את זה, מקום שמכרו לחם תושבי המקום, ושמה מכרו את

הלחם בקילו [...] עמדתי על יד האשנב. היו חותכים, אז הפרורים

שהיו, וחתיכות שאם שוקלים קילו, חצי קילו, רבע, נתנו לנו לפי

מנות, אז החתיכה הזאת שהיה תוספת למשקל, אז היו נורא מרחמים,

ראו ילד בלי בגדים, בלי נעליים, הייתי הולך רק עם חולצה ואיזה

סמרטוטים קשורים, כבר לא היה להם שום דבר, אז מרחמנות נתנו

לנו את חתיכות הלחם האלו, שנפל, והפירורים האלו. זה היה מקור

האוכל שהבאתי הביתה...”

זאב מושקוביץ מוסיף ומספר :

”... גם היינו הולכים מבית לבית לבקש נדבות, והנדבות האלו, היו

כאלו נוצרים שהלב נקרע להם. היו נותנים מה שהיה להם, תפוח אדמה

אחד, והקליפות של התפוח, טיפה אוכל אם הם בישלו היו נותנים [...]

לאן שהיינו הולכים היה לנו מין סיר קטן והיה שקית, אז בסיר הזה אם

אחת נתנה לי מרק סוג אחד, השנייה מסוג אחר, הייתי מערבב ומביא

²³⁵ אברהם שכטר, איז"ש 6961.

בערב לאמא אוכל...".

"... האחות שגדולה ממני פחדה להסתובב, כי היו מתעסקים אתה. היו מנסים לאנוס את הבנות. אז היא ישבה בבית, היא הכינה לנו את האוכל, ואנחנו היינו הולכים לקבץ את הנדבות, אני ואחות יותר גדולה ממני בשנתיים..."²³⁶.

גם מקרה זה מדגים ותומך במצב של שינוי תפקידים במשפחה ומראה כיצד ילד בן עשר שימש באופן פעיל בתפקיד של שני ההורים כמפרנס וכמגינים על יתר בני המשפחה.

גם יהודית בן פורת מתארת מצב דומה של שינוי תפקידים שבו הילד משמש באופן פעיל בתפקיד של שני ההורים כמפרנס וכמגן של יתר בני המשפחה:

"...במשפחות בהן ההורים חדלו לתפקד, ילדים בני 5-8 היו מפרנסים את משפחותיהם על ידי סחיבה ומכירת סיגריות, היו כאלה שחיפשו דרכים שונות לא מקובלות כדי להישאר בחיים ולהשאיר את בני משפחותיהם בחיים, לשם כך הם נהגו להסתגן החוצה מן הגטו ולסכן את עצמם בניסיון לעבוד בכפרים אצל האוקראינים..."²³⁷.

בתיאוריה של יהודית בן פורת, מודגש היטב הרצון להמשיך לחיות. לשם כך ילדים היו מוכנים לעשות הכל: לעבוד בעבודות קשות ולהסתכן ביציאה מן הגטו ובסכנות אחרות שארבו להם בדרך.

עדויות אחרות מלמדות כי היו מצבים בהם תפקודם של ההורים היה לקוי (בגלל התדרדרות במצבם הנפשי). במקרים אלה המשך הישרדותה של המשפחה הייתה תלויה ביכולתם של הילדים למצוא מקורות פרנסה, לשאת ולתת עם שלטונות הגטו היהודיים וליצור קשר עם השכנים האוקראינים.

לפיכך, וכפי שכבר ציינתי, ילדים חדלו לשמש בתפקידים המסורתי ונקבעו חוקי התנהגות והתנהלות אחרים מאלה שידעו בעבר. על מנת שיוכלו להגן על עצמם ועל יתר בני המשפחה מפני

²³⁶ זאב מושקוביץ, איו"ש 03/9998.
²³⁷ יהודית בן פורת, איו"ש 03/4277.

כליה ברעב, בקור העז ומפני סכנות אחרות בגטו, נאלצו הילדים לסכן עצמם מידי יום ביומו בחיפוש אחר מזון, עבודה כלשהי וכו'.

תופעת שינוי (היפוך) התפקידים בשארגורוד בטאה לפיכך את הצורך של המשכיות המשפחה במסגרת המשפחתית, למרות העדר התפקידים המסורתיים (הורים בתפקידיהם המסורתיים כמובילים את ילדיהם).

ראוי לציין כי במקרים של משפחות רבות, גם במצבים קשים אלו האינטימיות בתוך המשפחה המשיכה להתקיים.

דוגמא לכך היא קוקה בילנקו ומשפחתה: העדה מתארת כי למרות שהילדים תפסו את מקומם של ההורים. אלה האחרונים המשיכו לקיים שיחות בבית עם ילדיהם, הילדים עדיין נועצו בהוריהם בנושאים שונים ורחשו להם את אותו מקום של כבוד כפי שהיה לפני המלחמה והשבר שפקד את המשפחה²³⁸.

בהמשך הדיון בילדים בגטו שארגורוד, ברצוני לציין כי ילדים לא למדו. בגטו עצמו לא היו קיימים בתי ספר, גני ילדים או כל מסגרת לימודית אחרת. לפיכך גם לא התקיימו לימודים סדירים לכלל ילדי הגטו. לימודים לא התקיימו:

א. משום שלא חל שום חוק לימודים חובה כפי שהיה קיים ברומניה טרם הגירוש;

ב. הוועד שבראשו ד"ר מאיר טייך, לא נתן את דעתו להקצות משאבים למטרה זו, כפי הנראה לא עמד על סדר היום הציבורי באותה עת;

ג. בל נשכח, כי ילדים רבים היו עסוקים בסיוע לפרנסת המשפחה והם לא היו פנויים לכך.

לעומת זאת בבית היתומים של פרידריך ברכר, עם שיפור מצבם הגופני והנפשי של הילדים היתומים שחסו בבית יתומים זה (ולא להבלבד), החלה התארגנות בכתות מעורבות גיל והתקיימה למידה²³⁹.

בניגוד למצב זה של העדר מסגרות לימודים בשארגורוד, המצב בגטאות הגדולים בפולין היה שונה. בגטאות כמו ורשה²⁴⁰ ולודז'²⁴¹. התקיימו לימודים עד לגרוש למחנות ההשמדה.

²³⁸ עדות בפני, קוקה בילנקו.

²³⁹ שמואל בן ציון, *ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה*, עמ' 185-183. בכתות מעורבות הגיל הללו, למדו: קרא וכתוב ברומנית, עברית ויידיש, תנ"ך וצינונות.

²⁴⁰ דליה עופר, "ילדים ונוער בתקופת השואה: סוגיות לדיון וקווים למחקר", בתוך: *ספר יובל לישראל גוטמן*, עורכים: ש. אלמוג, ד. בלטמן, ד. בנקיר, ד. עופר, 2001, עמ' 88-81. המסגרות החינוכיות השונות התארגנו בכל רחבי העיר, ואילו בגטו הסגור הייתה המערכת מרוכזת יותר במוסדות וארגונים. עדויות מספרות על מורים רעבים המרביצים תורה בילדים הרעבים שלומדים.

לא רק ילדים עברו שינוי במעמדם ובתפקידם בתוך המשפחה. גם הנשים עברו שינויים בדפוס פעילותן המגדרית המסורתית. בחברה היהודית במזרח אירופה כמו גם במערב אירופה ראו את הדאגה לבית ולבני המשפחה כמשימתה המרכזית של האישה²⁴². ברומניה, כמו גם ביתר התרבויות שנחקרו, תפקידה המגדרי המסורתי של האישה היה כאחראית לטיפול בילדים ובמשק הבית בכלל, והדאגה להכנת המזון למשפחה בפרט. תפקידים אלה נחשבו לחובותיה המרכזיות של האישה²⁴³. בגטו שארגורוד, נשים רבות נאלצו לחרוג מן התפקידים שמילאו לפני המלחמה ולהגדיל את תרומתן לפרנסת המשפחה, ולעיתים אף לקבל עליהן את עול הפרנסה כולה. תופעה זו התבטאה במיוחד לאחר שנשים רבות התאלמנו והיו למפרנסות העיקריות לילדים שנתרו, או גם ליתר בני משפחה²⁴⁴. למצב דומה בקרב נשים ביתר גטאות פולין טוענת גם רחל הודרה בעבודתה העוסקת בנשים יהודיות בפולין²⁴⁵.

קונפליקטים בתוך המשפחה

למצוקות היום-יום וקשיי הקיום הייתה השפעה ישירה על מערכות היחסים בתוך היחידה המשפחתית. לא כולם הגיבו או התמודדו עם הקשיים באותה דרך. לאחדים, מצוקותיהם התבטאו במערכות היחסים הבין אישיים בתוך המשפחה, מערכות יחסים שהיו לעכורים וגררו מריבות רבות בין בני הזוג.

מרדכי קופשטיין מתאר מצב כזה ביומנו :

"... אבא היה שייך לאינטליגנציה וחוש המסחר לא היה מפותח בו. לא אחת פרצו מריבות קשות בינו לבין אמא בגלל זה. 'כל היהודים סוחרים ומרוויחים את לחמם, רק אתה יושב בחיבוק ידיים ואוכל

²⁴¹ בלודז' מתוארת מערכת חינוך ענפה ומאורגנת. מיכל אונגר, לודז', אחרון הגטאות בפולין, יד ושם, ירושלים, תשס"ה, עמ' 212-230.

²⁴² פולה היימן, "המשכיות ותמורה במשפחה היהודית המהגרת בארצות הברית", בתוך י. ברטל י. וגפני (עורכים), ארוס, אירוסין ואיסורים-מיניות ומשפחה בהיסטוריה, מרכז זלמן שז"ר לתולדות ישראל, ירושלים, תשנ"ח, 1998, עמ' 343.

²⁴³ ראוי לציין כי היו נשים שעבדו גם מחוץ לבית. למשל: עבדו בתפירה בבית, היו בעלות סלונים לתפירה, סייעו לבעלים בעסקים שלהם וכו'.

²⁴⁴ ראה עדויות שהוזכרו לעיל: לאה בן דרור, שם, ציפי (פאני) שלזינגר, בתוך: ש. אבני (עורך), קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית שהייתה ואיננה עוד ב', עמ' 17, שושנה סלומון, שם, עמ' 112.

²⁴⁵ רחל הודרה, האישה היהודייה בפולין, עמ' 337-343.

את שארית רכושנו, מוכר ואוכל, מוכר ואוכל! לשווא רצה אבא להסביר לה שאין לו חוש מסחרי כל עיקר, ושאיננו מסוגל לספרות, ואמא הייתה טוענת את שלה...²⁴⁶.

בהמשך הוא כותב ביומן זה :

"... וככל שגדלו הצרות והדאגות, כן נעשו בני האדם עצבניים יותר ועל לא דבר פרצו מריבות וקטטות בין המשפחות. מריבות שנגמרו תמיד בכל רע. העצבנות הנוראה הזאת התפשטה כמחלה מידבקת בכל מזקן ועד טף, מן צורך פנימי היה לריב, רק לריב [...] 'אינני יודעת מאדם קופשטין, מה זה קרה לבעלי...' – הייתה אומרת מרת ק' לאמא. 'הלא בבית, שם, הייתי בשבילו עקרת בית מצוינת, רעיה טובה, וכל מוצא פי היה חוק לו, ועתה כאילו נכנסה בו רוח רעה: כל מה שאני עושה אינו מוצא חן בעיניו, וכל היום הריהו מתקוטט ומתקוטט!' ולא רק במשפחה זו הופרה ההרמוניה בין בני הבית, אלא שעל כל המשפחות שבכל המקומות עברה כוס זו..."²⁴⁷

בדוגמאות כאלה, חוסר תפקודו והיעדר יוזמה של האב, מנע לחם מבני הבית. מצב זה גרם למריבות בין בני הזוג. לעומת תיאורים אלו נמצאו משפחות שמצוקות היום-יום וקשיי הקיום דווקא איחדו את המשפחה. במשפחות כאלה נרתמו גם הילדים למאמץ המשפחתי, סייעו בפרנסת המשפחה ותרמו למשפחה להתלכד. דוגמא למשפחות כגון אלו אנו מוצאים בתיאורה של לאה בן דרור שמספרת:

"... אבא שלי היה אדם אופטימי ותמיד הוא חיידך [...] אבא נתן לנו, לכולנו הרבה כח הוא זה שעודד וחיזק והחזיק אותנו ביחד, שלא ניפול חס וחלילה [...] היינו כל הזמן ביחד, דאגנו שלא יחסר אף אחד מאיתנו..."²⁴⁸

²⁴⁶ יומנו של מרדכי קופשטין, בתוך: ש. אבני (עורך) *קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד*, א', עמ' 240.

²⁴⁷ מרדכי קופשטין, בתוך: ש. אבני (עורך) *קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד*, א', עמ' 24, עמ' 242.

²⁴⁸ לאה בן דרור, איי"ש 03/10229.

מעדות זו ומעדויות אחרות הדומות לה, ניתן לראות כי קשיי היום-יום חיזקו את הקשרים הבין אישיים. בחיים הכלואים של הגטו, גם ההורים וגם הילדים סיכנו חייהם אחד למען השני על מנת להבטיח הישרדות. התלות ההדדית הייתה מעבר לדפוסי החיים שידעו עד אז. כל משבר או שבר, עלול היה להיות גורלי לחייהם של המשפחות, או לאיכות חייהם. יתר על כן, ניתן לשער שהיו לכך שורשים ביחסים בקרב בני המשפחה לפני הגירוש, למרות שאיננו יודעים על כך דבר.

לאור כל האמור לעיל ניתן לטעון כי משפחות הגיבו באופן שונה למצוקות, מצבי עקה ולחץ, בתנאים הקשים של הגטו (לרעב, לקור, למחלות לחוסר היכולת להתפרנס, למצבים ומשברים נפשיים).

היו כאלה שליכדו את "שורותיהם" ואחרות התפרקו.

בחיי היום-יום משפחה לא מסוגלת להישאר במצב משברי ולהמשיך לפעול ולתפקד. לפיכך, במשפחות בהן ילדים חוו משבר, או חוסר תפקוד של הוריהם, יתר בני המשפחה התגייסו כדי להתגבר על השבר ולטשטשו.

כך למשל קרה במשפחתה של קוקה בילנקו: אביה ואימה פסקו לתפקד בשל משבר נפשי. במקרה זה הילדים התגייסו וליכדו את השורות, הם היו לתומכים, דאגו לניקיון, פרנסה וכיוצא בזה²⁴⁹. מקרה דומה היה זה של אברהם קופשטין ש"אסף" את אביו "המתפרק" ויחדיו הם הלכו לחפש עבודות מזדמנות²⁵⁰.

במקרים אלה יש להניח כי המערך המשפחתי היה מספיק איתן והילדים יכלו להתגייס ולסייע למשפחה כדי שתוכל הישאר כיחידה.

במקרה של מרדכי קופשטין, המריבות התרחשו על רקע תסכולה של האם בשל אוזלת ידו של בעלה ביכולתו לפרנס. גם במקרה זה נחלצו הילדים לעזרת האב ותמכו בו במציאת עבודה וסייעו בידו להתפרנס²⁵¹.

בהקשר הרחב ובהתייחס לדפוסי התנהגות בינאישיות ולאנטראקציות בתוך המשפחה במצבי לחץ ומשבר, שרון קנגיסר, המתייחסת למשפחות יהודיות בגטו קובנה טוענת, כי בגטו קובנה,

²⁴⁹ קוקה בילנקו, עדות בפני.

²⁵⁰ מרדכי קופשטין, בתוך: ש. אבני (עורך) *קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד*, א', עמ' 24 עמ' 243.

²⁵¹ שם.

אוכלוסיית הגטו יצרה דפוס התנהגות הדומה לחברה רגילה ומסורתית. לטענתה, לא כל אחד התמודד או הגיב ללחצים באותה דרך. עבור אחדים, סבלם שנוצר כתוצאה של התנאים הקשים שיצר הגטו, רק החמירו את קיומם של התנהגויות קשות ולא נאותות. אצל אחרים, הלחץ והמתח יצרו גרווי לחשיפת עימותים במשפחה והתנהגויות אגרסיביות אשר כפי הנראה, היו קיימים עוד טרם הגרוש והחיים בגטו. מוסיפה שרון קניגסר וטוענת כי, משפחות שלא תפקדו כראוי לפני המלחמה נשארו כלא מתפקדות גם בגטו. לעומת משפחות אלה, היו משפחות שתפקדו היטב לפני המלחמה, אך תנאי הגטו הקשים ומצוקות היום-יום, יצרו מתחים בתוך המשפחה והביאו למריבות, מרירות ותופעות אחרות המעידות על חוסר התמודדות²⁵².

ניתן לומר אפוא, כי הניתוח של שרון קניגסר מתאים ודומה גם למצבן של המשפחות הרומניות שגורשו לגטו שארגורוד. על כך מעידות העדויות והדוגמאות שהבאתי לעיל.

באשר למשפחות שהתפרקו: אמנם הייתה אופציה לנטוש ולברוח מן המצוקות, אך להתנהלות בדרך זו, לא מצאתי תימוכין בעדויות ובתיעוד.

באותו הקשר של מצוקות ושל שבר במשפחות המגורשים בשארגורוד, ברצוני להאיר את עיני הקורא, כי קיימת בעייתיות הנוגעת לשאלה הקשורה לעוצמת השבר, קרי: עד כמה היה השבר בתוך המשפחות עמוק, ומה היה טיבו של שבר זה, עד כי מנע מן משפחות להמשיך ולתפקד.

לא מצאתי מידע בתיעוד ובעדויות שיכול היה לענות על סוגיות אלו. טיבם של יחסים עכורים במשפחה שיצרו קרעים ושברים, היו תופעה שהייתה פחות מדוברת בין הניצולים ובעדויותיהם.

אך לסיכום ניתן לומר, כי ללא ספק במשפחות המלוכדות, כל אחד מבני המשפחה העניק כוח, הגנה ובטחון ליתר בני המשפחה, תחושות שהיו כה חיוניות ונחוצות בימי המשבר שחוו. יתרון זה בא לידי ביטוי גם בהתלכדותה של המשפחה המורחבת ובכך אדון בהמשך.

מערכות יחסים בתוך המשפחה המורחבת

בבואנו לדון במשפחה המורחבת (סבים סבתות, דודים דודות, אחיינים, בני דודים וכו') שהגיעה לגטו, ראוי לציין כי כבר בעיירות מוצאן טרם הגרוש מרומניה, משפחות רבות חיו באותה עיירה עם יתר בני המשפחה. עדים רבים מעידים על קשרי משפחה חמים עוד מן התקופה בה חיו יחד בעיירות מוצאם. בני משפחות רבות עבדו יחדיו והיו שותפים לעסקים. כך למשל בבית עסק אחד עבדו אב ובניו ועסק זה פרנס את המשפחות כולן.

²⁵² Shsrn Kangisser, *The Experience of the Jewish Family in the Nazi Ghetto, Kovno: A Case Study*, The Hebrew University of Jerusalem, Israel, 1997

שלמה רז נזכר בילדותו מן העיירה יידינץ :

”אני נולדתי בעיירה יידינץ, ואני זוכר את הבית שגרו בו גם סבא וסבתא מצד אמא, וההורים וגם אחות של אמא. בית גדול עם חנות מכולת גדולה בכניסה, לצד הרחוב [...] אבא עבד איתו במכולת וזה פרנס היטב את שתי המשפחות...”²⁵³.

הגירוש חל על כל היהודים ולפיכך אך טבעי היה שכולם גורשו יחדיו. גם במהלך הנדודים ובדרכי הגירוש, עד הגיעם לגטו שארגורוד, השתדלו כל בני המשפחה המורחבת לדבוק זה בזה, לסייע ולתמוך לאורך כל הדרך. על כך ישנן עדויות רבות ואציין רק כמה מהן :

יעקב יוגב מספר כי פרט להוריו, בזמן הגירוש מקימפולונג היו איתם גם סבא וסבתא ומהם השתדלו לא להיפרד²⁵⁴.

מלכה רלנר מעידה כי את סוצ'אבה עזבו אימה אביה וסבה וסבתה מצד אימה. בנדודיהם ובתלאות הדרך, עד הגיעם לשארגורוד הם שמרו אחד על השני ותמכו זה בזה בדרך הנדודים הקשה²⁵⁵.

בובי שיבר מונה את כל בני המשפחה שגורשו מסוצ'אבה לשארגורוד ובנדודיהם בדרכים, לאורך כל הדרך הקפידו להיות ביחד ולא להיפרד :

”איתנו גורשו ונדדנו בדרכים יחד : אברהם שיבר- אבי, הינדה שיבר – אימי, מרים, צרל ולוטה שיבר – הדודות : הרמן רנרד – הדוד, סופיה (קוקה) בת דודתי, יעק יוסיפר – הסבא, רחל יוסיפר – הסבתא...”²⁵⁶.

יונה ברקאי כותבת :

”בסתיו 1941, בגירוש לשארגורוד גורשנו גם אנו, ילדות בנות שבע

²⁵³ שלמה רז, איו"ש 03/11706.

²⁵⁴ יעקב יוגב, איו"ש 10299.

²⁵⁵ מלכה רלנר, איו"ש 03/916.

²⁵⁶ בובי שיבר, בתוך : ש. אבני (עורך), קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד, כרך א', עמ' 277.

ו-13, עם דודנו, אחי אבינו שגר יחד איתנו²⁵⁷.”

היו משפחות שהשתדלו להתקבץ יחדיו תחת אותה קורת גג, המצוקות והפחד היום-יומי ליכד את בני המשפחה ונטע בהם בטחון. היות ובתהליך הגירוש והנדודים בדרכים, החמירה מצבה של המשפחה כיחידה משפחתית בכלל ושל הפרט בפרט, מגורים משותפים בגטו חיזקו את הפרט במשפחה, נטעו בו בטחון ובכך זה איחד וליכד מחדש את המשפחה המורחבת כולה: בעדותו של בובי שיבר, הוא מתאר:

”... בשארגורוד גם גרנו כל המשפחה ביחד. דאגנו אחד לשני ועודדנו זה את זה...”²⁵⁸.

ברוריה כהן-הופר מתארת את החיים במחיצת כל המשפחה למרות הצפיפות הרבה:

”... לקחו אותנו לאיזה בית גדול, מסתבר שזה היה איזה קסרקטין של חיילים, הביאו אותנו לשם, וניסו להכניס אותנו פנימה. היו שם המונים, היה צריך לעלות על מדרגות עץ כאלה, זה היה בית עם קומות. התעקשנו להיות כולם יחד למרות הצפיפות הנוראית: אני, אמא ואבא, סבתי בת השבעים ודודתי עם תינוק...”²⁵⁹.

בהמשך אותה עדות, מתארת ברוריה כהן- הופר כי נותרו היא ואמה לאחר שהאב והסבתא נפטרו ממחלת הטיפוס. בשל כך, דודתה ותינוקה הצטרפו למגורים משותפים ודבקו זו בזו, תמכו וסייעו אחת לשנייה במזון ובעידוד רגשי.

במקרים בהם התפרקה המשפחה הגרעינית בשל מותו של אחד ההורים או אף שני ההורים, או במקרה של מחלה וחוסר תפקוד, בני המשפחה הגרעינית שנותרו לאחר הפירוק ובמיוחד ילדים, מצאו מקום מקלט בחיקה החם של המשפחה המורחבת. המשפחה המורחבת שימשה כתחליף לאותם בני משפחה ולשרידים שנותרו מן המשפחה הגרעינית.

²⁵⁷ יונה ברקאי, בתוך: דוד שלמה, (עורך), *דורות של יהדות וציונות-דורותיה*, כרך ה, ק. ביאליק אוגוסט 2000, עמ' 85.

²⁵⁸ בובי שיבר, שם, עמ' 278.
²⁵⁹ ברוריה כהן-הופר, אי"ש 03/8506.

ומתאר יצחק מרדכי מרדלר בזיכרונותיו:

"... גיסי שלום בלומן, בעלה של אחותי לאה, נפטר באיבקשוביץ בשנת 1943 והשאיר אחריו את אחותי ושתי ילדות קטנות, רבקה ומינה. אחרי מות בעלה עברה אחותי עם הילדות לשרגורוד. לקחנו אותן לגור אתנו כדי שיהיה קל יותר לתמוך ולעזור להן".²⁶⁰

ככל שהגיעו מגורשים נוספים לגטו, הם נתקלו בהעדר וחוסר מקום מגורים. מגורשים רבים חפשו בני משפחה, או אף בני עירם כדי להתאחד איתם במקום מגורים.

ד"ר ברטהולד מרדלר שהיה רופא בשרגורוד מספר על הגעתו לגטו שארגורוד:

"... לשארגורוד באו כעשרת אלפים מגורשים מכל פינות בוקובינה, בסרביה ודורהוי. התייאשנו, כי לא היה לנו איפה לגור. למזלנו הגיע יהודי שהכרנו עוד מקימפולונג בשם שמה שויחט, שלקח את ארבעתנו אליו ועזר לנו ברוח האחוה. נתן לנו לאכול ובביתו היה חם..."²⁶¹.

העדויות מחזקות ומלמדות כי, ללא ספק, גם המשפחה המורחבת סיפקה תמיכה. לכן, אנשים רבים השתדלו להיות במחיצתם ואף העדיפו לוותר על מרחב המחיה שלהם (להצטמצם במקום) על מנת להביא למגורים עימם בני משפחה שהיו חסרי כל.

תמיכה לטענה זו מצאתי בעדותה של פפי ביכלר:

"... ברצוני לציין שלאחר שהגענו לשארגורוד היינו בין האנשים המאושרים שגרו עם בני המשפחה. הבאנו אותם אלינו, לתנאים לא תנאים, בצפיפות גדולה, אך היינו יחד, סבלנו, יחד תמכנו ועזרנו אחד לשני..."²⁶²

באותו הקשר מוסיף יצחק מרדכי מרדלר ומתאר בזיכרונותיו:

"... גיסי שלום בלומן, בעלה של אחותי לאה, נפטר באיבקשוביץ בשנת 1943 והשאיר אחריו את אחותי ושתי ילדות קטנות, רבקה ומינה. אחרי מות בעלה, עברה אחותי עם הילדות לשארגורוד. לקחנו אותן

²⁶⁰ ד"ר יצחק מרדלר בתוך שם, כרך ב', עמ' 186-187.

²⁶¹ ד"ר ברטהולד מרדלר, בתוך: שם, עמ' 182.

²⁶² פפי ביכלר, בתוך: ש. אבני (עורך) קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד, ב', עמ' 35.

לגור איתנו כדי שיהיה קל יותר לתמוך ולעזור להן...²⁶³”

העדויות שלעיל, מלמדות על היתרון בהשתייכות, במגורים המשותפים וביחסים הדוקים וקרובים עם המשפחה המורחבת. זו האחרונה, שימשה כפונקציה חשובה בעיקר במקרים של התפרקות המשפחה הגרעינית. במקרים אלה, שרידים של בני המשפחה הגרעינית שאיבדו את יקריהם מצאו מקלט אצל קרוביהם בני המשפחה המורחבת. כמו כן הם מצאו משען ושייכות למסגרת כלשהי המספקת מערך של הגנה ותמיכה הן במישור הרגשי וכן במישור הכלכלי. עם זאת, חשוב לזכור כי בצד יתרון זה של המשפחה המורחבת, החיסרון היה בקושי לפרנס ולהאכיל פיות רבים.

גורלם של הקשישים : הקשישים היו הראשונים להיפגע כבר מרגע הגירוש מעיירות מוצאם ברומניה. רבים מהם לא הצליחו לעמוד בטלטלות הדרך ואותם קשישים מתו מאפיסת כוחות, נורו משום שנשרכו אחרי השירה ולא הצליחו לעמוד בקצב ההליכה, או שמתו מסיבות אחרות הקשורות לגילם המתקדם ואשר לא אפשר להם לעמוד בתנאים הקשים.

אך יחד עם זאת, היו קשישים שהצליחו להגיע לשארגורוד עם בני משפחתם של ילדיהם²⁶⁴. בנים לקחו תחת חסותם את הוריהם הקשישים ודאגו להם ולו אף במעט שהיה ברשותם. בעדותו בפני, סיפר לי ארני שפטר כי אביו שמואל, הביא את סבו וסבתו לשארגורוד, לגור בסמוך מאד אליהם, כדי שיוכל לעזור ולתמוך בהם. ארני הנכד, וגם אביו (שמואל) נהגו להביא להם מן המזון הדל שהיה להם, "ולראות שהכל בסדר אצלם"²⁶⁵.

דפוס חיים זה של דאגה לקשישים היה קיים ומקובל טרם הגרוש, עוד בעיירות המוצא של המגורשים ברומניה.

לסיכום : ברצוני לשוב ולהדגיש שכל העדויות מלמדות כי הקיום ביחד כמשפחה, הן הגרעינית כמו גם המשפחה המורחבת, או כחלקי משפחה שהתאחדו יחד, היה יתרון ותנאי חשוב מאד לכוח העמידה בתנאי החיים הקשים מנשוא בגטו.

²⁶³ ד"ר יצחק מרדלר בתוך, ש. אבני (עורך) *קימפולונג והסביבה* כרך ב', עמ' 187.

²⁶⁴ לרוב היו אלה קשישים שילדיהם דאגו להם, שיחדו את הז'נדרמים הרומנים, שכרו עבורם עגלות והעמיסו אותם עליהן כדי לחסוך מהם את ההליכה הקשה והממושכת ברגל בדרכי הנדודים.

²⁶⁵ ארני שפטר, עדות בפני.

מעמדה של המשפחה בקרב הקהילה

תנאי נוסף לקיומה של המשפחה היה מיקומה בתוך המערך החברתי של הגטו. קרי: הקרבה למרכז או לשוליים שקבעו מאד את סיכויי קבלת עבודה או טובות הנאה אחרות ואשר הקלו על קשיי החיים ועל סיכויי ההישרדות.

ניתן לתאר את הציבור היהודי בגטו שארגורוד מבחינה חברתית, כמשתייך לקהילות שונות בהתאם למקום מוצאם וכמשתייך למעגלים שונים הנעים מן המרכז אל השוליים²⁶⁶, כאשר המרכז היווה את מוקד הסמכות וההכרעה בארגון החיים הפנימיים, בתחומים ובגבולות שקבעו החוק הרומני ונוהגי הרירות של ראשי המחוזות והפקידות. למרכז השתייכו חברי האובשצ'ינה (חברי הועד של שארגורוד שבראשם עמד ד"ר מאיר טייך), ראש המשטרה היהודית ד"ר קוך וחבריו – יתר חברי המשטרה היהודית, בעלי תפקידים אחרים כמו רופאים, מנהל המטבח הציבורי, מנהל בית יתומים (ברכר) ואחרים.

קרבה למרכז הבטיחה למשפחות יציבות יחסית בתנאי החיים של הגטו. מקרבה זו נהנו במיוחד המשפחות יוצאי סוצ'אבה שהיו מקורבים לד"ר טייך וכמובן כל המשפחות שהיו מקורבות לשאר נושאי תפקידים מרכזיים בגטו²⁶⁷. המקורבים למרכז נהנו לרוב מרגיעה יחסית ונחשפו פחות לסכנות הגרוש לעבודת כפייה וכן הבטיחו לעצמם ולבני משפחותיהם קיום מינימאלי.

אילזה לייב פיסטינר מתארת בזיכרונותיה:

"יו"ר הקהילה היה ד"ר טייך, איש סוצ'אבה. לכן בני סוצ'אבה קיבלו תמיד עדיפות על פני אחרים. למשפחותיהם של אלה שעבדו בקהילה, היו החיים קלים יותר מאשר לכל האחרים"²⁶⁸.

יתרון נוסף למקורבים לבעלי הכוח היה לכל אותם בעלי מקצוע אקדמיים, מנהלי חשבונות, פקידים ואחרים שהביקוש למקצועם היה קטן בטרנסניסטריה היות והם לא נכללו במערך הייצור הכלכלי. משום כך, מקום עבודה כזה על אף שהשכר שבצידו היה נמוך, נחשב להישג של ממש. רק קשרים עם בעלי סמכות בקבוצות עילית אפשר לזכות במקום עבודה מעין זה. בנוסף, עובדים אלה

²⁶⁶ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 197-198.

²⁶⁷ מגורשי סוצ'אבה הגיעו ראשונים לגטו שארגורוד באוקטובר 1941 והיו מאורגנים ומלוכדים סביב ד"ר מאיר טייך עוד מעיר מוצאם.

²⁶⁸ אילזה לייב לבית פיסטינר בתוך: ש. אבני (עורך) קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד, ב', עמ' 287.

נהנו מעבודה במקום סגור ולעיתים אף זכו בטובות הנאה מאנשים שהאמינו כי יש להם השפעה על מקבלי החלטות המרכזיים.²⁶⁹

בשוליים נכללו כל אותן קבוצות שלא הייתה להן השפעה על מוקדי הכוח של הגטו, כמו כן לא היו להם קשרים עם הרשויות החיצוניות. קבוצות אלה היו חסרות קשרים חברתיים שיכלו להבטיח מקום יציב במעגל הקרוב יותר למרכז. כך שמבחינתה של המשפחה או מבחינתו של הפרט ניתן היה לקוות לקיום מינימאלי במרכז ובתוך מעגלי ההשתייכות הקרובים לו. כזה היה מעמדם של רוב תושבי הגטו.

בקבוצת השוליים ניתן היה למצוא גם את המגורשים שהגיעו לשארגורוד חסרי כל. כאלה היו רבים מבני דורוהוי או מכפרים אחרים שבאזור הגירוש ברומניה.

את מגורשי קהילת דורוהוי מתאר יולקו קליין:

”...אני צופה עדיין בעיני רוחי בבני דורוהוי, שהגיעו בשיירה מספר ימים אחרינו. הם היו כחושים, לבושים בבליי סחבות ומורעבים. איתם הגיעו זקנים וחולים חסרי אמצעים, נשים בודדות מטופלות בילדים, יתומים ומי לא? באין מקום בבתיים, נדחסו בני הקהילה הזו בבית הכנסת הסמוך לדירה שבה התגוררנו וגורלם היה רע ומר – מהר מאד החלו המגיפות לעשות בהם שמות וכל יום הועמסו על עגלות ”חברה קדישא” עשרות גוויות חדשות, מראה הזוועות הללו רודף אותי עד היום – ערימות על גבי ערימות, כרהיטים חסרי ערך, נזרקו גופות עירומים של נשים, גברים וילדים אל המגלשות, משם התגלגלו את בית העלמין לקבר אחים...”²⁷⁰

מלכתחילה היו מגורשי דורוהוי תלויים בשירותי סעד של הקהילה בגטו, הם התארגנו באיטיות ולא תמיד ביעילות. לעיתים קרובות דווקא החלשים ביותר לא זכו ליהנות משירותים אלה. מרבית המגורשים מדורוהוי נמנו עם קבוצת השוליים, ורבים מהם אף היו במגמה של ניידות כלפי מטה.²⁷¹

²⁶⁹ דליה עופר, ”החיים בגטאות טרנסניסטריה”, עמ' 201.

²⁷⁰ יולקו קליין, בתוך: ש. אבני (עורך), קימפולונג והסביבה, קהילה יהודית בבוקובינה שהייתה ואיננה עוד, כרך ב', עמ' 276.

²⁷¹ דליה עופר, ”החיים בגטאות טרנסניסטריה”, עמ' 189-188.

מצבם של המשפחות מגורשי סוצ'אבה היה טוב בהרבה בניגוד למצבם של המשפחות יוצאי דורוהוי. זאת בשל היותם מקרובים מאד לד"ר טייך, שהיה מנהיגם כבר בעיר מוצאם. כפי שהצגתי במהלך עבודה זו, משפחות המגורשים של קהילת יהודי סוצ'אבה היו הראשונים להגיע לשארגורוד, כבר בחורף הראשון של 1941. מגורשים אלה הגיעו כקבוצה מאורגנת עוד מעיר מוצאם סוצ'אבה. הזקנים, חולים ילדים ונשים שביניהם הגיעו בתנאים "נוחים יותר": באמצעות עגלות ועם מרבית חפציהם. הם זכו בטובות הנאה בשל קירבתם לד"ר מאיר טייך. רבים מן המגורשים שהיו במרכז נמנו מקרב אנשי סוצ'אבה, בשל קירבתם לד"ר טייך שייצג נאמנה את האינטרסים שלהם.

בדומה למשפחות מגורשי סוצ'אבה, רוב המשפחות מגורשי קימפולונג הגיעו לשארגורוד, יחסית לאחיהם מסוצ'אבה, ועם אמצעי קיום טובים יותר ממשפחות המגורשים מדורוהוי (הם הגיעו עם כסף, חפצים ובגדים, או אמצעי קיום אחרים)²⁷².

כמו כן גם התארגנותם בשארגורוד הייתה מהירה מזו של המגורשים מדורוהוי. מן העדויות עולה כי רק מעטים מביניהם היו מקורבים לקבוצת המרכז.

בדומה למצבם של מגורשי דורוהוי היה מצבם של היהודים המקומיים בשארגורוד, אשר עד מהרה הפכו למיעוט בעיריתם. רובם הגדול חיו בעוני גדול עוד טרם הכיבוש ורבים מהם לא נהנו מן הסיעו שהגיע מרומניה, אך למרות זאת משפחות אלה קיבלו מזון במטבחים הציבוריים ושירותים אחרים מארגונו של הוועד²⁷³.

לאור כל האמור לעיל, ברצוני לטעון כי סיכויי של הפרט לשרוד ולהחזיק מעמד היו מושפעים במידה מכריעה, מקשריו, קירבתו ורמת התייחסותו לקבוצת העילית שניהלה את הגטו. במידה והיו לו הקשרים הללו, יכול היה הפרט להבטיח לעצמו מקום עבודה מסודר או טובות הנאה אחרות כפי שצינתי לעיל²⁷⁴.

תמיכה לטענותי אלה ניתן למצוא בעדותה של הילדה פירסטינר:

"...בשנה השניה אימי שוב חלתה והודות למכר שלנו, ד"ר מרדלר, אשפזו

אותה בבית חולים ואותי הכניסו בחשאי למיטת אימי ובהוראתו של ד"ר

²⁷² יוצאי קימפולונג: פיסטינר יעקב בעדותו בפני 21.5.2005, סיפר כי בקימפולונג הוריו הגיעו לשארגורוד עם מטען בעל ערך ומעט כסף, דבר שסייע בידם להתקיים בחיים הקשים שבגטו. ארני שפטר (22.5.2005) סיפר אף הוא כי מה שהחזיק אותם בגטו היו תכשיטי זהב ויהלומים שהצליחו להסתיר מעיני הזינדרמים, כנ"ל סיפרה קוקה בילנקו (14.5.2005) כי בזכות חפצי ערך והמרתם בשוק הצליחו לשרוד ולהחזיק מעמד זמן רב. יתר על כן, מעיון בספר הקהילה של קמפולונג בעדויות של ניצולי שארגורוד, לא עולה תיאור הדומה לתיאור של מגורשי דורוהוי.

²⁷³ דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", עמ' 203.

²⁷⁴ שם, 197-198.

מרדלר, בבית החולים נתנו לי מזון וכוס חלב ליום וכך הצלחתי להתחסן מעט
 [...] בזכותו של הרופא, ד"ר מרדלר גם אימי התאוששה...²⁷⁵.

גם סיפורה של יהודית בן פורת תומך בטענתי זו:

"בתקופה יותר מאוחרת אורגנה קהילה של אנשי המחנה שבראשה עמד
 העו"ד ד"ר מאיר טייך [...] היה אדם קשה מאד **ועזר למקורביו בלבד**. וכך מנע
 מרבים מזון שהגיע להם, מניעה שפירושה מות..."²⁷⁶

מעדויות אלה ורבות אחרות ניתן ללמוד על חשיבות מיצובו של הפרט במרכז או בשוליים. במקרה
 של הילדה פיסטינר, ההיכרות עם הרופא ד"ר מרדלר (שנחשב כמי שהיה במעגל המרכזי בקהילה),
 סייעה בידה ובידי אימה להציל את נפשותיהן. לעומתה, בן פורת מעידה כי חיוני היה להיות
 מקורב לראש הקהילה (ד"ר טייך) שהרי בזכות קירבה זו ניתן היה להשיג מזון לצורך קיום.
 אנשים בעלי קשרים הדוקים לראש הקהילה או לחברים מסוימים בוועד, הצליחו לא פעם להשיג
 עבודה קלה או להימנע משילוחים לעבודות כפיה שנחשבו קשות במיוחד או כאלה אשר ממנה לא
 שבו (למשל: לעבר הבוג, לטריהאטי). ארני שפטר בעדותו בפני סיפר כי בזכות היכרותו של אביו
 עם ד"ר טייך, ובזכות שיחודו בכסף, הוא הצליח להשתחרר משלוח לעבודת כפייה²⁷⁷.
 לאור עדויות אלו (ולאור עדויות רבות אחרות), היו לא מעט טיעונים לגבי ניצול לרעה של עמדות
 מפתח ביחס של איפה ואיפה. ואעפ"כ, ללא ספק, עדויות אלה מספקות תשובה לטענה באשר
 ליתרון שהיה למיצובו של הפרט, או המשפחה בקרב הקהילה.
 בהקשר זה קיים קושי לתת הערכה כמותית באשר למספר האנשים שהשתייכו למרכז וכן למספר
 האנשים שהשתייכו לשוליים מן הסיבות הבאות:

- א. הניידות מן המרכז לשוליים הייתה רבה, משום שכל אותם אנשים שהגיעו עם אמצעים
 כילו את רכושם וממונם ובכך זה שינה את מיקומם במערך החברתי של הגטו.
- ב. רבים מן המגורשים מתו ברעב, מטיפוס או ממחלות אחרות.
- ג. הייתה תנועה מתמדת מתת הקבוצות החלשות יותר שבמרכז אל השוליים ובכך הביאה
 למספר גבוה יחסית של אנשים בקבוצות השוליים

²⁷⁵ הילדה פיסטינר, איו"ש 03/8174.

²⁷⁶ יהודית בן פורת, איו"ש 03/4277.

²⁷⁷ עדותו של ארני בפני בתאריך 22.5.2005.

ד. שנת 1942, הביאה רבים ממגורשי צ'רנוביץ וצפון בוקובינה, שהשתייכו למרכז אל השוליים. כנראה משום שמגורשים אלה שהגיעו עם כסף או טובין אחרים, כילו את כל מה שהיה להם עובדה שסיכנה את המשך קיומם.

בשנת 1943, ניכרה התייצבות מסוימת בעיקר הודות למשלוחי הסיוע מרומניה ולשינוי המדיניות הרומנית.

פרק ד' - סיכום ומסקנות

בפתח עבודה זו תיארתי את חבל הארץ שנקרא טרנסניסטריה, את ראשית כיבוש החבל על ידי הכוחות הגרמניים והרומנים ואת היהודים המקומיים בשטחים האוקראינים. כדי שאפשר יהיה לעמוד (בהמשך העבודה) על אופיו המיוחד של גטו שאגורוד, הצגתי את מקום מוצאם של משפחות המגורשים מחבלי הארץ: בסרביה ובקובינה (שהיו עיקר מאכלסי הגטו) וזאת כדי להבין כי ההבדלים בין משפחות המגורשים היו נעוצים בתנאי הגירוש של אוכלוסיות אלה לטרנסניסטריה. תנאי גרוש אלה היו משמעותיים בעיצוב חייהם בתקופה קשה זו כמו כן היו משמעותיים בהתארגנותם הציבורית, המשפחתית והאישית ובכך גם בסיכויים להישרדותם. תיארתי את הגרושים לטרנסניסטריה מבסרביה, בקובינה ודורוהי והתמודדותם עם הסביבה הלא יהודית, עם הז'נדרמריה, והמיליציה האוקראינית. הראתי כי יוזמות כלכליות היו אפשריות ואף הבטיחו קיום.

בהמשך העבודה סקרתי והסברתי את התארגנותם והתערותם של המגורשים היהודים בגטו שאגורוד.

באשר להתארגנות הציבורית בגטו שאגורוד: צורת ומבנה קהילת המגורשים בגטו, לא דמו כלל למבנה קהילתיהם בעיירות וכפרי מוצאם. חייהם היו שונים לגמרי מחייהם אותם ניהלו קודם. יתרונם היה בכך שהם היו בעלי מנהיג: ד"ר מאיר טייך, שהיה בעל כריזמה ומוסכם עליהם, בכך נשתפר מצבם. זמן קצר מאד, עוד בטרם הגירוש, משנודע לד"ר טייך, (ראש קהילת סוצ'בה) מפי ראש העיר על אודות הגירוש הצפויים, החל להכין את קהילתו לעבר הבלתי נודע. הוא השתדל לקבל מידע רב ככל האפשר אודות המסלול הצפוי ובדק כיצד ניתן להקל על קשיי הימים הבאים. בשאגורוד עצמה הוא הצליח לאלתר ולזכות בתנאים משופרים למען אנשיו, תוך זמן קצר ארגן את הקהילה ותנאי החיים בגטו בכינון של מוסדות שונים (משטרה והגנה עצמית, מטבחי הזנה, בית יתומים וכו'). התארגנות זו היוותה גורם מכריע להישרדות.

חשוב לציין כי מידת פגיעותו של הפרט שהיה נטול קשרים להנהגה המרכזית, חסר אמצעים לשיחוד השלטונות, אי ידיעת השפה, חוסר התמצאות בשטח היו גם כן גורמים בסיכוי להישרדות.

באשר למשפחות המגורשים: בהמשך עבודתי זו ניסיתי לבחון את המאפיינים השונים של המשפחה בתקופת שהותה בגטו שאגורוד בשנים 1941-1944. במהלך הניסיון להתחקות אחר מאפייני המשפחה הבאתי ציטוטים מעדויות כפי שנמסרו על ידי ניצולים הן ביד ושם והן

מעדויות של ניצולים בפני, מיומנים שנכתבו בעת שהותם של הניצולים בשארגורוד ומסיפורם האישי כפי שנמסרו לעורכי ספרי זיכרון לקהילות והובאו בהם. המכנה המשותף של החומר שהוצג לעיל מוקד בתיאור דפוסי החיים של המשפחות: באינטראקציות הבין אישיות בתוך המשפחה הגרעינית, בתוך המשפחה המורחבת ובניסיון לשרוד בתנאי החיים הקשים ובמלחמה על הקיום במצוקות היום-יום בגטו שארגורוד.

אני מוצאת כי השימוש בחומרים אלה (למרות החסרונות הטמונים בהם) ורק העדים בסיפוריהם יכולים לשפוך אור ולתאר את חוויותיהם בצורה האותנטית ביותר. על בסיס הממצאים והעדויות שהוצגו ובזיקה לספרות המחקר בתחום, אבקש לטעון כי מאפיינים שונים בקרב משפחות המגורשים, יצרו סוגים שונים של משברים בתוך המשפחה, דפוסים שונים של אינטראקציות בין בני המשפחה הגרעינית כמו גם בין בני המשפחה המורחבת וכן התארגנות מחודשת בתוך המשפחה כדי להמשיך ולשרוד בתקופה המדוברת.

Hill טוען בעבודתו "משפחות תחת משבר", כי קיים הבדל בין משפחות שונות ובין סוגי המשברים השונים. כל משפחה חווה אחרת את חוויותיה ואת התנסויותיה²⁷⁸. במקרה של משפחות המגורשים לשארגורוד, ניתן אפוא לאפיינם למספר טיפוסים על פי יכולותיהם לעמוד במכשולים, במצוקות ובקשיים היום-יומיים:

- א. משפחות שהקשיים והמצוקות שפקדו אותם איחדו את השורות ביניהם והם התגייסו כולם אחד למען השני. במשפחות אלה בולטת תמיכה הדדית, עידוד, הקרבה של אחד למען השני והרבה מאד תושייה ויוזמה להתפרנס ולשרוד.
- ב. משפחות בהם ההורים התקשו לעמוד בקשיי היום-יום והצעירים במשפחה, או הילדים תפסו את מקומם של ההורים במלחמת הקיום היום-יומית. במקרים אלה נוצר מצב של שינוי (היפוך) תפקידים. זאת הראיתי במקרים בהם ילדים נטלו את תפקידיהם המסורתיים של הוריהם. הורים הפכו מתומכים לנתמכים וילדיהם שינו את מעמדם הטבעי מנתמכים והיו לתומכים. דוגמה אחרת היא שינוי תפקידן של הנשים במשפחה, אשר לעיתים היו למפרנסות העיקריות של המשפחה בנוסף למטלות המסורתיות אליהן הורגלו מן העבר.
- ג. משפחות אשר עקב הקשיים והמצוקות היום-יומיות שפקדו אותם נוצרו משברים, ומריבות בתוך המשפחה והאווירה הייתה עכורה ופסימית.

²⁷⁸ Hill, R., Families Under Stress: Adjustment to the Crises of War Separation and reunion: Harper & Brothers, Publishers, new York, 1949. pp 13.

ד. משפחות מגורשים שהגיעו עם יתר בני המשפחה המורחבת, התמיכה ביניהם הייתה הדדית הן מבחינה כלכלית וכן מבחינה רגשית. במקרים אלה הקשר עם המשפחה המורחבת היווה יתרון לכל אחד מבני המשפחה. יתרון זה בא לידי ביטוי גם במקרים בהם התפרקה המשפחה הגרעינית והמשפחה המורחבת שימשה כתחליף וכמשפחה גרעינית לאלה שנותרו ממנה.

ה. משפחות שהתקשו לעמוד בקשיי היום-יום וחדלו לתפקד. משפחות אלה עמדו בפני סכנת כליה ולעיתים אף לא שרדו.

מבין סוגי משפחות אלה, ניתן לראות כי המצוקות והמשברים יצרו דפוסי משפחה חדשים שעוצבו לנוכח הקשיים והשינויים שחלו במשפחה באותה תקופה. מהלך החיים "המשובש" נכנס לרוטינה חדשה והתבססו הרגלים ודפוסי חיים חדשים.

לפיכך, אחת מן התהפוכות שקרו במהלך המשבר המלחמתי על המשפחה, היה הגדרה מחדש של המסגרת המשפחתית.

את ההגדרה מחדש של התפקידים במשפחה תיאר והסביר Hill כך: "מאחר והמשפחה מורכבת ממספר (חברי) בני משפחה בקשר של אחד עם השני, יש להניח כי לכל אחד מהם יש תפקיד במארג החיים המשפחתי.

היחיד במשפחה מתפקד כחלק מן המשפחה, במידה רבה על פי מה שמצופה ממנו מיתר בני המשפחה. המשפחה יכולה להצליח לתפקד היטב כ"צוות" במונחים של ביצוע ותפקוד נאות כמצופה ממנו מיתר בני המשפחה"²⁷⁹.

הנחה זו תואמת להגדרתה מחדש של המשפחה היהודית שהתפרקה (התפרקות שחלה לעיתים כבר בדרכי הנדודים עד הגיען של המשפחות לגטו שארגורוד וכן למשפחות שהתפרקו בתוך הגטו עצמו).

בהגדרה המחודשת של התפקידים בתוך המשפחה וכדי להגיע למצב של "עבודת צוות", היה על המשפחות ליצור "צוותים חדשים", כאשר כל אחד מבני המשפחה נשא תפקיד חדש השונה מזה שהורגל אליו בעבר. זאת הראיתי במצב של שינוי (היפוך) התפקידים במשפחה.

לעיתים קרובות בני המשפחה המורחבת "קלטו" את שרידי המשפחות הגרעיניות שהתפרקו וצירפו את השרידים שנותרו מהן אליו, תוך יצירת "צוותי עבודה" חדשים. מצב זה מלמד כי האובדן ההדרגתי, של בני המשפחה היהודית בשארגורוד לא בהכרח בא לידי ביטוי, בחורבן

²⁷⁹ Hill, R., Families Under Stress: Adjustment to the Crises of War Separation and reunion, *ibid*, pp. 14.

המבנה המשפחתי אלא בסדר והגדרה מחדש לבני המשפחה. לשם כך, המשפחה סיגלה לעצמה מבנה חדש, כדי לשמר את אותם דפוסי התנהגות שהיו בעבר: תלות ותמיכה הדדית, תוך כדי שימוש מובנה בניהול מערכות יחסים ותפקודים של בני משפחה מדרגה שנייה (המורחבת). על אלו הוטל להשלים את התפקודים החסרים, שנוצרו במציאות המשתנה של החיים בגטו, כפי שנלמד מהדוגמאות השונות, ואשר הראיתי לעיל.

סוגיה נוספת שעולה לדיון, במהלך ההתבוננות בדפוסי החיים של המשפחה מתמקדת בתפקודן של הנשים בגטו שארגורוד. בתקופת השהות בגטו, היו הגברים, בדרך כלל, נתונים לפגיעות יותר מאשר הנשים, מאחר והם נלקחו לעבודות כפייה²⁸⁰. את מקומם של הגברים במערך המשפחתי תפסה לעיתים קרובות, האישה הן כמפרנסת והן כמגנה ומספקת בטחון למשפחה²⁸¹. במקרים אלה, האישה היא זו שתפסה את תפקיד המאבק לקיום היומיומי.

זאת ועוד, עדויות של ניצולי שארגורוד מעידות על תפקודים אלטרנטיביים של נשים ועל יכולות של יוזמה, דמיון והסתגלות של נשים רבות במלחמת החיים שלהם לשרוד את התקופה, לקיים חיי משפחה תקינים ולחפש אחר מגוון בלתי נדלה של אפשרויות לכלכלת הילדים. רבות מהן הסתכנו בעונשים ואף במוות כשעזבו את הגטו במאמצייהן למצוא עבודה בכפרי הסביבה וזאת כדי שיוכלו לקיים את המשפחה. האחריות והשליחות הטמונה במילוי התפקיד המסורתי היוו כגורם מניע של הנשים לאמץ דרכי פעולה ולהקדיש ימים ארוכים לעבודה מפרכת. נוסף על תפקודים אלו היו הנשים צריכות לארגן מקורות וקשרים לסחר החליפין במעט החפצים שהביאו עמם, להתחלק במזון המועט שהיה להן, תוך התעלמות מן הרעב שלהן עצמן. על אלו נוספה ההתמודדות עם מגפת הטיפוס המשתוללת ומחלות אחרות.

עבור הנשים היה בכך מעין הרחבה טבעית של תפקידיהן המסורתיים כאמהות וכבנות זוג, עוד מן הימים טרם הגרוש בעיירות מוצאן ברומניה. בניתוח לאחור של מאפייני התקופה בולט העומס הרב, שנשים אלו הטילו על עצמן ועול הכבד שעמד על כתפיהן, בניסיונות הבלתי פוסקים של הבטחת חיי בני המשפחה. תופעה זו מוכרת לא רק בגטו שארגורוד, אלא גם בגטאות כמו וורשה, לודז', קובנה ושאר גטאות בפולין²⁸².

דליה עופר טוענת כי למרות המבנה הארגוני החדש של המשפחה בתפקידיה החדשים ובשגרה, שמרו נשים על הגדרתן העצמית. במחקרה על נשים בגטו ורשה, מצאה עופר כי נשים לעיתים

²⁸⁰ ראוי לציין כי גם נשים ונערים ונערות נלקחו לעבודת כפייה אך לא באותה מידה כמו הגברים.

²⁸¹ ראה דוגמאות: של מרדכי קופשטיין (אימו היא זו שהייתה הדומיננטית במשפחה); לאה בן דרור בישלה, שתמכה, עודדה והייתה הידיעה מאמע לכולם; פאני שלזינגר שתפסה את מקומו של האב הנעדר ודאגה למחסורם של יתר בני המשפחה.

²⁸² דליה עופר, לינור ויצמן, תפקיד המגדר בחקר השואה, נשים בשואה, עמ' 17.

קרובות הסבירו את מניעתן כתגובות טבעיות המשורשות במחויבויותיהם למשפחה לילדים לבעל ולהורים. אחדות הבינו כי המלחמה פתחה עבורן אפשרויות חדשות והן גילו את יכולותיהן שלא ידעו על קיומן²⁸³.

ממצאים אלו תומכים בממצאים קודמים של Hill: לפיהם נלמד כי משפחות המאוימות מבחוץ, מלכדות כוחות כדי להתמודד עם אתגרים. אתגרים אלה מזמנים גורמים להתארגנות מחדש של תפקידים חדשים בתוך המשפחה. לעיתים קרובות הארגון מחדש (בתוך המשפחה) מתגבר, מחזק ומבסס את הדפוסים המקוריים שהיו קיימים בעבר טרם הגרוש. מצאתי כי הסברים אלו של דליה עופר ושל Hill נכונים גם בהקשר של גטו שארגורוד²⁸⁴.

היפוך ושינוי התפקידים במשפחה היה צעד נוסף בתהליך ההסתגלות, שמלכתחילה היה חלק מתהליך השיקום וההתאוששות כפי שנמסר בעדויות הנוגעות לילדים ששינו את תפקידם מנתמכים לתומכים²⁸⁵.

תופעה זו של נטילת יוזמה ושינוי תפקידים במשפחה לא הייתה אופיינית לכל המשפחות, שכן לאחדים ולמשפחות מסוימות האובדן היה קשה מנשוא.

בניסיון לסכם את ממצאי העבודה: לא התרשמתי מן העדויות כי היו משפחות שהשינוי בתפקידה החדש של האישה כמפרנסת ודואגת ליתר בני המשפחה (במקום האב שזה תפקידו המסורתי) או במצבים בהם הורים "נשענו" על ילדיהם ונתמכו בהם הביכו את יתר בני המשפחה. יתרה מכך, התרשמתי היא שזו הייתה תופעה טבעית, חיונית והכרחית להמשך החיים ולצורך לשרוד.

יתר על כן, דפוסי המסגרת המשפחתית שהתקיימה עדיין במידה זו או אחרת בגטו שארגורוד סייעו אף הם לקיום החיים התקין של המשפחה. אמנם משפחות רבות איבדו את יקיריהן, אך עם זאת שימשה המשפחה השלמה או החלקית גורם מלכד ומעודד בחיפוש דרכי הצלה, והיא זו שהעניקה כוח ושימרה את רצון החיים. מאמצים רבים של יחידים לשפר את מצבם נבעו מן האחריות להורים לילדים ולקרובים בדרגות שונות, אחריות זו באה לידי ביטוי בצורך לשמור על הילדים, על ההורים הזקנים, קרובי משפחה אחרים ולהעניק להם בטחון, אהבה או כל מה

¹⁴⁷ Gender Issues in Getto Diaries and Interviews: The Case of Warsaw, in *Women in the Holocaust*, eds. Dalia Ofer and Lenor Wieszman (New Haven: Yale University Press, 1998): 14, pp. 3-167.

²⁸⁴ ראה עדויות על כך בגוף העבודה (עמ': 53, 55, 56, 52, 63).
²⁸⁵ דליה עופר, לינור ויצמן, תפקיד המגדר בחקר השואה, נשים בשואה, עמ' 18.

שאפשר היה ואשר שימש מקור של כוח. במובן זה המשפחה עצמה היא מקור חשוב להבנת היכולת להשרדות .

בחרתי לסיים עבודה זו בציטוט של מספר "הרהורים על השרדות" שכתב מרצ'ל בינר: "הרומנים גירשו את תושבי בסרביה, בוקובינה ודורוהי על מנת להשמידם. אנסה לתמצת את הגורמים שהביאו לכך שכמחצית המגורשים מהקהילות שגורשו הצליחו לשרוד. גורמים אלה שאציג היו משותפים לחלק מן המגורשים :

במישור הציבורי (Public sphere)

- המנהיגות שהצליחה להתארגן תוך זמן קצר מאד (שישה חודשים) בראשו של ד"ר מאיר טייך לארגן מטבח ציבורי, בית חולים, משטרה מקומית, בית יתומים, מקומות עבודה (בהם עבדו תמורת הגנה מגירוש הלאה אל עבר הבוג ומעט אוכל) ויצירת קשר עם השלטונות.
- עזרה הדדית: מי שיכול ומי שרצה... אך עזרו!
- הגיע סיוע מרומניה: ממוסדות בודדים, חסידי ויז'ניץ באמצעות הרב מסירט ר' ברוך הגר ועוד. עזרה זו אפשרה בין היתר הקמת בתי יתומים בגטאות שונים, שבהם הוחזקו כמה אלפי יתומים. כאלפיים מהם הועברו לרומניה ערב השחרור הסובייטי.
- התקיימה פעילות ציונית במחתרת אשר הקלה על הסבל היום-יומי והפיחה תקווה בלב הפעילים המגורשים.
- קשרים עם הפרטיזנים אשר הגנו פה ושם מהתנכלויות של אוקראינים בכפרים.
- בחורף 1943-1944 עם ההתקרבות של החזית של צבא ברית המועצות, היו בעלי תפקידים רומניים ספורים שריכזו במקצת את התנהגותם כלפי היהודים.
- התקדמות צבא ברית המועצות מנעה מהכוחות הגרמניים והרומניים מלטבוח ביהודים.

במישור האישי והמשפחתי (Private sphere)

- המשפחות גורשו ברכבות עד לתחנת מעבר שעל גדות הדנייסטר. חלק מהן הצליחו לעבור באופן מאורגן לשארגורוד, מקום שהוא בטוח יחסית.
- רבים הסתתרו במקומות "בטוחים" מ"אקציות" וגירוש הלאה. אחרים עברו ממקום למקום, שיחדו זינדרמים ומילציונרים אוקראיניים וכך לפעמים ניצלו.

- היהודים המקומיים סייעו ב"קליטה" של המשפחות המגורשות במידת האפשר ובמידה שיכלו, שהרי גם הם היו נרדפים ועניים חסרי כל בעצמם.
- חלק מן הגברים האוקראינים היו מגויסים, או ברחו עם נסיגת הסובייטים, העדר הגברים במשפחות אלה אפשרו מקומות עבודה למגורשים בשדות, ברפתות ובמשקים הכפרים וכן במשקים ובמפעלים עירוניים.
- בעלי מקצוע כמו: חייטים, סנדלרים או בעלי מקצוע אחרים חסרו גם הם באזור. בעלי מקצוע אלה מבין המגורשים מצאו עבודה תמורת אוכל (מצרכי מזון כמו תפוזים, קמח, סלקים, לפתות וכו') או דיור תמורת תשלום מזערי.
- הקשר ההדוק בתוך המשפחה הגרעינית כמו גם עם המשפחה המורחבת, תושיית אנשיה סייעו בכלל ובמיוחד במצבים קשים.
- התקיים סחר חליפין של חפצים, בגדים, מצעים או אפילו מצרכי מזון תמורת מצרכי מזון אחרים ואוכל אשר הצילו את בני המשפחה (כל עוד היה מה להחליף).
- מי שהביא עימו דברי ערך (תכשיטי זהב, תשמישי כסף או זהב) וכסף היה לו ממה להתקיים (כל עוד היו בידיו).
- היו מגורשים ומשפחות אשר קיבלו בשלב מאוחר יותר, ישירות מקרובי משפחה, שותפים גויים לעסק שהיו הגונים ונאמנים סיוע כספי.
- המגורשים תלו תקוות בשמועות "כביכול בטוחות", שפעלו, לזמן קצר מאד, "ככדורי הרגעה... " והפיחו בהם חיים ותקוות.

אין המצב דלעיל גורע במאומה מסבלם של הרבה מאות מגורשים מבוקבינה, בסרביה ודורוהוי שמתו מגירושם הזועתי ממקום למקום, מרעב, מכפור, ממחלות, מאפיסת כוחות, מעבודת כפייה, ממכות ויריות של ז'נדרמים רומניים ומיליציונרים אוקראיניים. זה גם לא גורע מסבלם של כל היתר, שנותרו בחיים פגועים בגוף ובנפש".

ומוסיף וכותב מרצ'ל בינר:

"הייחודיות של האירועים ההיסטוריים והחברתיים אשר עברו עלינו בטרנסניסטריה, העניקה לי כמה לקחים לגבי האופי וההתנהגות של בני האדם במצבים של מצוקה קשה וחוסר ביטחון. איך הגיבו אנשים שונים? איך התמודדו עם משהו כל כך מפתיע ומוזר במצבם? לאילו גבהים התעלו האופי וההתנהגות האנושית, או לאיזה שפל וביזוי הם יכלו לרדת, כאשר התנסו במצבים שונים?

מתחילת הסבל שלנו, ועבור רבים עד הסוף הטרגי שלהם, היו מעט מאוד מקרים של התאבדות.

בלי להמתין להסברים מדעיים, ניתן לציין מספר סיבות לכך:

- כמה עמוק טבוע בנו רצון החיים.
- דרושה מידה ניכרת של אומץ לב בכדי לסיים החיים של עצמם.
- אומץ לב זה הולך וקטן ישירות עם שיפור מצבו הבריאותי של האדם.
- על מנת לשרוד, אתה צריך לקבל את המציאות ולשכוח את מה שהשארית מאחור.
- אלה שדבקו בתפיסה... "מי אני הייתי" או "מה אני השארתי מאחור" היו בין הקרבנות הראשונים: לא בגלל מחלה, לא בגלל רעב, אלא פשוט משברון לב.

[...] חיינו ללא כל ידיעות על הנעשה בעולם, לא רדיו ולא עיתונים. כל מה שהיה לנו הייתה "רשת"

שמועות שאותה כינינו Y.P.A - יידשע "פלוטקע" אגנטור (סוכנות ידישאית) [...]

אבל היה לנו משהו נוסף, אשר הגן עלינו מייאוש ושיפר את מצב רוחנו: הייתה זו רשת נפוצה של

בדיחות, לרוב פוליטיות. זה היה רק "מהרהורי הלב" שלנו, אבל זה עשה לנו טוב [...] זה תרם

לשפיות הנפשית שלנו.

באשר ל"חלל" התרבותי שבו חיינו: לא ספרים, לא סרטים, דבר לא היה שם כדי למלא את

הדמיון שלנו: אבל מצאנו גם לכך "תרופה". מצאנו מקומות שם נפגשנו, האזנו לשמועות

האחרונות, "חיממנו" סיפורים ישנים, המצאנו בדיחות חדשות ולפעמים אפילו גם שרנו ורקדנו,

אך זה קרה לעיתים רחוקות מאד [...] הצעירים שלנו החלו לחזר אחרי צעירות ונפגשנו ב"כביכול

מסיבות", שם כמעט לא היה מה לאכול, בקושי קצת מוזיקה, אבל זה השכיח מאתנו, לזמן מה

את מצבנו הקשה...²⁸⁶

²⁸⁶ מרציל בינר, הרהורים על הישרדות, בתוך: יצחק ילון (עורך), ספר הזיכרון של יהודי וטרה דורניי והסביבה בוקובינה-רומניה, עמותת יוצאי וטרה דורניי והסביבה, תל אביב, תשס"ב, עמ' 285-286.

הצעות להמשך מחקר

לאור המסקנות שהועלו בעבודה זו להלן הנושאים שניתן להמשיך ולחקור:

1. **דפוסי התנהגות** - האם חוזרים על עצמם דפוסי התנהגות של משפחות בצורך הקיומי

שלהם לשרוד גם בגטאות וגם במחנות אחרים בטרנסניסטריה.

2. **הישרדותם של המגורשים:**

א. האם קיימים הבדלים ביכולת ההישרדות של המגורשים במחוזות השונים

בטרנסניסטריה (מחוז מוגילב, מחוז באלטה, מחוז טולצ'ין, מחוז ז'ונסטרו, מחוז

ברזובקה, מחוז גולטה, מחוז ראבניצה, מחוז אוציאקוב, מחוז אובידופול, מחוז

אודסה).

ב. במה התבטאו הבדלים אלה.

ג. האם היו הבדלים בהישרדותם של יהודים שגורשו לטרנסניסטריה כפרטים-בודדים,

לבין הישרדותם של קבוצות שגורשו כמשפחות ובין כאלה שגורשו במסגרת

קבוצתית רחבה יותר (קהילתית).

במה התבטאו הבדלים אלו ומה היו יתרונות וחסרונות של כל קבוצה?

3. **גורמים מסייעים להתמודדות:** מה הייתה השפעת הגורמים השונים כגון: מדיניים

(מדיניות

השלטון הרומני), התמודדות עם מחלות, מניפולציות שנעשו בכדי לשרוד, היגינה, כלכלה

ופרנסה, קשרים עם רומנים, קשרים עם הקהילה, קשרים עם הסביבה הרומנית, קשרים

עם הסביבה האוקראינית וכיוצא בזה. ראוי לבדוק מי מבין גורמים אלה היו דומיננטיים

יותר ומי מהם פחות בכל הקשור להישרדותם של היהודים המגורשים.

4. **המנהיגות:** תרומתם של המנהיגים (או ההתארגנות הציבורית) השונים במחנות או בגטאות

אחרים בטרנסניסטריה (בהתארגנות הציבורית) להישרדותו של הפרט ושל המשפחה.

ביבליוגרפיה

1. אביגדור שחן, בכפור הלוהט- גיטאות טרנסניסטריה, בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1988.
2. אהרון וייס, המשטרה היהודית בגנרל גוברנמנט ובשלזיה עילית בתקופת השואה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ג, עמ' 37.
3. ברטפלד יטי, יטי - יומן אהבה בטרנסניסטריה, עקד, 1998.
4. דב שי (שרצר), 15 מכל 100 שרדו - מזיכרונותיו של צעיר יהודי בטרנסניסטריה, קידום מערכות חינוך, 2004.
5. דליה עופר, "החיים בגטאות טרנסניסטריה", קובץ מחקרים - כ"ה, יד ושם תשנ"ו.
6. דליה עופר, השואה "בטרנסניסטריה-מקרה יוצא דופן של השמדת עם", משואה, כרך כ"ד, תל יצחק, אפריל 1996.
7. דליה עופר, לינור ויצמן, תפקיד המגדר בחקר השואה, נשים בשואה.
8. דליה עופר, "ילדים ונוער בתקופת השואה: סוגיות לדיון וקוים למחקר", בתוך: ספר יובל לישראל גוטמן, עורכים: ש. אלמוג, ד. בלטמן, ד. בנקיר, ד. עופר, 2001.
9. זיאן אנציל, "הדרך הרומנית לפתרון השאלה היהודית בבסרביה ובבוקוביה, יוני-יולי 1941", יד ושם י"ט, ירושלים תשמ"ט.
10. זיאן אנציל, "מסעות הרצח ההמוני של הרומנים בטרנסניסטריה, 1941-1942", בשביל הזיכרון - גיליון 38, יד ושם, 2000.
11. זיאן אנציל, תולדות השואה רומניה, חלק א', יד ושם, ירושלים, תשס"ב.
12. זיאן אנציל, תולדות השואה רומניה, חלק ב', יד ושם, ירושלים, תשס"ב.
13. חיים שני ומשה שרף, "עדות", משואה ד' אפריל 1976.
14. חנה מלר, מעבר לנהר-פרקי זיכרונות מטרנסניסטריה, לוחמי הגטאות, 1985.
15. יוסף גוברין, בצל האבדון, בית לוחמי הגטאות, יד ושם, המרכז לחקר יהדות רומניה, 1999.
16. יעקב מלצר, המסע של ינקו, יד ושם, 1999.
17. יצחק ארצי (בשיתוף נאוה סמל), דווקא ציוני, ידיעות אחרונות, 1999.

18. יצחק ארצי, זכרונות, משואה 1, 1973.
19. יצחק ילון (עורך), ספר הזיכרון של יהודי וטרה דורניי והסביבה בוקובינה-רומניה, עמותת יוצאי וטרה דורניי והסביבה, תל אביב, תשס"ב.
20. ליפמאן קונשטדט, טרייבט מען יידען איברן דניעסטער, יומן.
21. מאיר טייך, "המנהל היהודי האוטנומי בגטו שארגורוד", קובץ יד ושם ב', ירושלים תשי"ח.
22. מיכל אונגר, לודז', אחרון הגטאות בפולין, יד ושם, ירושלים, תשס"ה.
23. מלי חיימוביץ (הירש), לטרנסניסטריה ובחזרה, תל אביב תשמ"ח.
24. מניה הרמן, על סף האבדון, עקד, 1998.
25. משה שרף, "קן שארגורוד", משואה 4, אפריל 1976.
26. מתתיהו קארפ "יזכור אטאקי", 1950.
27. עורך דוד שלמה, דורות של יהדות וציונות-דורות, כרך ה, ק. ביאליק אוגוסט 2000.
28. עורך ש. אבני, ספר זיכרון לקהילת יהודי קימפולונג-בוקובינה והסביבה, כרך א', 2003.
29. עורך יצחק ילון, ספר הזיכרון של יהודי וטרה דורניי והסביבה בוקובינה-רומניה, עמותת יוצאי וטרה דורניי והסביבה, תל אביב, תשס"ב.
30. פולה היימן, "המשכיות ותמורה במשפחה היהודית המהגרת בארצות הברית", בתוך י. ברטל י. וגפני (עורכים), ארוס, אירוסין ואיסורים-מיניויות ומשפחה בהיסטוריה, מרכז זלמן שז"ר לתולדות ישראל, ירושלים, תשנ"ח, 1998, עמ' 343.
31. ראדו יואניד, תולדות היהודים ברומניה, כרך ד', אוניברסיטת תל-אביב, 1993.
32. רחל הודרה, "האישה היהודית בפולין מראשית הכיבוש ועד הגירוש לגטאות", בתוך: יד ושם קובץ מחקרים ל"ב, ירושלים, תשס"ד.
33. ריטה זנד-לנדאו, מי הנהר אדמו, רשפים, 1983.
34. שמואל בן ציון, ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה, המכון לחקר השואה אוניברסיטת חיפה, 1990.
35. שמואל בן ציון, ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה" אוניברסיטת חיפה 1986.
36. תיאודור לביא (עורך), פנקס הקהילות רומניה, כרך א', יד ושם, ירושלים, 1969.

37. תיאודור לביא (עורך), פנקס הקהילות רומניה, כרך ב', יד ושם, ירושלים, 1969.

1. Dalia Ofer and Lenor Wiezman, "Gender Issues in Getto Diaries and Interviews: The Case of Warsaw", in *Women in the Holocaust*, eds (New Haven: Yale University Press, 1998):.
2. Jean Ancel, *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry during the Holocaust* (henceforth: Ancel Documents), pp.
3. Hill, R., *Families Under Stress: Adjustment to the Crises of War Separation and reunion*: Harper & Brothers, Publishers, new York, 1949
4. Jean Ancel, *Memoirs of Siegfried Jaegendorf*, Yad Vashem Archives P9/3
5. Julius S. Fisher, *The Forgotten Cemetery*, Thomas Yoseloff LTD., South Brunswick, 1969.
6. Dalia Ofer, with Lenore L. Weizman *Women in the Holocaust*, ed. Yale University Press, 1998,
7. Shron Kangisser, *The Experience of the Jewish Family in the Nazi Ghetto, Kovno: A Case Study*, The Hebrew University of Jerusalem, Israel, 1997

עדויות יד ושם:

1. אברהם שכטר, אי"ש 03/6961
2. אוה פליקר, אי"ש 03/2465
3. אליהו וינינגר, אי"ש 03/1510
4. אליעזר הורוביץ אי"ש 03/8545
5. אשר הופר, אי"ש 03/1453
6. ביאנקה רודיק, אי"ש 03/1751

7. בן פורת יהודית, איו"ש 03/4277
8. ברוריה כהן-הופר, איו"ש, 03/8506
9. ד"ר זאת (וולף) שרף, איו"ש 03/1526
10. הילדה פיסטינר, איו"ש 03/8174
11. זאב (וולף) שרף ש – 1089/104
12. זאב מושקוביץ, איו"ש 03/9998
13. חנה פריד איו"ש 03/10408
14. יהודית בן פורת, איו"ש 03/4277
15. יעקב יוגב, איו"ש 03/10299
16. יעקב פיסטינר איו"ש, 03/8131
17. ירחמיאל יקלר, איו"ש 03/1459
18. לאה בן דרור, איו"ש 03/9810
19. ליאוניד פקר איו"ש 03/5512
20. מלכה רלנר, איו"ש 03/916
21. מרים הרשער, איו"ש 03/5611
22. משה דוידזון איו"ש 03/1008
23. נחום מורגנשטיין, איו"ש, 03/5502
24. סוניה ברזילי 03/8455
25. רבקה טגר איו"ש 03/3857
26. שלמה רז, איו"ש 03/11706
27. שרה קייזר, איו"ש 03/5390

עדויות שנגבו על ידי כותבת העבודה

1. ארני שפטר, עדות שנגבתה ב-22.5.2005, חיפה.
2. יעקב פיסטינר, עדות שנגבתה ב-21.5.2005, חיפה.
3. יצחק ויטי אלנבוגן, עדות שנגבתה ב-18 ינואר 2004, בחיפה.
4. ליזה גרינברג, עדות שנגבתה בתאריך 14.2.2004, חיפה.
5. עדה ויצחק נוי, עדות שנגבתה ב-25 ינואר 2004, ק. טבעון.
6. קוקה בילנקו, עדות שנגבתה ב-4.5.2005, ק. ביאליק.

עדויות מתוך ספרי זיכרון:**קימפולונג והסביבה כרך א'**

1. אילזה לבייב פיסטינר, עמ' 286.
2. בובי שיבר, עמ' 277.
3. יומנו של מרדכי קופשטין, בתוך: עמ' 240.

קימפולונג והסביבה, כרך ב',

1. אילזה לייב לבית פיסטינר עמ' 287.
2. ד"ר ברטהולד מרדלר 18.
3. ד"ר יצחק מרדלר עמ' 187.
4. יומנה של בלה ברקוביץ 225.
5. יוסף (יולקו) קליין, עמ' 272.
6. פאני שלזינגר עמ' 17.
7. פפי ביכלר, 35.
8. קלמן (קונרד) שלפר עמ' 332.
9. שושנה סלומון עמ' 122.

דורות של יהדות וציונות-דורות, כרך ה,

- יונה ברקאי, עמ' 85 .

ספר זיכרון של יהודי וטרה דורניי והסביבה

מרצ'ל בינר, עמ' 285-286.